L. ANNAEI SENECAE

PHILOSOPHI

OPERA OMNIA.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM

ACCURATE EDITA.

EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS III.

Insunt: *Epistolae ad Lucilium, a I ad LXXXI.*

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAR. TAUCHNITII.

1832.

[...]AEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTOLAE.

EPISTOLA I.

[T]emporis aestimationem et usum Lucilio commendat: non differri debere, non elabi, non male poni.

Ita fac, mi Lucili: vindica te tibi, et tempus, quod adhuc aut auferebatur, aut surripiebatur, aut excidebat, collige et serva. Persuade tibi, sic esse ut scribo: quaedam tempora eripiuntur nobis, quaedam subducuntur, quaedam effluunt. Turpissima tamen est iactura, quae per negligentiam venit: et si volueris attendere, magna vitae pars elabitur male agentibus, maxima nihil agentibus, tota aliud agentibus. 2. Quem mihi dabis, qui aliquod pretium tempori ponat? qui diem aestimet? qui intelligat se quotidie mori? In hoc enim fallimur, quod mortem prospicimus: magna pars eius iam praeteriit: quidquid aetatis retro est, mors tenet. Fac ergo, mi Lucili, quod facere te scribis; omnes horas complectere: sic fiet, ut minus ex crastino pendeas, si hodierno manum inieceris. Dum differtur vita, transcurrit. 3. Omnia, mi Lucili, aliena sunt: tempus tantum nostrum est. In huius rei unius fugacis ac lubricae possessionem natura nos misit, ex qua nos expellit quicunque vult. Sed tanta stultitia mortalium est, ut, quae minima

et vilissima sunt, c
quum impetravere, pat imputari sibi,
quam debere, qui tempus bilia, se iudicet quid-
unum est, quod ne gratuo interim hoc
Interrogabis fortasse, quid quum potest reddere.
praecipio? 4. Fatebor ingen qui tibi ista
riosum, sed diligentem, evenit d apud luxu-
impensae. Non possum dicere, mihi constat
sed quid perdam, et quare, et que perdere:
cam: causas paupertatis meae redd dum, di-
mihi, quod plerisque non suo vitio ad c evenit
dactis: omnes ignoscunt, nemo succurrit. m re-
est? Non puto pauperem, cui, quantulumcunque su-
perest, sat est. Tu tamen malo serves tua, et
tempore uti incipias. Nam, ut visum est maioribus
nostris: „Sera parsimonia in fundo est." Non enim
tantum minimum in imo, sed pessimum remanet.

EPISTOLA II.

Corporis quietem approbat, sed et animi in una aliqua re aut studio. Damnat curiosulos, qui per varios auctores et scripta discurrunt: pauca bonaque potius legere, et iis immorari suadet. Excerpendum semper aliquid, et animo insenendum: a suo exemplo, qui idem fecerit in Epicuri egregio loco de Paupertate.

Et ex his quae mihi scribis, et ex his quae audio, bonam spem de te concipio: non discurris, nec locorum mutationibus inquietaris. Aegri animi ista iactatio est. Primum argumentum compositae mentis existimo, posse consistere, et secum morari. Illud autem vide, ne ista lectio multorum auctorum, et omnis generis voluminum, habeat aliquid vagum et instabile. Certis ingeniis immorari et innutriri oportet, si velis aliquid trahere, quod in animo fideliter sedeat. 2. Nusquam est, qui ubique est. In peregrinatione vitam agentibus hoc evenit, ut multa hospitia habeant, nullas amicitias. Idem accidat

necesse est iis, qui nullius se ingenio familiariter applicant, sed omnia cursim et properanter transmittunt. Non prodest cibus, nec corpori accedit, qui statim sumtus emittitur. Nihil aeque sanitatem impedit, quam remediorum crebra mutatio. Non venit vulnus ad cicatricem, in quo crebro medicamenta tentantur. Non convalescit planta, quae saepe transfertur: nihil tam utile est, quod in transitu prosit. 3. Distringit animum librorum multitudo, itaque quum legere non possis quantum habueris, sat est habere quantum legas. „Sed modo," inquis, „hunc librum evolvere volo, modo illum." Fastidientis stomachi est, multa degustare: quae ubi varia sunt et diversa, coinquinant, non alunt. Probatos itaque semper lege: et si quando ad alios devertere libuerit, ad priores redi. Aliquid quotidie adversus paupertatem, aliquid adversus mortem auxilii compara, nec minus adversus ceteras pestes. 4. Et quum multa percurreris, unum excerpe, quod illo die excoquas. Hoc ipse quoque facio: ex pluribus, quae lego, aliquid apprehendo. Hodiernum hoc est, quod apud Epicurum nactus sum; soleo enim et in aliena castra transire, non tanquam transfuga, sed tanquam explorator. „Honesta," inquit, „res est, laeta paupertas." Illa vero non est paupertas, si laeta est. 5. Cui enim cum paupertate bene convenit, dives est. Non qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est. Quid enim refert, quantum illi in arca, quantum in horreis iaceat, quantum pascat, quantum feneret, si alieno imminet, si non acquisita, sed acquirenda computat? Quis sit divitiarum modus, quaeris? Primus: habere quod necesse est; proximus, quod sat est.

EPISTOLA III.

Male et temere saepe amicos dici, qui re non sint. Si quis sit talis, omnia illi fidendum et communicandum esse. Timidi et subducti arguuntur; sed et creduli nimis atque aperti. Medium optimum.

Epistolas ad me perferendas tradidisti, ut scribis, amico tuo. Deinde admones me, ne omnia cum eo ad te pertinentia communicem, quia nec soleas ipse quidem hoc facere. Ita eadem epistola illum et dixisti amicum, et negasti. Itaque sic priore illo verbo quasi publico usus es, et sic illum amicum vocasti, quomodo omnes candidatos bonos viros dicimus; quomodo obvios, si nomen non succurrit, dominos salutamus. 2. Hoc abierit! Sed si aliquem amicum existimas, cui non tantundem credis quantum tibi, vehementer erras, et non satis nosti vim verae amicitiae. Tu vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius. Post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum. Isti vero praepostere officia permiscent, qui contra praecepta Theophrasti, quum amaverint, iudicant; et non amant, quum iudicaverint. Diu cogita, an tibi in amicitiam aliquis recipiendus sit: quum placuerit fieri, toto illum pectore admitte: tam audacter cum illo loquere, quam tecum. 3. Tu quidem ita vive, ut nihil tibi committas, nisi quod committere etiam inimico possis: sed quia interveniunt quaedam, quae consuetudo fecit arcana, cum amico omnes curas, omnes cogitationes tuas misce. Fidelem si putaveris, facies. Nam multi fallere docuerunt, dum timent falli: et aliis ius peccandi suspicando fecerunt. Quid est ergo, quare ulla verba coram amico meo retraham? quid est, quare me coram illo non putem solum? 4. Quidam quae tantum amicis committenda sunt, obviis narrant, et in quaslibet aures, quidquid illos urit, exonerant: quidam rursus etiam carissimo-

rum conscientiam reformidant, et, si possent, ne sibi quidem credituri, interius premunt omne secretum. Neutrum faciendum est: utrumque enim vitium est, et omnibus credere, et nulli: sed alterum honestius dixerim vitium, alterum tutius. — 5. Sic utrosque reprehendas, et eos qui semper inquieti sunt, et eos qui semper quiescunt. Nam illa tumultu gaudens, non est industria, sed exagitatae mentis concursatio: et haec non est quies, quae motum omnem molestiam iudicat, sed dissolutio et languor. Itaque hoc quod apud Pomponium legi, animo tuo mandabitur: „Quidam adèo in latebras refugerunt, ut putent in turbido esse, quidquid in luce est.“ Inter se ista miscenda sunt, et quiescenti agendum, et agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera: illa dicet tibi, se et diem fecisse et noctem.

EPISTOLA IV.

Hortatur ad perseverandum in philosophia: quae sola viros efficiat. Ceteros, pueros esse: timere non timenda, et mortem inprimis. Atqui hanc finem malorum esse. Emblema dein ex Epicuro, de veris divitiis.

Persevera ut coepisti, et quantum potes propera; quo diutius frui emendato animo et composito possis. Frueris quidem etiam dum emendas, etiam dum componis: alia tamen illa voluptas est, quae percipitur ex contemplatione mentis ab omni labe purae et splendidae. Tenes utique memoria, quantum senseris gaudium, quum, praetexta posita, sumsisti virilem togam, et in forum deductus es: maius exspecta, quum puerilem animum deposueris, et te in virum philosophia transcripserit. 2. Adhuc enim non pueritia in nobis, sed, quod est gravius, puerilitas remanet: et hoc quidem eius est, quod auctoritatem habemus senum, vitia puerorum: nec puerorum tantum, sed infantium. Illi levia, hi falsa formidant:

nos utraque. Profice modo, et intelliges, quaedam ideo minus timenda, quia multum metus afferunt. Nullum magnum, quod extremum est. Mors ad te venit, timenda erat, si tecum esse posset: necesse est, aut non perveniat, aut pertranseat. „Difficile est," inquis, „animum perducere ad contemtum animae." Non vides, quam ex frivolis causis contemnatur? 3. Alius ante amicae fores laqueo pependit; alius se praecipitavit a tecto, ne dominum stomachantem diutius audiret; alius, ne reduceretur e fuga, ferrum adegit in viscera. Non putas virtutem hoc effecturam, quod efficit nimia formido? Nulli potest secura vita contingere, qui de producenda nimis cogitat, qui inter magna bona multos consules numerat. 4. Hoc quotidie meditare, ut possis aequo animo vitam relinquere, quam multi sic complectuntur et tenent, quomodo qui a torrente rapiuntur, spinas et aspera. Plerique inter mortis metum et vitae tormenta miseri fluctuant: et vivere nolunt, et mori nesciunt. Fac itaque tibi iucundam vitam, omnem pro illa solicitudinem deponendo. Nullum bonum iuvat habentem, nisi ad cuius amissionem praeparatus est animus. Nullius autem rei facilior amissio est, quam quae desiderari amissa non potest. 5. Ergo adversus omnia quae accidere possunt etiam potentissimis, adhortare te et indura. De Pompeii capite pupillus et spado tulere sententiam: de Crasso crudelis et insolens Parthus. Caius Caesar iussit Lepidum Dextro tribuno praebere cervicem: ipse Chaereae praestitit. Neminem eo fortuna provexit, ut non tantum illi minaretur, quantum permiserat. Noli huic tranquillitati confidere: momento mare evertitur: eodem die, ubi luserunt navigia, sorbentur. 6. Cogita, posse latronem et hostem admovere iugulo tuo gladium: ut potestas maior absit, nemo non servus habet in te vitae necisque arbitrium. Ita

dico, quisquis vitam suam contemsit, tuae dominus est. Recognosce exemplum eorum, qui domesticis insidiis perierunt, aut aperta vi, aut dolo: et intelliges, non pauciores servorum ira cecidisse, quam regum. Quid ad te itaque, quam potens sit quem times, quum id, propter quod times, nemo non possit? 7. At si forte in manus hostium incideris, victor te duci iubebit, eo nempe quo duceris. Quid te ipse decipis, et hoc nunc primum, quod olim patiebaris, intelligis? Ita dico: ex quo natus es, duceris. Haec et huiusmodi versanda in animo sunt, si volumus illam ultimam horam placidi exspectare: cuius metus omnes alias inquietas facit. — Sed ut epistolae finem imponam, accipe quod hodierno die mihi placuit: et hoc quoque ex alienis hortulis sumtum est. 8. „Magnae divitiae sunt, lege naturae composita paupertas." Lex autem illa naturae scis quos nobis terminos statuit? Non esurire, non sitire, non algere. Ut famem sitimque depellas, non est necesse superbis assidere liminibus, nec supercilium grave et contumeliosam etiam humanitatem pati: non necesse maria tentare, nec sequi castra. Parabile est quod natura desiderat, et appositum: ad supervacua sudatur. Illa sunt quae togam conterunt, quae nos senescere sub tentorio cogunt, quae in aliena litora impingunt. Ad manum est, quod satis est.

EPISTOLA V.

Arcet amicum ab ostentatione philosophiae, monetque, ne cultu notabilem aut victu se faciat. Clausula est, ex Hecatone, de spei et metus coniunctione. Liberum ab altero esse, qui alteram posuerit: obnoxium utrique, qui uni.

Quod pertinaciter studes, et, omnibus omissis, hoc unum agis, ut te quotidie meliorem facias, et probo et gaudeo: nec tantum hortor, ut perseveres, sed etiam rogo. Illud autem te admoneo, ne eorum

more, qui non proficere sed conspici cupiunt, facias aliqua, quae in habitu tuo aut genere vitae notabilia sint. Asperum cultum, et intonsum caput, et negligentiorem barbam, et indictum argento odium, et cubile humi positum, et quidquid aliud ambitionem perversa via sequitur, evita. 2. Satis ipsum nomen philosophiae, etiam si modeste tractetur, invidiosum est: quid, si nos hominum consuetudini coeperimus excerpere? Intus omnia dissimilia sint: frons nostra populo conveniat. Non splendeat toga: ne sordeat quidem: non habeamus argentum, in quod solidi auri caelatura descenderit: sed non putemus frugalitatis indicium, auro argentoque caruisse. Id agamus, ut meliorem vitam sequamur, quam vulgus, non ut contrariam: alioqui quos emendari volumus, fugamus, et a nobis avertimus. 3. Illud quoque efficimus, ut nihil imitari velint nostri, dum timent ne imitanda sint omnia. Hoc primum philosophia promittit, sensum communem, humanitatem et congregationem: a qua professione dissimilitudo nos separabit. Videamus ne ista, per quae admirationem parare volumus, ridicula et odiosa sint. Nempe propositum nostrum est, secundum naturam vivere. 4. Hoc contra naturam est, torquere corpus suum, et faciles odisse munditias, et squallorem appetere, et cibis non tantum vilibus uti, sed tetris et horridis. Quemadmodum delicatas res desiderare, luxuriae est: ita usitatas et non magno parabiles fugere, dementiae est. Frugalitatem exigit philosophia, non poenam: potest autem esse non incomta frugalitas. Hic mihi modus placet. Temperetur vita inter bonos mores et publicos; suspiciant omnes vitam nostram, sed et agnoscant. 5. Quid ergo? Eadem faciemus, quae ceteri? nihil inter nos et illos intererit? Plurimum. Dissimiles esse nos vulgo sciat, qui inspexerit propius: qui domum intraverit, nos potius

miretur, quam supellectilem nostram. Magnus ille est, qui fictilibus sic utitur, quemadmodum argento: nec ille minor est, qui sic argento utitur, quemadmodum fictilibus. Infirmi animi est, pati non posse divitias. — 6. Sed ut huius quoque diei lucellum tecum communicem, apud Hecatonem nostrum inveni, cupiditatum finem, etiam ad timoris remedia proficere. „Desines, inquit, timere, si sperare desieris.“ Dices, quomodo ista tam diversa pariter sunt? Ita est, mi Lucili: quum videantur dissidere, coniuncta sunt. Quemadmodum eadem catena et custodiam et militem copulat: sic ista quae tam dissimilia sunt, pariter incedunt. 7. Spem metus sequitur. Nec miror ista sic ire: utrumque pendentis animi est, utrumque futuri exspectatione solicitum. Maxima autem utriusque causa est, quod non ad praesentia aptamur, sed cogitationes in longinqua praemittimus. Itaque providentia, maximum bonum conditionis humanae, in malum versa est. Ferae pericula quae vident, fugiunt; quum effugere, securae sunt: nos et venturo torquemur, et praeterito. Multa bona nostra nobis nocent: timoris enim tormentum memoria reducit, providentia anticipat. Nemo tantum praesentibus miser est.

EPISTOLA VI.

Proficere se in philosophia: argumentum esse, quod vitia sua agnoscat. Velle se cum eo, ut vero amico, omnia communicare quae sint utilia: idque proprium esse sapientis. Consuetudinem bonorum valde efficacem, et supra ipsa praecepta videri: quod exemplo philosophorum aliquot docet.

Intelligo, Lucili, non emendari me tantum, sed transfigurari: nec hoc promitto iam aut spero, nihil in me superesse, quod mutandum sit. Quidni multa habeam quae debeant corrigi, quae extenuari, quae attolli? Et hoc ipsum argumentum est in melius

translati animi, quod vitia sua, quae adhuc ignorabat, videt. Quibusdam aegris gratulatio fit, quum seipsi aegros esse senserunt. 2. Cuperem itaque tecum communicare tam subitam mei mutationem: tunc amicitiae nostrae certiorem fiduciam habere coepissem, illius verae, quam non spes, non timor, non utilitatis suae cura divellit: illius, cum qua homines moriuntur, et pro qua moriuntur. Multos tibi dabo, qui non amico, sed amicitia caruerunt. Hoc non potest accidere, quum animos in societatem honesta cupiendi par voluntas trahit. 3. Quidni non possit? Sciunt enim ipsos omnia habere communia, et quidem magis adversa. Concipere animo non potes, quantum momenti afferre mihi singulos dies videam. Mitte, inquis, et nobis ista, quae tam efficacia expertus es. Ego vero cupio ista omnia in te transfundere, et in hoc gaudeo aliquid discere, ut doceam: nec me ulla res delectabit, licet eximia sit et salutaris, quam mihi uni sciturus sim. 4. Si cum hac exceptione detur sapientia, ut illam inclusam teneam, nec enuntiem, reiiciam. Nullius boni, sine socio, iucunda possessio est. Mittam itaque ipsos tibi libros: et ne multum operae impendas, dum passim profutura sectaris, imponam notas, ut ad ea ipsa protinus, quae probo et miror, accedas. Plus tamen tibi et viva vox et convictus, quam oratio, proderit: in rem praesentem venias oportet. 5 Primum quia homines amplius oculis quam auribus credunt: deinde quia longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla. Zenonem Cleanthes non expressisset, si eum tantummodo audissit: vitae eius interfuit, secreta perspexit, observavit illum, an ex formula sua viveret. Plato et Aristoteles, et omnis in diversum itura sapientium turba, plus ex moribus, quam ex verbis Socratis traxit. 6. Metrodorum, et Hermachum, et Polyaenum, magnos viros

non schola Epicuri, sed contubernium fecit. Nec in hoc te arcesso tantum, ut proficias, sed ut prosis: plurimum enim alter alteri conferemus. Interim quoniam diurnam tibi mercedulam debeo, quid me hodie apud Hecatonem delectaverit, dicam. „Quaeris," inquit, „quid profecerim? Amicus esse mihi coepi." Multum profecit: nunquam erit solus. Qui sibi amicus est, scito hunc amicum omnibus esse.

EPISTOLA VII.

Proficienti turbam hominum esse vitandam: vitia enim ab ea trahi: vitanda item spectacula, et maxime cruenta. Neque publice recitandum, aut disserendum, apud dissimiles. Pluris sit, inquit, unus alterque auditor bonus, aut etiam nullus.

Quid tibi vitandum praecipue existimes, quaeris? turbam. Nondum enim tuto illi te commiseris. Ego certe confiteor imbecillitatem meam. Nunquam mores quos extuli, refero. Aliquid ex eo quod composui, turbatur: aliquid ex his quae fugavi, redit. Quod aegris evenit, quos longa imbecillitas usque eo affecit, ut nunquam sine offensa proferantur, hoc accidit nobis, quorum animi ex longo morbo reficiuntur. Inimica est multorum conversatio. Nemo non aliquod nobis vitium aut commendat, aut imprimit, aut nescientibus allinit. 2. Utique quo maior est populus cui commiscemur, hoc periculi plus est. Nihil vero est tam damnosum bonis moribus, quam in aliquo spectaculo desidere. Tunc enim per voluptatem facilius vitia surrepunt. Quid me existimas dicere? avarior redeo, ambitiosior, luxuriosior? immo vero crudelior et inhumanior, quia inter homines fui. Casu in meridianum spectaculum incidi, lusus exspectans, et sales, et aliquid laxamenti, quo hominum oculi ab humano cruore acquiescant. 3. Contra est: quidquid ante pugnatum est, misericordia fuit. Nunc omissis nugis, mera

homicidia sunt: nihil habent quo tegantur, ad ictum totis corporibus expositi: nunquam frustra manum mittunt. Hoc plerique ordinariis paribus et postulatitiis praeferunt. Quidni praeferant? non galea, non scuto repellitur ferrum. Quo munimenta? quo gladii artes? Omnia ista mortis morae sunt. Mane leonibus et ursis homines, meridie spectatoribus suis obiiciuntur. 4. Interfectores interfecturis iubentur obiici, et victorem in aliam detinent caedem: exitus pugnantium mors est: ferro et igne res geritur. Haec fiunt, dum vacat arena. — Sed latrocinium fecit aliquis. Quid ergo? meruit, ut suspendatur. Occidit hominem: qui occidit, ille meruit ut hoc pateretur: tu quid meruisti, miser, ut hoc spectes? — Occide, ure, verbera! Quare tam timide incurrit in ferrum? quare parum audacter occidit? quare parum libenter moritur? 5. Plagis aguntur in vulnera, et mutuos ictus nudis et obviis pectoribus excipiunt. Intermissum est spectaculum? interim iugulantur homines, ne nihil agatur. Age, ne hoc quidem intelligitis, mala exempla in eos redundare qui faciunt? Agite diis immortalibus gratias, quod eum docetis esse crudelem, qui non potest discere. Subducendus populo est tener animus, et parum tenax recti: facile transitur ad plures. Socrati, Catoni, et Laelio excutere mentem suam diffimilis multitudo potuisset: adeo nemo nostrum, qui quum maxime concinnamus ingenium, ferre impetum vitiorum tam magno comitatu venientium potest. 6. Unum exemplum aut luxuriae, aut avaritiae, multum mali facit: convictor delicatus paulatim enervat et emollit: vicinus dives cupiditatem irritat: malignus comes quamvis candido et simplici rubiginem suam affricuit: quid tu accidere his moribus credis, in quos publice factus est impetus? Necesse est aut imiteris, aut oderis. Utrumque autem devitandum

est: ne vel similis malis fias, quia multi sunt: neve inimicus multis, quia dissimiles sunt. 7. Recede in teipsum quantum potes: cum his versare, qui te meliorem facturi sunt: illos admitte, quos tu potes facere meliores. Mutuo ista fiunt, et homines dum docent, discunt. Non est ergo quod te gloria publicandi ingenii producat in medium, ut recitare istis velis, aut disputare: quòd facere te vellem, si haberes isti populo idoneam mentem. 8. Nemo est, qui intelligère te possit. Aliquis fortasse unus aut alter incidet: et hic ipse formandus tibi erit, instituendusque ad intellectum tui. Cui ergo, inquis, ista didici? Non est quod timeas ne operam perdideris, si tibi didicisti. Sed ne mihi soli hodie didicerim, communicabo tecum quae occurrerunt mihi egregie dicta circa eundem fere sensum tria: ex quibus unum haec epistola in debitum solvet, duo in antecessum accipe. Democritus ait: „Unus mihi pro populo est, et populus pro uno." Bene et ille quisquis fuit (ambigitur enim de auctore) quum quaereretur ab illo, quo tanta diligentia artis spectaret ad paucissimos perventurae? „Satis sunt," inquit, „mihi pauci, satis est unus, satis est nullus." 9. Egregie hoc tertium. Epicurus quum uni ex consortibus studiorum suorum scriberet: „Haec," inquit, „ego non multis, sed tibi: satis enim magnum alter alteri theatrum sumus." Ista, mi Lucili, condenda in animum sunt, ut contemnas voluptatem, ex plurium assensione venientem. Multi te laudant. Ecquid habes cur placeas tibi, si is es, quem multi intelligunt? Introrsus bona tua spectent.

EPISTOLA VIII.

Pendet a priore epistola, et est velut obiectio. Quid? vitare me vis turbam, et populum? Atqui Stoici tui imperant rebus accedere, in rebus mori. Respondet, non otium se suadere, sed secessum: a suo exemplo: qui relictis aliis, sapientiae vacet, et praecepta eius scriptis propaget. Hoc

operum maximum et pulcherrimum esse. Denique inserta ex Epicuro, Libertatem verum a philosophia dari.

„Tu me," inquis, „vitare turbam iubes, secedere, et conscientia esse contentum: ubi illa praecepta vestra, quae imperant in actu mori?" Quid? ego tibi videor inertiam suadere? In hoc me recondidi, et fores clausi, ut prodesse pluribus possim. Nullus mihi per otium dies exit: partes noctium studiis vindico: non vaco somno, sed succumbo, et oculos vigilia fatigatos, cadentesque, in opere detineo. Secessi non tantum ab hominibus, sed etiam a rebus, et primum a meis. 2. Posterorum negotium ago: illis aliqua quae possint prodesse conscribo: salutares admonitiones, velut medicamentorum utilium compositiones, literis mando, esse illas efficaces in meis ulceribus expertus: quae etiamsi persanata non sunt, serpere desierunt. Rectum iter, quod sero cognovi, et lassus errando, aliis monstro. Clamo: Vitate quaecunque vulgo placent, quae casus attribuit: ad omne fortuitum bonum suspiciosi pavidique subsistite. 3. Et fera, et piscis, spe aliqua oblectante decipitur. Munera ista fortunae putatis? insidiae sunt. Quisquis nostrum tutam agere vitam volet, quantum plurimum potest, ista viscata beneficia devitet: in quibus hoc quoque miserrimi fallimur: habere nos putamus, habemur. In praecipitia cursus iste deducit: huius eminentis vitae exitus, cadere est. Deinde ne resistere quidem licet, quum coepit transversos agere felicitas. Aut saltem rectis, aut temet fruere. 4. Qui hoc faciunt non evertit fortuna, sed cernuat et allidit. Hanc ergo sanam et salubrem formam vitae tenere memento, ut corpori tantum indulgeas, quantum bonae valetudini satis est. Durius tractandum est, ne animo male pareat: cibus famem sedet, potio sitim exstinguat, vestis arceat frigus, domus munimentum sit adversus infe-

sta corpori. Hanc utrum cespes erexerit, an varius lapis gentis alienae, nihil interest: scito hominem tam bene culmo, quam auro tegi. 5. Contemne omnia, quae supervacuus labor velut ornamentum ac decus ponit. Cogita, in te, praeter animum, nihil esse mirabile: cui magno nihil magnum est. — Si hoc mecum, si hoc cum posteris loquor, non videor tibi plus prodesse, quam quum ad vadimonium advocatus descenderem, aut tabulis testamenti annulum imprimerem, aut in senatu candidato vocem et manum commodarem? Mihi crede: qui nihil agere videntur, maiora agunt, humana divinaque simul tractant. 6. Sed iam finis faciendus est, et aliquid, ut institui, pro hac epistola dependendum: id de meo non fiet: adhuc Epicurum replicamus, cuius hanc vocem hodierno die legi: „Philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera libertas." Non differtur in diem, qui se illi subiecit et tradidit: statim circumagitur; hoc enim ipsum philosophiae servire, libertas est. Potest fieri, ut me interroges, quare ab Epicuro tam multa bene dicta referam potius quam nostrorum? 7. Quid est tamen, quare tu istas Epicuri voces putes esse, non publicas? Quam multa poëtae dicunt, quae a philosophis aut dicta sunt aut dicenda? Non attingam tragicos, aut togatas nostras: habent enim hae quoque aliquid severitatis, et sunt inter comoedias et tragoedias mediae: quantum disertissimorum versuum inter mimos iacet? quam multa Publii, non excalceatis, sed cothurnatis dicenda sunt? 8. Unum eius versum, qui ad philosophiam pertinet, et ad hanc partem quae modo fuit in manibus, referam, quo negat fortuita in nostris habenda:

Alienum est omne, quidquid optando venit.

Hunc versum a te dici non paulo melius, et adstrictius, memini:

Non est tuum, fortuna quod fecit tuum.

Illud etiamnunc melius dictum a te non praeteribo:

Dari bonum quod potuit, auferri potest.

Hoc non imputo in solutum; de tuo tibi.

EPISTOLA IX.

Item pars aut explicatio priorum. Sapientem non quaerere homines, seipso contentum. Quid ergo? non etiam amicum? Imo, sed potest et sine eo esse: potest amittere, et amissum reparare. In eo ipso fructus et voluptas est, dum parat. An ergo sua caussa, ut Epicurei censent? Non, sed potius alterius, cui prosit, pro quo periclitetur, pro quo moriatur. Merces virtutis, ipsa est. Fusius deinde et subtilius, Quatenus se contentus sapiens, quatenus non sit: et in verbis distinctiunculae Stoicae.

An merito reprehendat in quadam epistola Epicurus eos, qui dicunt sapientem seipso esse contentum, et propter hoc amico non indigere, desideras scire. Hoc obiicitur Stilponi ab Epicuro, et his, quibus summum bonum visum est animus impatiens. In ambiguitatem incidendum est, si exprimere ἀπάθειαν uno verbo cito voluerimus, et impatientiam dicere. Poterit enim contrarium ei, quod significare volumus, intelligi. 2. Nos enim eum volumus dicere, qui respuat omnis mali sensum: accipietur is, qui nullum possit ferre malum. Vide ergo, num satius sit, aut invulnerabilem animum dicere, aut animum extra omnem patientiam positum. Hoc inter nos et illos interest. Noster sapiens vincit quidem incommodum omne, sed sentit: illorum, ne sentit quidem. Illud nobis cum illis commune est, sapientem seipso esse contentum: sed tamen et amicum habere vult, et vicinum, et contubernalem, quamvis sibi ipse sufficiat. 3. Vide quam sit se contentus: aliquando sui parte contentus est, si illi manum aut morbus, aut hostis inciderit. Si quis oculum casu excusserit, reliquiae illi suae satisfa-

cient: et erit imminuto corpore et amputato tam latus, quam integro fuit. Sed quae sibi desunt, num desiderat? Non deesse mavult. Ita sapiens se contentus est, non ut velit esse sine amico, sed ut possit: et hoc quod dico, possit, tale est: amissum aequo animo fert: sine amico quidem nunquam erit: in sua potestate habet, quam cito reparet. 4. Quomodo si perdiderit Phidias statuam, protinus alteram faciet: sic et hic faciendarum amicitiarum artifex substituet alium in locum amissi. Quaeris quomodo amicum cito facturus sit? Dicam, si illud mihi tecum convenerit, ut statim tibi solvam quod debeo, et quantum ad hanc epistolam, paria faciamus. Hecaton ait: „Ego tibi monstrabo amatorium, sine medicamento, sine herba, sine ullius veneficae carmine. Si vis amari, ama.“ Habet autem non tantum amicitiae usus, veteris et certae, magnam voluptatem, sed etiam initium et comparatio novae. 5. Quod interest inter metentem agricolam, et serentem: hoc inter eum qui paravit amicum, et qui parat. Attalus philosophus dicere solebat: Iucundius esse amicum facere, quam habere; quomodo artifici iucundius est pingere, quam pinxisse. Illa in opere suo occupata solicitudo, ingens oblectamentum habet in ipsa occupatione. Non aeque delectatur, qui ab opere perfecto removit manum: iam fructu artis suae fruitur: ipsa fruebatur arte, quum pingeret. Fructuosior est adolescentia liberorum, sed infantia dulcior. — 6. Nunc ad propositum revertamur. Sapiens etiam si contentus est se, tamen habere amicum vult: si ob nihil aliud, ut exerceat amicitiam, ne tam magna virtus iaceat: non ob hoc quod Epicurus dicebat in hac ipsa epistola, ut habeat qui sibi aegro assideat, succurrat in vincula coniecto vel inopi: sed ut habeat aliquem, cui ipse aegro assideat, quem ipsum circumventum hostili custodia

liberet. 7. Qui se spectat, et propter hoc ad amicitiam venit, male cogitat: quemadmodum coepit, sic desinet. Paravit amicum adversus vincula laturum opem: quum primum crepuerit catena, discedet. Hae sunt amicitiae, quas temporarias populus appellat. Qui causa utilitatis assumtus est, tamdiu placebit, quamdiu utilis fuerit. Hac re florentes amicorum turba circumsedet: circa eversos ingens solitudo est: et inde amici fugiunt, ubi probantur. 8. Hac re ista tot nefaria exempla sunt, aliorum metu relinquentium, aliorum metu prodentium. Necesse est initia inter se et exitus congruant. Qui amicus esse coepit, quia expedit; placebit ei aliquod pretium contra amicitiam, si ullum in illa placet pretium praeter ipsam. In quid amicum paro? ut habeam pro quo mori possim, ut habeam quem in exsilium sequar, cuius me morti opponam et impendam. 9. Ista quam tu describis, negotiatio est, non amicitia: quae ad commodum accedit, quae quid consecutura sit, spectat. Non dubie habet aliquid simile amicitiae, affectus amantium: possis dicere, illam esse insanam amicitiam: numquid ergo quisquam amat lucri causa? numquid ambitionis aut gloriae? Ipse per se amor, omnium aliarum rerum negligens, animos in cupiditatem formae, non sine spe mutuae caritatis, accendit. 10. Quid ergo? ex honestiori causa coit turpis affectus? Non agitur, inquis, nunc hoc, an amicitia propter se, an propter aliud sit expetenda: nam si propser seipsam expetenda est, potest ad illam accedere, qui seipso contentus est. Quomodo ergo ad illam accedit? Quomodo ad rem pulcherrimam: non lucro captus, nec varietate fortunae perterritus. Detrahit amicitiae maiestatem suam, qui illam parat ad bonos casus. 11. Se contentus est sapiens. Hoc, mi Lucili, perperam plerique interpretantur: sapientem undique

submovent, et intra cutem suam cogunt. Distinguendum est autem, quid et quatenus vox ista promittat. Se contentus est sapiens, ad beate vivendum, non ad vivendum. Ad hoc enim multis illi rebus opus est; ad illud tantum animo sano, et erecto, et despiciente fortunam. 12. Volo tibi Chrysippi quoque distinctionem indicare. Ait: sapientem nulla re indigere, et tamen multis illi rebus opus esse: contra, stulto nulla re opus est, nulla enim re scit uti, sed omnibus eget.“ Sapienti et manibus, et oculis, et multis ad quotidianum usum necessariis opus est, sed eget nulla re: egere enim, necessitatis est: nihil autem necesse sapienti est. Ergo, quamvis seipso contentus sit, amicis illi opus est: hos cupit habere quam plurimos, non ut beate vivat: vivet enim etiam sine amicis beate. Summum bonum extrinsecus instrumenta non quaerit, domi colitur: ex se totum est: incipit fortunae esse subiectum, si quam partem sui foris quaerit. 13. Qualis tamen futura est vita sapientis, si sine amicis relinquatur in custodiam coniectus, vel in aliqua gente aliena destitutus, vel in navigatione longa retentus, aut in desertum litus eiectus? qualis est Iovis, quum resoluto mundo, et diis in unum confusis, paulisper cessante natura, acquiescit sibi, cogitationibus suis traditus. 14. Tale quiddam sapiens facit: in se reconditur, secum est: quamdiu quidem illi licet suo arbitrio res suas ordinare, se contentus est: et ducit uxorem, se contentus est: et liberos tollit, se contentus est: et tamen non vivet, si fuerit sine homine victurus. Ad amicitiam fert illum nulla utilitas sua, sed naturalis irritatio: nam ut aliarum nobis rerum innata dulcedo est, sic amicitiae. Quomodo solitudo in odio est, sic in dulcedine appetitio societatis. 15. Quomodo hominem homini natura conciliat, sic inest huic quoque rei stimulus, qui nos amicitiarum

appetentes faciat. Nihilominus quum sit amicorum amantissimus, quum illos sibi comparet, saepe praeferat: omne intra se bonum terminabit, et dicet quod Stilpon ille dixit, Stilpon quem Epicuri epistola insequitur. Hic enim capta patria, amissis liberis, amissa uxore, quum ex incendio publico solus, et tamen beatus exiret, interroganti Demetrio, cui cognomen ab exitio urbium Poliorcetes fuit, „Numquid perdidisset?“ „Omnia,“ inquit, „bona mea mecum sunt.“ 16. Ecce vir fortis ac strenuus, ipsam hostis sui victoriam vicit! „Nihil,“ inquit, „perdidi!“ dubitare illum coëgit, an vicisset. Omnia mea mecum sunt: iustitia, virtus, temperantia, prudentia, hoc ipsum, nihil bonum putare quod eripi possit. Miramur animalia quaedam, quae per medios ignes sine noxa corporum transeunt: quanto hic mirabilior vir, qui per ferrum et ruinas et ignes, illaesus et indemnis evasit? 17. Vides, quanto facilius sit totam gentem, quam unum virum vincere? Haec vox illi est communis cum Stoico: aeque et hic intacta bona per concrematas urbes fert. Se enim ipso contentus est, hoc felicitatem suam fine designat. Ne existimes nos solos generosa verba iactare: et ipse Stilponis obiurgator Epicurus, similem illi vocem emisit, quam tu boni consule, etiamsi hunc diem iam expunxi. 18. „Si cui,“ inquit, „sua non videntur amplissima, licet totius mundi dominus sit, tamen miser est.“ Vel si hoc modo tibi melius enuntiari videtur: (id enim agendum, ut non verbis serviamus, sed sensibus:) Miser est, qui se non beatissimum iudicat, licet imperet mundo. Ut scias autem hos sensus communes esse, natura scilicet dictante, apud poëtam comicum invenies:

Non est beatus, esse se qui non putat.

19. Quid enim refert, qualis status tuus sit, si tibi videtur malus? Quid ergo? inquis, si beatum se dixe-

rit ille turpiter dives, et ille multorum dominus, sed plurium servus: beatus sua sententia fiet? Non quid dicat, sed quid sentiat, refert: nec quid uno die sentiat, sed quid assidue. Non est autem quod verearis, ne ad indignum res tanta perveniat. Nisi sapienti sua non placent. Omnis stultitia laborat fastidio sui.

EPISTOLA X.

Solitudinem bonam, sed bonis, esse: aliis secus. Nam malos aut stultos, maxime in ea peccare, remoto arbitro, et sibi relictos. Obiter praeceptiuncula de Votis.

Sic est, non muto sententiam: fuge multitudinem, fuge paucitatem, fuge etiam unum. Non habeo cum quo te communicatum velim, et vide quo iudicium meum abeat: tibi haereas: audeo te tibi credere. Crates, ut aiunt, huius ipsius Stilponis auditor, cuius mentionem priori epistola feci, quum vidisset adolescentulum secreto ambulantem, interrogavit, quid illic solus faceret? „Mecum," inquit, „loquor:" cui Crates: „Cave," inquit, „rogo, et diligenter attende, ne cum homine malo loquaris!" 2. Lugentem timentemque custodire solemus, ne solitudine male utatur: nemo est ex imprudentibus, qui relinqui sibi debeat. Tunc mala consilia agitant: tunc aut aliis, aut ipsis futura pericula struunt. Tunc cupiditates improbas ordinant: tunc quidquid aut metu aut pudore malus celabat animus, exponit: tunc audaciam acuit, libidinem irritat, iracundiam instigat. Denique, quod unum solitudo habet commodum, nihil ulli committere, non timere indicem, perit stulto: ipse se prodit. 3. Vide itaque quid de te sperem, immo quid spondeam mihi; spes enim incerti boni nomen est: non invenio cum quo te malim esse, quam tecum. Repeto memoria, quam magno animo quaedam verba proieceris, quanti roboris plena: gratulatus sum protinus mihi, et dixi: Non a summis

labris ista venerunt: habent hae voces fundamentum: iste homo non est unus e populo: ad salutem spectat. 4. Sic loquere, sic vive: vide ne te ulla res deprimat. Votorum tuorum veterum licet diis gratiam facias: alia de integro suscipe: roga bonam mentem, bonam valetudinem animi, deinde corporis. Quidni tu ista vota saepe facias? audacter Deum roga, nil illum de alieno rogaturus. Sed ut more meo cum aliquo munusculo epistolam mittam, verum est, quod apud Athenodorum inveni: 5. „Tunc scito te esse omnibus cupiditatibus solutum, quum eo perveneris, ut nihil Deum roges, nisi quod rogare possis palam.“ Nunc enim quanta dementia est hominum? turpissima vota diis insusurrant: si quis admoverit aurem, conticescent, et quod scire hominem nolunt, Deo narrant. Vide ergo ne hoc praecipi salubriter possit: Sic vive cum hominibus, tanquam Deus videat: sic loquere cum Deo, tanquam homines audiant.

EPISTOLA XI.

Bene sperare se de amico Lucilii, in quo plurimus pudor et rubor. Hunc aliquando a natura esse, nec ullis praeceptis excuti: ac sequi etiam sapientem. Comparere item in mulis interdum. Monitum deinde salutare Epicuri, semper ut virum bonum repraesentemus nobis, qui coërceat ut paedagogus; quoque velut praesente faciamus omnia, et loquamur.

Locutus est mecum amicus tuus bonae indolis: in quo quantum esset animi, quantum ingenii, quantum iam etiam profectus, sermo primus ostendit. Dedit enim nobis gustum, ad quem respondebit: non enim ex praeparato locutus est, sed subito deprehensus: ubi se collegit, verecundiam, bonum in adolescente signum, vix potuit excutere: adeo illi ex alto suffusus est rubor. Hic illum, quantum suspicor, etiam quum se confirmaverit, et omnibus vitiis

exuerit, sapientem quoque sequetur. 2. Nulla enim sapientia naturalia corporis aut animi vitia ponuntur: quidquid infixum et ingenitum est, lenitur arte, non vincitur. Quibusdam etiam constantissimis in conspectu populi sudor erumpit, non aliter quam fatigatis et aestuantibus solet: quibusdam tremunt genua dicturis: quorundam dentes colliduntur, lingua titubat, labra concurrunt. Haec nec disciplina, nec usus unquam excutit: sed natura vim suam exercet, et illos vitio sui etiam robustissimos admonet. 3. Inter haec et ruborem esse scio, qui gravissimis quoque viris subitus offunditur. Magis quidem in iuvenibus apparet, quibus et plus caloris est, et tenera frons: nihilominus veteranos et senes tangit. Quidam nunquam magis, quam quum erubuerint, timendi sunt: quasi omnem verecundiam effuderint. Sulla tunc erat violentissimus, quum faciem eius sanguis invaserat. Nihil erat mollius ore Pompeii: nunquam non coram pluribus erubuit: utique in concionibus. Fabianum, quum in Senatum testis esset inductus, erubuisse memini: et hic mire illum pudor decuit. Non accidit hoc ab infirmitate mentis, sed a novitate rei: quae inexercitatos etsi non concutit, movet, naturali in hoc facilitate corporis pronos. Nam ut quidam boni sanguinis sunt, ita quidam incitati et mobilis, et cito in os prodeuntis. 4. Haec, ut dixi, nulla sapientia abigit: alioquin haberet rerum naturam sub imperio, si omnia eraderet vitia. Quaecunque attribuit conditio nascendi, et corporis temperatura, quum multum se diuque animus composuerit, haerebunt. Nihil horum vitari potest, non magis quam arcessi. 5. Artifices scenici, qui imitantur affectus, qui metum et trepidationem exprimunt, qui tristitiam repraesentant, hoc indicio imitantur verecundiam: deiiciunt vultum, verba submittunt, figunt in terram oculos, et depri-

munt, ruborem sibi exprimere non possunt: nec prohibetur hic, nec adducitur. Nihil adversus haec sapientia promittit, nihil proficit: sui iuris sunt, iniussa veniunt, iniussa discedunt. 6. Iam clausulam epistola poscit: accipe, et quidem utilem et salutarem, quam te affigere animo volo. „Aliquis vir bonus nobis eligendus est, ac semper ante oculos habendus, ut sic tanquam illo spectante vivamus, et omnia tanquam illo vidente faciamus.“ Hoc, mi Lucili, Epicurus praecepit: custodem nobis et paedagogum dedit: nec immerito. Magna pars peccatorum tollitur, si peccaturis testis adsistat. Aliquem habeat animus, quem vereatur, cuius auctoritate etiam secretum suum sanctius faciat. O felicem illum, qui non adspectus tantum, sed etiam cogitatus emendat! 7. O felicem qui sic aliquem vereri potest, ut ad memoriam quoque eius se componat atque ordinet! Qui sic aliquem vereri potest, cito erit verendus. Elige itaque Catonem: si hic videtur tibi nimis rigidus, elige remissioris animi virum Laelium: elige eum, cuius tibi placuit et vita et oratio; et ipsius animum ante te ferens et vultus, illum semper tibi ostende, vel custodem, vel exemplum. Opus est, inquam, aliquo, ad quem mores nostri se ipsi exigant. Nisi ad regulam, prava non corriges.

EPISTOLA XII.

Facete se de senectute sua narrat in villa sua admonitum; admonitum autem sine tristitia; nec tristem eam, imo iucundam esse, et vitiis minus opportunam. Omnem vitam brevem: sed qualemcumque, usu faciendam nostram.

Quocunque me verto, argumenta senectutis meae video. Veneram in suburbanum meum, et querebar de impensis aedificii dilabentis: ait villicus, non esse negligentiae suae vitium: omnia se facere; sed villam veterem esse. Haec villa inter manus meas

crevit. Quid mihi futurum est, si iam putrida sunt aetatis meae saxa? Iratus illi, proximam occasionem stomachandi arripio. Apparet, inquam, has platanos negligi: nullas habent frondes: quam nodosi sunt, et retorridi rami! quam tristes et squalidi trunci! 2. Hoc non accideret, si quis has circumfoderet, si irrigaret. Iurat per Genium meum, se omnia facere; in nulla re cessare curam suam: sed illas vetulas esse. Quod inter nos sit, ego illas posueram, ego illarum primum videram folium. Conversus ad ianuam: Quis est, inquam, iste decrepitus, et merito ad ostium admotus? foras enim spectat. Unde istunc nactus es? quid te delectavit, alienum mortuum tollere? 3. At ille: Non cognoscis me? inquit: ego sum Felicio, cui solebas sigillaria afferre; ego sum Philositi villici filius, deliciolum tuum. Profecto, inquam, iste delirat. — Pupulus etiam deliciolum meum factus est. Prorsus potest fieri: dentes illi quum maxime cadunt. Debeo hoc suburbano meo, quod mihi senectus mea, quocunque adverteram, apparuit. Complectamur illam, et amemus: plena est voluptatis, si illa scias uti. 4. Gratissima sunt poma, quum fugiunt: pueritiae maximus in exitu decor est: deditos vino potatio extrema delectat, illa quae mergit, quae ebrietati summam manum imponit. Quod in se iucundissimum omnis voluptas habet, in finem sui differt. Iucundissima est aetas devexa iam, non tamen praeceps; et illam quoque in extrema regula stantem, iudico habere suas voluptates: aut hoc ipsum succedit in locum voluptatum, nullis egere. 5. Quam dulce est, cupiditates fatigasse ac reliquisse! „Molestum est," inquis, „mortem ante oculos habere." — Primum, ista tam iuveni ante oculos debet esse, quam seni: non enim citamur ex censu: deinde nemo tam senex est, ut improbe unum diem speret. Unus autem

dies gradus est vitae. Tota aetas partibus constat, et orbes habet circumductos maiores minoribus. 6. Est aliquis, qui omnes complectatur et cingat: hic pertinet a natali ad diem extremum: est alter, qui annos adolescentiae excludit: est qui totam pueritiam ambitu suo adstringit: est deinde ipse annus, in se omnia continens tempora, quorum multiplicatione vita componitur. Mensis arctiore praecingitur circulo: angustissimum habet dies gyrum: sed et hic ab initio ad exitum venit, ab ortu ad occasum. Ideo Heraclitus, cui cognomen Scotinon fecit orationis obscuritas: „Unus," inquit, "dies par omni est." 7. Hoc alius aliter accepit: dixit enim parem esse horis: nec mentitur. Nam si diis tempus est viginti quatuor horarum, necesse est omnes inter se dies pares esse: quia nox habet quod dies perdidit. Alius ait, parem esse unum diem omnibus similitudine: nihil enim habet longissimi temporis spatium, quod non in uno die invenias, lucem et noctem, et in alternas mundi vices plura facit ista, non alia, alias contractior, alias productior. Itaque sic ordinandus est dies omnis, tanquam cogat agmen, et consummet atque expleat vitam. 8. Pacuvius, qui Syriam usu suam fecit, quum vino et illis funereis epulis sibi parentaverat, sic in cubiculum ferebatur a coena, ut inter plausus exoletorum hoc ad symphoniam caneretur: βεβίωται, βεβίωται. Nullo non se die extulit. Hoc quod ille ex mala conscientia faciebat, nos ex bona faciamus, et in somnum ituri laeti hilaresque dicamus:

Vixi: et, quem dederat cursum fortuna, peregi.

Crastinum si adiecerit Deus, laeti recipiamus. 9. Ille beatissimus est et securus sui possessor, qui crastinum sine solicitudine exspectat. Quisquis dixit: „Vixi," quotidie ad lucrum surgit. Sed iam debeo epistolam includere. „Sic," inquis, „sine ullo

ad me peculio veniet?“ Noli timere: aliquid secum feret: quare aliquid dixi? multum. Quid enim hac voce praeclarius, quam illi trado ad te perferendam? 10. „Malum est in necessitate vivere; sed in necessitate vivere, necessitas nulla est.“ Quidni nulla sit? Patent undique ad libertatem viae multae, breves, faciles. Agamus Deo gratias, quod nemo in vita teneri potest: calcare ipsas necessitates licet. Epicurus, inquis, dixit; quid tibi cum alieno? Quod verum est, meum est: perseverabo Epicurum tibi ingerere: ut isti qui in verba iurant, nec quid dicatur aestimant, sed a quo, sciant, quae optima sunt, esse communia.

EPISTOLA XIII.

Firmat pulchre adversus fortuita, et robur donat, ne futurorum metu angamur: incerta ea esse, et posse non evenire. Spe igitur omnem metum temperandum. Deinde illud robustius: Fac et praecipe, ventura: a Deo sunt, et in bonum dantur.

Multum tibi esse animi scio: nam etiam antequam instrueres te praeceptis salutaribus et dura vincentibus, satis adversus fortunam placebas tibi: et multo magis, postquam cum illa conseruisti manum, viresque expertus es tuas: quae nunquam certam dare fiduciam sui possunt, nisi quum multae difficultates hinc et illinc apparuerint, aliquando vero et propius accesserint. Sic verus ille animus, et in alienum non venturus arbitrium, probatur: haec eius obrussa est. 2. Non potest athleta magnos spiritus ad certamen afferre, qui nunquam suggillatus est. Ille qui vidit sanguinem suum, cuius dentes crepuerunt sub pugno, ille qui supplantatus adversarium toto tulit corpore, nec proiecit animum proiectus, qui quoties cecidit, contumacior resurrexit, cum magna spe descendit ad pugnam. 3. Ergo, ut similitudinem istam prosequar, saepe iam fortuna supra te fuit: nec tamen tradidisti te, sed subsiliisti,

et acrior constitisti; multum enim adiicit sibi virtus lacessita. Tamen si tibi videtur, accipe a me auxilia, quibus munire te possis. Plura sunt, Lucili, quae nos terrent, quam quae premunt: et saepius opinione, quam re laboramus. Non loquor tecum Stoica lingua, sed hac submissiore. Nos enim dicimus, omnia ista quae gemitus mugitusque exprimunt, levia esse, et contemnenda. 4. Omittamus haec magna verba, sed, dii boni, vera! Illud tibi praecipio, ne sis miser ante tempus, quum illa, quae velut imminentia expavisti, fortasse nunquam ventura sint, certe nondum venerint. Quaedam ergo nos magis torquent, quam debeant: quaedam ante torquent, quam debeant: quaedam torquent, quum omnino non debeant. Aut augemus dolorem, aut fingimus, aut praecipimus. 5. Primum illud, quia res in controversia est, et litem contestatam habemus, in praesentia differatur. Quod ego leve dixero, tu gravissimum esse contendes; scio alios inter flagella ridere, alios gemere sub colapho. Postea videbimus, utrum ista suis viribus valeant, an imbecillitate nostra: illud praesta mihi, ut quoties circumsteterint, qui tibi te miserum esse persuadeant, non quid audias, sed quid sentias, cogites: 6. et cum patientia tua deliberes, ac te ipse interroges, qui tua optime nosti: Quid est quare isti me complorent? quid est quod trepident, quod contagium quoque mei timeant, quasi transilire calamitas possit? Est aliquid istic mali? an res ista magis infamis est quam mala? Ipse te interroga: Numquid sine causa crucior, et moereo, et quod non est malum facio? „Quomodo," inquis, „intelligam, vana sint, an vera, quibus angor?" 7. Accipe huius rei regulam! Aut praesentibus torquemur, aut futuris, aut utrisque. De praesentibus, facile est iudicium: si corpus tuum liberum est; sanum est, nec ullus ex iniuria dolor

est. Videbimus quid futurum sit. Hodie nihil negotii habet. At enim futurum est. Primum dispice, an certa argumenta sint venturi mali: plerumque enim suspicionibus laboramus, et illudit nobis illa, quae conficere bellum solet, fama: multo autem magis singulos conficit. 8. Ita est, mi Lucili: cito accedimus opinioni, non coarguimus illa, quae nos in metum adducunt: nec excutimus, sed trepidamus: et sic vertimus terga, quemadmodum illi, quos pulvis motus fuga pecorum, exuit castris, aut quos aliqua fabula sine auctore sparsa conterruit. Nescio quomodo magis vana perturbant: vera enim modum suum habent: quidquid ex incerto venit, coniecturae et licentiae paventis animi traditur. 9. Nulli itaque tam perniciosi, tam irrevocabiles, quam lymphatici metus sunt: ceteri enim sine ratione, hi sine mente sunt. Inquiramus itaque in rem diligenter. Verisimile est, aliquid futurum mali? non statim verum est. Quam multa non exspectata venerunt, quam multa exspectata nunquam comparuerunt? Etiam si futurum est, quid iuvat dolori suo occurrere? Satis cito dolebis, quum venerit: interim tibi meliora promitte. Quid facies lucri? tempus. 10. Multa intervenient, quibus vicinum periculum vel prope admotum aut subsistat, aut desinat, aut in alienum caput transeat. Incendium ad fugam patuit: quosdam molliter ruina deposuit: aliquando gladius ab ipsa cervice revocatus est: aliquis carnifici suo superstes fuit. Habet etiam mala fortuna levitatem: fortasse erit, fortasse non erit: interim dum non est, meliora propone. 11. Nonnunquam nullis apparentibus signis, quae mali aliquid pronuntient, animus sibi falsas imagines fingit, aut verbum aliquod dubiae significationis detorquet in peius, aut maiorem sibi offensam proponit alicuius, quam est, et cogitat, non quantum iratus ille sit, sed quantum liceat irato.

Nulla autem causa vitae est, nullus miseriarum modus, si timetur quantum potest. Hic prudentia prosit, hic robore animi evidentem quoque metum respue: si minus, vitio vitium repelle, spe metum tempera. 12. Nihil tam certum est ex his quae timentur, ut non certius sit, et formidata subsidere, et sperata decipere. Ergo et spem ac metum examina: et quoties incerta erunt omnia, tibi fave; crede quod mavis: si plures habebis sententias metus: nihilominus in hanc partem potius inclina, et perturbare te desine. Ac subinde hoc in animo volve, maiorem partem mortalium, quum illi nec sit quidquam mali, nec pro certo futurum sit, aestuare ac discurrere. 13. Nemo enim resistit sibi, quum coeperit impelli, nec timorem suum redigit ad verum. Nemo dicit: vanus auctor est; aut finxit, aut credidit. Damus nos referentibus, expavescimus dubia pro certis, non servamus modum rerum, statim in timorem venit scrupulus. Pudet me sic tecum loqui, et tam levibus remediis te focillare. 14. Alius dicat, Fortasse hoc non veniet: tu dic, Quid porro, si veniet? videbimus utrum veniet: fortasse pro me veniet, et mors ista vitam honestabit. Cicuta magnum Socratem confecit: Catoni gladium assertorem libertatis extorque, magnam partem detraxeris gloriae. Nimium diu te cohortor, quum tibi admonitione magis, quam exhortatione opus sit. Non in diversum te a natura tua ducimus: natus es ad ista quae dicimus. 15. Eo magis bonum tuum auge, et exorna. Sed iam finem epistolae faciam, si illi signum suum impressero: id est, aliquam magnificam vocem perferendam ad te mandavero. „Inter cetera mala, hoc quoque habet stultitia proprium, semper incipit vivere.“ Considera quid vox ista significet, Lucili virorum optime: et intelliges quam foeda sit hominum levitas, quotidie nova vitae fundamenta ponentium, novas spes

etiam in exitu inchoantium. 16. Circumspice tecum singulos: occurrent tibi senes, qui se quum maxime ad ambitionem, ad peregrinationes, ad negotiandum parent. Quid est autem turpius, quam senex vivere incipiens? Non adiicerem auctorem huic voci, nisi esset secretior, nec inter vulgata Epicuri dicta, quae mihi et laudare, et adoptare permisi.

EPISTOLA XIV.

Monet corporis vitaeque curam habendam, sed non nimiam. Timeri autem corpori tria, pauperiem, morbos, violentiam: maximè hanc ultimam, a potentibus aut tyrannis. Ut non timeas, tria vitentur: odium, invidia, contemptus.

Fateor insitam esse nobis corporis nostri caritatem: fateor nos huius gerere tutelam: non nego indulgendum illi, serviendum nego. Multis enim serviet, qui corpori servit, qui pro illo nimium timet, qui ad illud omnia refert. Sic gerere nos debemus, non tanquam propter corpus vivere debeamus, sed tanquam non possimus sine corpore. Huius nos nimius amor timoribus inquietat, solicitudinibus onerat, contumeliis obiicit. 2. Honestum ei vile est, cui corpus nimis carum est. Agatur eius diligentissime cura: ita tamen, ut, quum exiget ratio, quum dignitas, quum fides, mittendum in ignem sit. Nihilominus, quantum possumus, evitemus incommoda quoque, non tantum pericula: et in tutum nos reducamus, excogitantes subinde, quibus possint timenda depelli. Quorum tria, ni fallor, genera sunt. 3. Timetur inopia, timentur morbi, timentur quae per vim potentioris eveniunt. Ex his omnibus nihil magis nos concutit, quam quod ex aliena potentia impendet. Magno enim strepitu et tumultu venit. Naturalia mala quae retuli, inopiae atque morbi, silentio subeunt, nec oculis, nec auribus quidquam terroris incutiunt: ingens alterius mali pompa est; ferrum circa se et ignes habet, et catenas, et turbam ferarum,

quam in viscera immittat humana. 4. Cogita hoc loco carcerem, et cruces, et equuleos, et uncum; et adactum per medium hominem, qui per os emergat, stipitem; et distracta in diversum actis curribus membra; illam tunicam, alimentis ignium et illitam et intextam; quidquid aliud, praeter haec, commenta saevitia est. Non est itaque mirum, si maximus huius rei timor est, cuius et varietas magna, et apparatus terribilis est. 5. Nam quemadmodum plus agit tortor, quo plura instrumenta doloris exposuit (specie enim vincuntur, qui patientiae restitissent:) ita ex his, quae animos nostros subigunt et domant, plus proficiunt quae habent quod ostendant. Illae pestes non minus graves sunt, famem dico et sitim, et praecordiorum suppurationes, et febrem viscera ipsa torrentem: sed latent: nihil habent quod intentent, quod praeferant: haec, ut magna bella, adspectu paratuque vicerunt. Demus itaque operam, abstineamus offensis. 6. Interdum populus est, quem timere debeamus: interdum, si ea civitatis disciplina est, ut plurima per senatum transigantur, gratiosi in eo viri; interdum singuli, quibus potestas populi et in populum data est. Hos omnes amicos habere, operosum est: satis est inimicos non habere. Itaque sapiens nunquam potentium iras provocabit: immo declinabit, non aliter quam in navigando procellam. 7. Quum peteres Siciliam, traiecisti fretum. Temerarius gubernator contemsit austri minas: (ille est enim, qui Siculum pelagus exasperet, et in vertices cogat) non sinistrum petit litus, sed id, quo proprior Charybdis maria convolvit. At ille cautior, peritos locorum rogat, qui aestus sit, quae signa dent nubes, et longe ab illa regione verticibus infami cursum tenet. Idem facit sapiens: nocituram potentiam vitat, hoc primum cavens, ne vitare videatur. 8. Pars enim securitatis et in hoc est, non ex professo eam petere:

quia quae quis fugit, damnat. Circumspiciendum nobis est ergo, quomodo a vulgo tuti esse possimus. Primum nihil inde concupiscamus; unde rixa est inter competitores: deinde nihil habeamus, quod cum magno emolumento insidiantis eripi possit. Quam minimum sit in corpore tuo spoliorum. Nemo ad humanum sanguinem propter ipsum venit, aut admodum pauci: plures computant, quam oderunt. Nudum latro transmittit: etiam in obsessa via pauperi pax est. 9. Tria deinde ex praeceptione veteri praestanda sunt, ut vitentur: Odium, Invidia, Contemtus. Quomodo hoc fiat, sapientia sola monstrabit. Difficile enim temperamentum est, verendumque, ne in contemtum nos invidiae timor transferat: ne, dum calcare nolumus, videamur posse calcari. Multis timendi attulit causas, timeri posse. Undique nos reducamus; non minus contemni quam suspici nocet. 10. Ad philosophiam ergo confugiendum est. Hae literae non dico apud bonos, sed apud mediocriter malos, infularum loco sunt. Nam forensis eloquentia, et quaecunque alia populum movent, adversarium habent: haec quieta, et sui negotii, contemni non potest: cui ab omnibus artibus, etiam apud pessimos, honor est. Nunquam in tantum convalescet nequitia, nunquam sic contra virtutes coniurabitur, ut non philosophiae nomen venerabile et sacrum maneat. 11. Ceterum philosophia ipsa tranquille modesteque tractanda est. Quid ergo? inquis: videbitur tibi M. Cato modeste philosophari, qui bellum civile sententiâ suâ reprimit? qui furentium principum armis medius intervenit? qui aliis Pompeium offendentibus, aliis Caesarem, simul lacessit duos? Potest aliquis disputare, an illo tempore capessenda fuerit sapienti respublica. Quid tibi vis, M. Cato? iam non agitur de libertate; olim pessumdata est: quaeritur, utrum Caesar, an Pompeius possideat

rempublicam. 12. Quid tibi cum ista contentione? nullae partes tuae sunt: dominus eligitur. Quid tua, uter vincat? Potest melior vincere, non potest non peior esse qui vicerit. Ultimas partes attigi Catonis: sed ne priores quidem anni fuerunt, qui sapientem in illam rapinam reipublicae admitterent. Quid aliud quam vociferatus est Cato, et misit irritas voces, quum modo per populi levatus manus, et obrutus sputis, et portandus extra forum traheretur, modo e senatu in carcerem duceretur? 13. Sed postea videbimus, an sapienti opera perdenda sit: interim ad hos te voco, qui a republica exclusi, secesserunt ad colendam vitam, et humano generi iura condenda, sine ulla potentioris offensa. Non conturbabit sapiens publicos mores, nec populum in se vitae novitate convertet. Quid ergo? utique erit tutus, qui hoc propositum sequetur? Promittere tibi hoc non magis possum, quam in homine temperante bonam valetudinem: et tamen facit temperantia bonam valetudinem. 14. Perit aliqua navis in portu: sed tu quid accidere in medio mari credis? Quanto huic periculum paratius foret, multa agenti, molientique, cui ne otium quidem tutum est? Pereunt aliquando innocentes: quis negat? nocentes tamen saepius. Ars ei constat, qui per ornamenta percussus est. Denique consilium omnium rerum sapiens, non exitum spectat. Initia tamen in potestate nostra sunt: de eventu fortuna iudicat, cui de me sententiam non do. At aliquid vexationis affert, aliquid adversi: non damnatur latro, quum occidit. — 15. Nunc ad quotidianam stipem manum porrigis: aurea te stipe implebo. Et quia facta est auri mentio, accipe quemadmodum usus fructusque eius tibi esse gratior possit. „Is maxime divitiis fruitur, qui minime divitiis indiget.“ Ede, inquis, auctorem. Ut scias quam benigni simus, propositum est aliena laudare: Epi-

curi est, aut Metrodori, aut alicuius ex illa officina. Et quid interest, quis dixerit? omnibus dixit. 16. Qui eget divitiis, timet pro illis: nemo autem solicito bono fruitur. Adiicere illis aliquid studet, dum de incremento cogitat: oblitus est usus, rationes accipit, forum conterit, kalendarium versat, fit ex domino procurator.

EPISTOLA XV.

Ad curam corporis exercitatio spectat: sed quae non sit laboriosa aut occupata. Facilis et brevis sufficit: cursus, saltus, gestatio, vocis intentio. Clausula ab Epicuro, Ne vita in futurum feratur: praesentibus acquiesce.

Mos antiquis fuit, usque ad meam servatus aetatem, primis epistolae verbis adiicere: Si vales, bene est: ego valeo. Recte et nos dicimus: Si philosopharis, bene est. Valere enim hoc demum est: sine hoc aeger est animus. Corpus quoque etiam si magnas habet vires, non aliter quam furiosi aut phrenetici, validum est. Ergo hanc valetudinem praecipue cura, deinde et illam secundam: quae non magno tibi constabit, si volueris bene valere. 2. Stulta est enim, mi Lucili, et minime conveniens literato viro, occupatio exercendi lacertos, et dilatandi cervicem, ac latera firmandi. Quum tibi feliciter sagina cesserit, et tori creverint; nec vires unquam opimi bovis, nec pondus aequabis. Adiice nunc, quod maiore corporis sarcinâ animus eliditur, et minus agilis est. Itaque, quantum potes, circumscribe corpus tuum, et animo locum laxa. Multa sequuntur incommoda huic deditos curae. 3. Primum exercitationes, quarum labor spiritum exhaurit, et inhabilem intentioni ac studiis acrioribus reddit: deinde copiâ ciborum subtilitas animi impeditur. Accedunt pessimae notae mancipia in magisterium recepta, homines inter oleum et vinum occupati: quibus ad votum dies est actus, si bene desudaverunt, si in locum eius quod

effluxit, multum potionis altius ieiuno gutture regesserunt. Bibere et sudare, vita cardiaci est. 4. Sunt exercitationes et faciles et breves, quae corpus et sine mora laxent, et tempori parcant: cuius praecipua ratio habenda est. Cursus, et cum aliquo pondere manus motae, et saltus, vel ille qui corpus in altum levat, vel ille qui in longum mittit, vel ille, ut ita dicam, saliaris, aut, ut contumeliosius dicam, fullonius. Quodlibet ex his elige, usu fit facile. Quidquid facies, cito redi a corpore ad animum, illum diebus ac noctibus exerce. Labore modico alitur ille. 5. Hanc exercitationem non frigus, non aestus impedit, ne senectus quidem. Id bonum cura, quod vetustate fit melius. Neque ego te iubeo semper imminere libro, aut pugillaribus: dandum et aliquod intervallum animo: ita tamen ut non resolvatur, sed remittatur. Gestatio et corpus concutit, et studio non officit: possis legere, possis dictare, possis loqui, possis audire: quorum nihil nec ambulatio quidem vetat fieri. Nec tu intentionem vocis contemseris: quam veto te per gradus et certos modos attollere, deinde deprimere. 6. Quod si velis deinde, quemadmodum ambules, discere, admittes istos, quos nova artificia docuit fames: erit qui gradus tuos temperet, et buccas edentis observet, et in tantum procedet, in quantum eius audaciam patientiae credulitate produxeris. Quid ergo? a clamore protinus et a summa contentione vox tua incipiet? Usque adeo naturale est, paulatim incitari, ut litigantes quoque a sermone incipiant, ad vociferationem transeant. Nemo statim Quiritium fidem implorat. 7. Ergo utcunque tibi impetus animi suaserit, modo vehementius fac vitiis convicium, modo lentius, prout vox quoque te hortabitur et latus. Modesta, quum receperis illam revocarisque, descendat, non decidat: moderatoris sui temperamentum habeat, nec indocto et ru-

stico more desaeviat. Non enim id agitur, ut exerceatur vox, sed ut exerceat. Detraxi tibi non pusillum negotium: mercedula, et munus gratum ad haec beneficia accedet. 8. Ecce insigne praeceptum! „Stulti vita ingrata est, trepida est, tota in futurum fertur.“ Quis haec, inquis, dicit? Idem qui supra. Quam tu nunc vitam dici existimas stultam? Babae et Ixionis? Non ita est: nostra dicitur; quos caeca cupiditas in nocitura, certe nunquam satiatura, praecipitat: quibus si quid satis esse posset, fuisset: qui non cogitamus quam iucundum sit nihil poscere, quam magnificum sit plenum esse, nec ex fortuna pendere. 9. Subinde itaque, Lucili, quam multa sis consecutus, recordare: quum adspexeris quot te antecedant, cogita quot sequantur. Si vis gratus esse adversus deos, et adversus vitam tuam, cogita quam multos antecesseris. Quid tibi cum ceteris? te ipse antecessisti. Finem constitue, quem transire ne possis quidem, si velis: discedent aliquando ista insidiosa bona, et sperantibus meliora, quam assecutis. Si quid in illis esset solidi, aliquando et implerent: nunc haurientium sitim concitant et invitant speciosi apparatus. Quod futuri temporis incerta sors voluit, quare potius a fortuna impetrem, ut det, quam a me, ne petam? Quare autem petam, oblitus fragilitatis humanae? Congeram? in quid? laborem? ecce hic ultimus dies. Ut non sit, prope ab ultimo est.

EPISTOLA XVI.

Philosophiam vitae necessariam, sed illam veram esse, quae in factis sit, et profectu. Disponi ab ea actiones et consilia. Non obstare, si Fatum sit, aut Fortuna: nam illa docebit Deo parere, et Fortunam ac fortuita adspernari. Clausula item ab Epicuro: Secundum naturam qui vivit, dives: sperne opinionem.

Liquere tibi hoc scio, Lucili, neminem posse beate vivere, ne tolerabiliter quidem, sine sapientiae

studio: et beatam vitam perfectâ sapientiâ effici, ceterum tolerabilem etiam inchoatâ. Sed hoc, quod liquet, firmandum, et altius quotidiana meditatione figendum est. Plus operis est in eo, ut proposita custodias, quam ut honesta proponas. Perseverandum est, et assiduo studio robur addendum, donec bona mens sit, quod bona voluntas est. 2. Itaque tibi apud me pluribus verbis opus non est, aut affirmatis, aut tam longis: intelligo te multum profecisse. Quae scribis unde veniant scio: non sunt ficta, nec colorata. Dicam tamen quid sentiam. iam de te spem habeo, nondum fiduciam. Tu quoque idem facias, volo. Non est quod tibi cito et facile credas: excute te, et varie scrutare, et observa. Illud ante omnia vide, utrum in philosophia, an in ipsa vita profeceris. 3. Non est philosophia populare artificium, nec ostentationi paratum: non in verbis, sed in rebus est. Nec in hoc adhibetur, ut aliqua oblectatione consumatur dies, ut dematur otio nausea: animum format et fabricat, vitam disponit, actiones regit, agenda et omittenda demonstrat, sedet ad gubernaculum, et per ancipitia fluctuantium dirigit cursum. Sine hac nemo securus est. Innumerabilia accidunt singulis horis, quae consilium exigunt, quod ab hac petendum est. 4. Dicet aliquis: Quid mihi prodest philosophia, si fatum est? quid prodest, si Deus rector est? quid prodest, si casus imperat? Nam et mutari certa non possunt, et nihil praeparari potest adversus incerta: si aut consilium meum Deus occupavit, decrevitque quid facerem, aut consilio meo nil fortuna permittit. Quidquid est ex his, Lucili, vel si omnia haec sunt, philosophandum est: sive nos inexorabili lege fata constringunt, sive arbiter Deus universi cuncta disponit, sive casus res humanas sine ordine impellit et iactat, philosophia nos tueri debet. 5. Haec adhortabitur, ut Deo libenter pareamus, ut

fortunae contumaciter resistamus: haec docebit, ut Deum sequaris, feras casum. Sed non est nunc in hanc disputationem transeundum, quid sit iuris nostri, si providentia in imperio est, aut si fatorum series illigatos trahit, aut si repentina, aut subita dominantur: illo nunc revertor, ut te moneam et exhorter, ne patiaris animum tuum delabi et refrigescere. Constitue illum, et contine, ut habitus fiat quod est impetus. — 6. Iam ab initio, si bene te novi, circumspexisti, ecquid haec epistola munusculi attulerit? Excute illam, et invenies. Non est quod mireris animum meum: adhuc de alieno liberalis sum. Quare autem alienum dixi? quidquid bene dictum est ab ullo, meum est. Sic quoque quod ab Epicuro dictum est: „Si ad naturam vives, nunquam eris pauper: si ad opinionem, nunquam dives.“ Exiguum natura desiderat, opinio immensum. 7. Congeratur in te, quidquid multi locupletes possederunt: ultra privatum pecuniae modum fortuna te provehat, auro tegat, purpurâ vestiat, et eo deliciarum opumque perducat, ut terram marmoribus abscondas, et non tantum habere tibi liceat, sed calcare divitias; accedant statuae et picturae, et quicquid ars ulla luxuriae laboravit; maiora cupere ab his disces. 8. Naturalia desideria finita sunt: ex falsa opinione nascentia, ubi desinant, non habent. Nullus enim terminus falso est. Viâ eunti aliquid extremum est: error immensus est. Retrahe te a vanis: et quum voles scire, quod petis, utrum naturalem habeat, an caecam cupiditatem, considera an possit alicubi consistere. Si longe progresso semper aliquid longius restat; scito id naturale non esse.

EPISTOLA XVII.

Philosophiam nullâ morâ amplectendam, reliquis omissis. At pauper ero. Quid si hoc expetendum? expeditius philo-

sophaberis. Iam natura pauca desiderat: atque ea non deerunt. Clausula, Cui paupertas gravis, etiam opes erunt: nam vitium est in animo.

Proiice omnia ista, si sapis, immo ut sapias, et ad bonam mentem magno cursu ac totis viribus tende. Si quid est, quo teneris, aut expedi, aut incide. Moratur, inquis, me res familiaris: sic illam disponere volo, ut sufficere nihil agenti possit, ne aut paupertas mihi oneri sit, aut ego alicui. Quum haec dicis, non videris vim ac potentiam eius, de quo cogitas, boni nosse: et summam quidem rei pervides, quantum philosophia prosit; partes autem nondum satis subtiliter dispicis. 2. Necdum scis, quantum ubique nos adiuvet: quemadmodum et in maximis (ut Ciceronis utar verbis) opituletur, et in minima descendat. Mihi crede, advoca illam in consilium: suadebit tibi, ne ad calculos sedeas. Nempe hoc quaeris, et hoc ista dilatione vis consequi, ne tibi paupertas timenda sit. Quid si appetenda est? Multis ad philosophandum obstitere divitiae: paupertas expedita est, secura est. 3. Quum classicum cecinit, scit non se peti: quum aliqua conclamatio est, quomodo exeat, non quid efferat, quaerit. Si navigandum est, non perstrepunt portus, nec unius comitatu inquieta sunt litora; non circumstat illam turba servorum, ad quos pascendos transmarinarum regionum est optanda fertilitas. Facile est pascere paucos ventres, et bene institutos, et nihil aliud desiderantes, quam impleri. Parvo fames constat, magno fastidium. Paupertas contenta est desideriis instantibus satisfacere. 4. Quid est ergo, quare tu hanc recuses contubernalem, cuius mores sanus dives imitatur? Si vis vacare animo, aut pauper sis oportet, aut pauperi similis. Non potest studium salutare fieri sine frugalitatis cura: frugalitas autem paupertas voluntaria est. Tolle itaque istas excusationes: Quantum sat est, nondum

habeo: si ad illam summam pervenero, tunc me totum philosophiae dabo. Atqui nihil prius quam hoc parandum est: quod tu differs, et post cetera paras, ab hoc incipiendum est. 5. Parare, inquis, unde vivam, volo. Simul et parare disce. Si quid te vetat bene vivere, bene mori non vetat. Non est quod paupertas nos a philosophia revocet, ne egestas quidem: toleranda est enim ad hoc properantibus vel fames, quam toleravere quidam in obsidionibus. Et quod aliud erat illius patientiae praemium, quam in arbitrium non cadere victoris? Quanto hoc maius est, quo promittitur perpetua libertas, nullius, nec hominis, nec Dei timor? Et quidem vel esurienti ad ista veniendum est. 6. Perpessi sunt exercitus inopiam omnium rerum, vixerunt herbarum radicibus, et dictu foedis tulerunt famem. Haec omnia passi sunt pro regno (quo magis mireris) alieno: dubitabit aliquis ferre paupertatem, ut animum furoribus liberet? Non est ergo prius acquirendum. Licet ad philosophiam etiam sine viatico pervenire. Ita est, quum omnia habueris, tunc et sapientiam habere voles. Haec erit ultimum vitae instrumentum, et (ut ita dicam) additamentum. Tu vero, sive aliquid habes, iam philosophare: unde enim scis, an iam nimis habeas? sive nihil, hoc prius quaere, quam quidquam. 7. At necessaria deerunt. Primum deesse non poterunt, quia natura minimum petit: naturae autem se sapiens accommodat. Sed si necessitates ultimae inciderint, iamdudum exsiliet e vita, et molestus sibi esse desinet. Si vero exiguum fuerit et angustum, quo possit vita produci: id boni consulet, nec ultra necessaria solicitus aut anxius, ventri et scapulis suum reddet, et occupationes divitum, concursationesque ad divitias euntium, securus laetusque ridebit, ac dicet: 8. Quid in longum ipse te differs? exspectabisne foenoris quaestum, aut ex merce com-

pendium, aut tabulas beati senis, quum fieri possis statim dives? Repraesentat opes sapientia: quas cuicunque fecit supervacuas, dedit. Haec ad alios pertinent: tu locupletibus propior es. Seculum muta, nimis habes. Inest omni seculo, quod sat est. Poteram hoc loco epistolam claudere, nisi te male instituissem. Reges Parthos non potest quisquam salutare sine munere, tibi valedicere non licet gratis. Quid istuc? ab Epicuro mutuum sumam. 9. „Multis parasse divitias, non finis miseriarum fuit, sed mutatio." Non hoc miror. Non est enim in rebus vitium, sed in ipso animo. Illud quod paupertatem gravem fecerat, et divitias graves fecit. Quemadmodum nihil differt, utrum aegrum in ligneo lecto, an in aureo colloces: quocunque illum transtuleris, morbum suum secum transfert: sic nihil refert, utrum animus aeger in divitiis, an in paupertate ponatur. Malum suum illum sequitur.

EPISTOLA XVIII.

Sapientem, in publica lascivia, temperanter se gerere: et aut nihil aut parum ex moribus libare. Utile est, certis diebus abstinere, parcere, pauperes adsimilare. Praeexercitatio est ad veram inopiam, si ea venerit. Clausula ab Epicuro: Ira insaniae assidet.

December est mensis, quo quum maxime civitas desudat. Ius luxuriae publice datum est: ingenti apparatu sonant omnia: tanquam quidquam inter Saturnalia intersit, et dies rerum agendarum. Adeo nihil interest, ut non videatur mihi errasse, qui dixit, olim mensem Decembrem fuisse, nunc annum. Si te hic haberem, libenter tecum conferrem quid existimares esse faciendum, utrum nihil ex quotidiana consuetudine movendum; an, ne dissidere videremur cum publicis moribus, et hilarius coenandum, et exuendam togam. 2. Nam quod fieri nisi in tumultu et tristi tempore civitatis non solebat, voluptatis

causa ac festorum dierum vestem mutavimus. Si te bene novi, arbitri partibus functus, nec per omnia nos similes esse pileatae turbae voluisses, nec per omnia dissimiles: nisi forte his maxime diebus animo imperandum est, ut tunc voluptatibus solus abstineat, quum in illas omnis turba procubuit. Certissimum argumentum firmitatis suae capit, si ad blanda et in luxuriam trahentia nec it, nec abducitur. 3. Hoc multo fortius est, ebrio ac vomitante populo, siccum ac sobrium esse: illud temperatius, non excerpere se, nec insigniri, nec misceri omnibus: et eadem, sed non eodem modo, facere. Licet enim sine luxuria agere festum diem. Ceterum adeo mihi placet tentare animi tui firmitatem, ut ex praecepto magnorum virorum tibi quoque praecipiam: interponas aliquot dies, quibus contentus minimo ac vilissimo cibo, dura atque horrida veste, dicas tibi: Hoc est quod timebatur? 4. In ipsa securitate animus ad difficilia se praeparet, et contra iniurias fortunae inter beneficia firmetur. Miles in media pace decurrit sine ullo hoste, vallum iacit, et supervacuo labore lassatur, ut sufficere necessario possit. Quem in ipsa re trepidare nolueris, ante rem exerce. Hoc secuti sunt, qui omnibus mensibus paupertatem imitati, prope ad inopiam accesserunt, ne unquam expavescerent, quod saepe didicissent. 5. Non est nunc quod existimes me ducere te ad modicas coenas et pauperum cellas, et quidquid aliud est, per quod luxuria divitiarum taedio ludit. Grabatus ille verus sit, et sagum, et panis durus ac sordidus. Hoc triduo et quatriduo fer, interdum pluribus diebus: ut non lusus sit, sed experimentum. Tunc, mihi crede, Lucili, exsultabis, dupondio satur, et intelliges ad saturitatem non opus esse fortuna: hoc enim quod necessitati sat est, debet etiam irata. 6. Non est tamen, quare tu multum tibi facere videaris: facies

enim quod multa millia servorum, multa millia pauperum faciunt. Illo nomine te suspice, quod facies non coactus. Tam facile erit tibi illud pati semper, quam aliquando experiri. Exerceamur ad palum: et ne imparatos fortuna deprehendat, fiat nobis paupertas familiaris. Securius divites erimus, si scierimus quam non sit grave pauperes esse. 7. Certos habebat dies ille magister voluptatis Epicurus, quibus maligne famem exstingueret: visurus an aliquid deesset ex plena et consummata voluptate, vel quantum deesset, et an dignum, quod quis magno labore pensaret. Hoc certe in his epistolis ait, quas scripsit, Charino magistratu, ad Polyaenum. Et quidem gloriatur, non toto asse se pasci: Metrodorum, qui nondum tantum profecerit, toto. 8. In hoc tu victu saturitatem putas esse? Et voluptas est. Voluptas autem, non illa levis et fugax, et subinde reficienda, sed stabilis et certa. Non enim iucunda res est aqua et polenta, aut frustum hordeacei panis: sed summa voluptas est, posse capere etiam ex his voluptatem, et ad id se reduxisse, quod eripere nulla fortunae iniquitas possit. Liberaliora sunt alimenta carceris: sepositos ad capitale supplicium, non tam anguste, qui occisurus est, pascit. 9. Quanta est animi magnitudo, ad id sua sponte descendere, quod nec ad extrema quidem redactis timendum sit? Hoc est praeoccupare tela fortunae. Incipe ergo, mi Lucili, sequi horum consuetudinem, et aliquos dies destina, quibus secedas a tuis rebus, minimoque te facias familiarem. Incipe cum paupertate habere commercium.

Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge Deo. — —

10. Nemo alius est Deo dignus, quam qui opes contemsit. Quarum possessionem tibi non interdico: sed efficere volo, ut illas intrepide possideas. Quod

uno consequeris modo, si te etiam sine illis beate victurum persuaseris tibi; si illas tanquam exituras semper adspexeris. Sed iam incipiamus epistolam complicare. Prius, inquis, redde quod debes. Delegabo tibi Epicurum: ab illo fiet numeratio. „Immodica ira gignit insaniam.“ Hoc quam verum sit, necesse est scias, quum habueris et servum, et inimicum. 11. In omnes personas hic exardescit affectus: tam ex amore nascitur, quam ex odio: non minus inter seria, quam inter lusus et iocos. Nec interest, ex quam magna causa nascatur, sed in qualem perveniat animum. Sic ignis non refert quam magnus, sed quo incidat. Nam etiam maximum solida non receperunt: rursus arida, et corripi facilia, scintillam quoque fovent usque in incendium. Ita est, mi Lucili, ingentis irae exitus, furor est: et ideo ira vitanda est, non moderationis causa, sed sanitatis.

EPISTOLA XIX.

Omittendas aut abiiciendas occupationes, et otium captandum; sed otium, non latebras. Monet ab aula et splendore abire, quae tumultus et fluctus suos habeant. Clausula ab eodem magistro: Vide quibuscum mensa communices.

Exsulto quotiens epistolas tuas accipio. Implent enim me bona spe: iam non promittunt de te, sed spondent. Ita fac, oro atque obsecro: quid enim habeo melius, quod amicum rogem, quam quod pro ipso rogaturus sum? Si potes, subduc te istis occupationibus: si minus, eripe. Satis multum temporis sparsimus, incipiamus in senectute vasa colligere. Numquid invidiosum est? In freto viximus, moriamur in portu. Neque ego suaserim tibi nomen ex otio petere, quod nec iactare debes, nec abscondere. 2. Nunquam enim usque eo te abigam, generis humani furore damnato, ut latebram tibi aliquam parari et oblivionem velim. Id age, ut otium tuum non emineat, sed appareat. Deinde videbunt de isto,

quibus integra sunt et prima consilia, an velint vitam per obscurum transmittere: tibi liberum non est. In medium te protulit ingenii vigor, scriptorum elegantia, clarae et nobiles amicitiae: tanta notitia te invasit. 3. Ut in extrema mergaris, ac penitus condaris, tamen priora te monstrabunt. Tenebras habere non potes; sequeretur pristinae lucis multum, quocunque fugeris. Quietem potes vindicare, sine ullius odio, sine desiderio, aut morsu animi tui. Quid enim relinques, quo invitus relictum a te possis cogitare? Clientes? quorum nemo te ipsum sequitur, sed aliquid ex te. Amicos? olim amicitia petebatur, nunc praeda. 4. Mutabunt testamenta destituti senes? migrabit ad aliud limen salutator? non potest parvo res magna constare. Aestima utrum te relinquere, an aliquid ex tuis malis. Utinam tibi quidem senescere contigisset intra natalium tuorum modum, nec te in altum fortuna misisset! Tulit te longe a conspectu vitae salubris rapida felicitas, provincia et procuratio, et quidquid ab istis promittitur: maiora deinde officia te excipient, et ex aliis alia. 5. Quis exitus erit? quid exspectas, donec desinas? habere, quod cupias? Nunquam erit tempus. Qualem dicimus esse seriem causarum, ex quibus nectitur fatum, talem et cupiditatum: altera ex fine alterius nascitur. In eam demissus es vitam, quae nunquam tibi miseriarum terminum ac servitutis ipsa factura sit. Subdue cervicem iugo tritam: semel illam incidi, quam semper premi, satius est. 6. Si te ad privata retuleris, minora erunt omnia, sed affatim implebunt: at nunc plurima et undique ingesta non satiant. Utrum autem mavis, ex inopia saturitatem, an in copia famem? Et avida felicitas est, et alienae aviditati exposita. Quamdiu tibi satis nihil fuerit, ipse aliis non eris. 7. Quomodo, inquis, exibo? utcunque. Cogita, quam multa temere pro pecunia, quam

multa laboriose pro honore tentaveris: aliquid et pro otio audendum est, aut in ista solicitudine procurationum, et deinde urbanorum officiorum, senescendum in tumultu, ac semper novis fluctibus, quos effugere nullâ modestiâ, nulla vitae quiete contingit. Quid enim ad rem pertinet, an tu quiescere velis? fortuna tua non volt. Quid si illi etiamnunc permiseris crescere? quantum ad successum accesserit, accedet ad metum. 8. Volo tibi hoc loco referre dictum Maecenatis; vera in ipso equuleo docuit. „Ipsa enim altitudo attonat summa." Si quaeris, in quo libro dixerit, in eo qui Prometheus inscribitur. Hoc voluit dicere, attonita habet summa. Est ergo tanti ulla potentia, ut sit tibi tam ebrius sermo? 9. Ingeniosus vir ille fuit, magnum exemplum Romanae eloquentiae daturus, nisi illum enervasset felicitas, imo castrasset. Hic te exitus manet, nisi iam contrahas vela, nisi (quod ille serio voluit) terram leges. Poteram tecum et hac Maecenatis sententia parem facere rationem: sed movebis mihi controversiam, si te novi, nec voles, quod debeo, in aspero et probo accipere. Ut se res habet, ab Epicuro versura facienda est. 10. „Ante," inquit, „circumspiciendum est, cum quibus edas et bibas, quam quid edas et bibas." Nam sine amico, visceratio leonis ac lupi, vita est. Hoc non continget tibi, nisi secesseris: alioquin habebis convivas, quos ex turba salutantium nomenclator digesserit. Errat autem qui amicum in atrio quaerit, in convivio probat. Nullum habet maius malum occupatus homo, et bonis suis obsessus, quam quod amicos sibi putat, quibus ipse non est: quod beneficia sua efficacia iudicat ad conciliandos amicos, quum quidam, quo plus debent, magis oderint. Leve aes alienum debitorem facit, grave inimicum. Quid ergo? beneficia non parant amicitias? parant, si accepturos licuit eligere; si collata,

non sparsa sunt. Itaque dum incipis esse mentis tuae, interim hoc consilio sapientum utere, ut magis ad rem existimes pertinere, quis, quam quid acceperit.

EPISTOLA XX.

Philosophiam in factis, non verbis esse. Itaque ad illa eundum: et constanter eundum: nam Sapientia est convenientia et tenor unus voluntatum ac vitae. Paupertas etiam non timenda: et divitiae, si assint, non amandae. Iterum monet, pauperem certis diebus agere et imitari.

Si vales, et te dignum putas, qui aliquando fias tuus, gaudeo; mea enim gloria erit, si te istinc, ubi sine spe exeundi fluctuaris, extraxero. Illud autem, mi Lucili, te rogo atque hortor, ut philosophiam in praecordia ima demittas, et experimentum tui profectus capias, non oratione nec scripto, sed animi firmitate, et cupiditatum deminutione. Verba rebus proba. Aliud propositum est declamantibus, et assensionem coronae captantibus, aliud his, qui iuvenum et otiosorum aures disputatione varia aut volubili detinent. 2. Facere docet philosophia, non dicere: et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat, ne orationi vita dissentiat, ut ipsa inter se vita unius, sine actionum dissensione, coloris sit. Maximum hoc est et officium sapientiae, et indicium, ut verbis opera concordent, ut et ipse ubique par sibi idemque sit. Quis hoc praestabit? pauci, aliqui tamen. Est difficile hoc: nec hoc dico, sapientem semper uno iturum gradu, sed una via. 3. Observa itaque, numquid vestis tua domusque dissentiant: numquid in te liberalis sis, in tuos sordidus: numquid coenes frugaliter, aedifices luxuriose. Unam semel, ad quam vivas, regulam prende, et ad hanc omnem vitam tuam exaequa. Quidam se domi contrahunt, dilatant foris et extendunt. Vitium est haec diversitas, et signum vacillantis animi, ac nondum habentis tenorem suum. Etiamnunc dicam, unde sit ista

inconstantia, et dissimilitudo rerum consiliorumque? 4. Nemo proponit sibi quid velit, nec si proposuit, perseverat in eo, sed transilit: nec tantum mutat, sed redit, et in ea quae deseruit ac damnavit, revolvitur. Itaque ut relinquam definitiones sapientiae veteres, et totum complectar humanae vitae modum, hac possum contentus esse: Quid est sapientia? Semper idem velle atque idem nolle. 5. Licet illam exceptiunculam non adiicias, ut rectum sit quod velis. Non potest cuiquam semper idem placere, nisi rectum. Nesciunt ergo homines quid velint, nisi illo momento, quo volunt. In totum, nulli velle aut nolle decretum est. Variatur quotidie iudicium, et in contrarium vertitur: ac plerisque agitur vita per lusum. 6. Preme ergo quod coepisti: et fortasse perduceris aut ad summum, aut eo quod summum nondum esse solus intelligas. Quid fiet, inquis, huic turbae familiari? Turba ista quum a te pasci desierit, ipsa se pascet: aut quod tu beneficio tuo non potes scire, paupertatis scies. Illa veros certosque amicos retinebit: discedet quisquis non te, sed aliud sequebatur. Non est autem vel ob hoc unum amanda paupertas, quod, a quibus ameris, ostendit? 7. O quando ille veniet dies, quo nemo in honorem tuum mentiatur? Huc ergo cogitationes tuae tendant, hoc cura, hoc opta, omnia alia vota Deo remissurus, ut contentus sis temetipso et ex te nascentibus bonis. Quae potest esse felicitas Deo propior? Redige te ad parva, ex quibus cadere non possis: idque ut libentius facias, ad hoc pertinebit tributum epistolae huius, quod statim conferam. 8. Invideas licet: etiamnunc libenter pro me dependet Epicurus. „Magnificentior, mihi crede, sermo tuus in grabato videbitur et in panno. Non enim dicentur tantum illa, sed probabuntur." Ego certe aliter audio quae dicit Demetrius noster, quum illum vidi nudum, quanto minus

quam stramentis incubantem? Non praeceptor veri, sed testis est. Quid ergo? non licet divitias in sinu positas contemnere? 9. Quidni liceat? Et ille ingentis animi est, qui illas circumfusas sibi, multum diuque miratus, quod ad se venerint, ridet, suasque audit magis esse quam sentit. Multum est, non corrumpi divitiarum contubernio. Magnus est ille qui in divitiis pauper est: sed securior, qui caret divitiis. „Nescio,“ inquis, „quomodo iste paupertatem laturus sit, si in illam inciderit.“ Nec ego Epicuri angelus scio, an pauper iste contemturus sit divitias, si in illas inciderit. 10. Itaque in utroque mens aestimanda est, inspiciendumque, an ille paupertati indulgeat, an hic divitiis non indulgeat. Alioquin leve argumentum est bonae voluntatis grabatus, aut pannus, nisi apparuit aliquem illa non necessitate pati, sed malle. Ceterum magnae indolis est, ad ista non properare tanquam ad meliora, sed praeparari tanquam ad facilia. Et sunt, Lucili, facilia: quum vero multo ante meditatus accesseris, iucunda quoque. 11. Inest enim illis, sine qua nihil est iucundum, securitas. Necessarium ergo iudico id, quod tibi scripsi magnos viros saepe fecisse, aliquos dies interponere, quibus nos imaginaria paupertate exerceamus ad verum: quod eo magis faciendum est, quod deliciis permaduimus, et omnia dura ac difficilia iudicamus. Potius excitandus e somno, et vellicandus est animus, admonendusque naturam nobis minimum constituisse. Nemo nascitur dives: quisquis exit in lucem, iussus est lacte et panno esse contentus. Ab his initiis nos regna non capiunt.

EPISTOLA XXI.

Verum splendorem a philosophia, non ab honoribus aut titulis esse. Dare illam nomen mansurum et famam, habenti

et adhaerenti. Emblema ab Epicuro: Ut divitias augeas, cupiditates minue.

Cum istis negotium tibi esse iudicas, de quibus scripseras? Maximum negotium tecum habes: tu tibi molestus es. Quid velis nescis: melius probas honesta, quam sequeris. Vides ubi sit posita felicitas, sed ad illam pervenire non audes. Quid sit autem quod te impediat, quia parum ipse dispicis, dicam. Magna haec esse existimas, quae relicturus es: et quum proposuisti tibi illam securitatem, ad quam transiturus es, retinet te huius vitae, a qua recessurus es, fulgor, tanquam in sordida et obscura casurum. 2. Erras, Lucili: ex hac vita ad illam ascenditur. Quod interest inter splendorem et lucem, quum haec certam originem habeat ac suam, ille niteat alieno: hoc inter hanc vitam, et illam. Haec quia fulgore extrinsecus veniente percussa est, crassam illi statim umbram faciet quisquis obstiterit: illa vero suo lumine illustris est. 3. Studia te tua clarum et nobilem efficient. Exemplum Epicuri referam. Quum Idomeneo scriberet, et illum a vita speciosa ad fidelem stabilemque gloriam revocaret, rigidae tunc potentiae ministrum, et magna tractantem: „Si gloria,“ inquit, „tangeris, notiorem te epistolae meae facient, quam omnia ista quae colis, et propter quae coleris.“ 4. Numquid ergo mentitus est? Quis Idomenea nosset, nisi Epicurus illum suis literis incidisset? Omnes illos megistanas et satrapas, et regem ipsum, ex quo Idomenei titulus petebatur, oblivio alta suppressit. Nomen Attici perire Ciceronis epistolae non sinunt. Nihil illi profuisset gener Agrippa, et Tiberius progener, et Drusus Caesar pronepos: inter tam magna nomina taceretur, nisi Cicero illum applicuisset. 5. Profunda supra nos altitudo temporis veniet, pauca ingenia caput exserent, et in idem quandoque silentium abitura

oblivioni resistent, ac se diu vindicabunt. Quod Epicurus amico suo potuit promittere, hoc tibi promitto, Lucili. Habebo apud posteros gratiam, possum mecum duratura nomina educere. Virgilius noster duobus memoriam aeternam promisit, et praestat:

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet aevo:
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.

6. Quoscunque in medium fortuna protulit, quicunque membra ac partes alienae potentiae fuerant, horum gratia viguit, domus frequentata est, dum ipsi steterunt: post ipsos cito memoria defecit. Ingeniorum crescit dignatio: nec ipsis tantum honor habetur, sed quidquid illorum memoriae adhaesit, excipitur. Ne gratis Idomeneus in epistolam meam venerit, ipse eam de suo redimet. 7. Ad hunc Epicurus illam nobilem sententiam scripsit, qua hortatur, ut Pythoclea locupletem non publica, nec ancipiti via faciat. „Si vis," inquit, „Pythoclea divitem facere, non pecuniae adiiciendum, sed cupiditatibus detrahendum est." Et apertior ista sententia est, quam ut interpretanda sit, et disertior quam ut adiuvanda. Hoc unum te admoneo, ne istud tantum existimes de divitiis dictum: quocunque transtuleris, idem poterit. 8. Si vis Pythoclea honestum facere, non honoribus adiiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum. Si vis Pythoclea esse in perpetua voluptate, non voluptatibus adiiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum. Si vis Pythoclea senem facere, et implere vitam, non annis adiiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum. Has voces non est quod Epicuri esse iudices; publicae sunt. 9. Quod fieri in senatu solet, faciendum ego in philosophia quoque existimo. Quum censuit aliquis, quod ex parte

mihi placeat: iubeo illum dividere sententiam, et sequor. Eo libentius Epicuri egregia dicta commemoro, ut istis, qui ad illa confugient, spe mala inducti, qui velamentum seipsos suorum vitiorum habituros existimant, probem, quocunque ierint, honeste esse vivendum. 10. Quum adierint hos hortulos, et inscriptum hortulis: „Hospes hic bene manebis, hic summum bonum voluptas est;“ paratus erit istius domicilii custos, hospitalis, humanus, et te polenta excipiet, et aquam quoque large ministrabit, et dicet: Ecquid bene acceptus es? Non irritant, inquit, hi hortuli famem sed exstinguunt: nec maiorem ipsis potionibus sitim faciunt, sed naturali et gratuito remedio sedant. 11. In hac voluptate consenui: de his tecum desideriis loquor, quae consolationem non recipiunt, quibus dandum est aliquid ut desinant. Nam de illis extraordinariis, quae licet differre, licet castigare et opprimere, hoc unum commonefaciam: Ista voluptas naturalis est, non necessaria: huic nihil debes. Si quid impendis, voluntarium est. Venter praecepta non audit, poscit, appellat. Non est tamen molestus creditor, parvo dimittitur: si modo das illi quod debes, non quod potes.

EPISTOLA XXII.

Fortiter exeundum esse ab occupationibus, et solvendos laqueos aut rumpendos. Sed tamen opportunitas et εὐκαιρία exspectetur: nec elabatur. Spernit deinde et abiicit splendores istos falsos. Tum ab Epicuro sententia: Neminem aliter exire e vita, atque intraverit.

Iam intelligis educendum esse te ex istis occupationibus, speciosis et malis: sed quomodo id consequi possis, quaeris. Quaedam non nisi a praesente monstrantur. Non potest medicus per epistolas, cibi aut balnei tempus eligere: vena tangenda est. Vetus proverbium est: „Gladiatorem in arena capere consilium.“ Aliquid adversarii vultus, aliquid ma-

nus mota, aliquid ipsa inclinatio corporis, intuentem monet. Quid fieri soleat, quid oporteat, in universum et mandari potest, et scribi: tale consilium non tantum absentibus, sed etiam posteris datur. 2. Illud alterum, quando fieri debeat, aut quemadmodum, ex longinquo nemo suadebit: cum rebus ipsis deliberandum est. Non tantum praesentis, sed vigilantis est, occasionem observare properantem. Itaque hanc circumspice: hanc si videris, prende: et toto impetu, totis viribus id age, ut te istis officiis exuas. Et quidem quam sententiam feram, attende. Censeo, aut ex ista vita tibi, aut e vita exeundum. Sed illud idem existimo, leni eundum via: ut quod male implicuisti, solvas potius quam abrumpas. Dummodo, si alia solvendi ratio non erit, vel abrumpas. 3. Nemo tam timidus est, ut malit semper pendere, quam semel cadere. Interim, quod primum est, impedire te noli: contentus esto negotiis, in quae descendisti, vel quod videri mavis, incidisti. Non est, quod ad ulteriora nitaris: aut perdes excusationem, et apparebit te non incidisse. Ista enim quae dici solent, falsa sunt: Non potui aliter. 4. Quid si nollem? necesse erat. Nulli necesse est, felicitatem cursu sequi: est aliquid, etiam si non repugnare, subsistere, nec instare fortunae ferenti. Numquid offenderis, si in consilium non venio tantum, sed advoco? et quidem prudentiores quam ipse sum, ad quos soleo referre, si quid delibero. Epicuri epistolam ad hanc rem pertinentem legi, Idomeneo quae scribitur. Quem rogat, ut quantum potest fugiat et properet, antequam aliqua vis maior interveniat, et auferat libertatem recedendi. 5. Idem tamen subiicit, nihil esse tentandum, nisi quum apte poterit tempestiveque tentari: sed quum illud tempus diu captatum venerit, exsiliendum ait. Dormitare de fuga cogitantem vetat, et sperat etiam ex difficillimis salu-

tarem exitum, si nec properemus ante tempus, nec cessemus in tempore. Puto nunc et Stoicam sententiam quaeris. Non est quod quisquam illos apud te temeritatis infamet: cautiores quam fortiores sunt. 6. Exspectas forsitan, ut tibi haec dicantur: turpe est cedere oneri; luctare cum officio, quod semel recepisti; non est vir fortis et strenuus, qui laborem fugit; crescit illi animus ipsa rerum difficultate? Dicentur tibi ista, si operae pretium habebit perseverantia, si nihil indignum bono viro faciendum patiendumve erit: alioquin sordido se et contumelioso labore non conteret, nec in negotiis erit negotii causa. Ne illud quidem, quod existimas eum facturum, faciet, ut ambitiosis rebus implicitus, earum semper aestus ferat. 7. Sed quum viderit brevia, in quibus volutatur, incerta, ancipitia: repetet pedem, nec vertet terga; sed sensim recedet in tutum. Facile est autem, mi Lucili, occupationes evadere, si occupationum pretia contemseris. Illa sunt, quae nos morantur et detinent. Quid ergo? tam longas spes relinquam? ab ipsa messe discedam? nudum erit latus? incomitata lectica? atrium vacuum? 8. Ab his ergo inviti homines recedunt, et mercedem miseriarum amant, ipsas exsecrantur. Si de ambitione, quomodo de amica queruntur: id est, si verum affectum eorum inspicias, non oderunt, sed litigant. Excute istos, qui quae cupiere, deplorant, et de earum rerum loquuntur fuga, quibus carere non possunt: videbis voluntariam esse illis in eo moram, quod aegre ferre ipsos et misere, loquuntur. 9. Ita est, mi Lucili, paucos servitus, plures servitutem tenent. Sed si deponere illam in animo est, et libertas bona fide placuit: in hoc autem unum advocationem petis, ut sine perpetua solicitudine id tibi facere contingat: quidni te tota cohors Stoicorum probatura sit? Omnes Zenones et Chrysippi moderata, et honesta, et vera

suadebunt. Sed si propter hoc tergiversaris, ut circumspicias, quantum feras tecum, et quam magna pecunia instruas otium, nunquam exitum invenies. Nemo cum sarcinis enatat. 10. Emerge ad meliorem vitam, propitiis diis; sed non sic, quomodo istis propitii sunt, quibus bono ac benigno vultu mala magnifica tribuerunt: ad hoc unum excusati, quod ista quae urunt, quae excruciant, optantibus data sunt. Iam imprimebam epistolae signum: resolvenda est, ut cum solenni ad te munusculo veniat, et aliquam magnificam vocem secum ferat. Et ecce occurrit mihi nescio utrum verior, an eloquentior. Cuius? inquis. Epicuri: adhuc enim alienas sarcinas adorno. 11. „Nemo non ita exit e vita, tanquam modo intraverit." Quemcunque vis occupa, adolescentem, senem, medium: invenies aeque timidum mortis, aeque inscium vitae. Nemo quidquam habet facti. In futurum enim nostra distulimus. Nihil me magis in ista voce delectat, quam quod exprobratur senibus infantia. Nemo, inquit, aliter, quam quomodo natus est, exit e vita. 12. Falsum est; peiores morimur, quam nascimur. Nostrum istud, non naturae vitium est. Illa de nobis conqueri debet, et dicere: Quid hoc est? sine cupiditatibus vos genui, sine timoribus, sine superstitione, sine perfidia, ceterisque pestibus: quales intrastis, exite. Percepit sapientiam, si quis tam securus moritur, quam nascitur. Nunc vero trepidamus, quum periculum accessit: non animus nobis, non color constat: lacrimae nihil profuturae cadunt. 13. Quid est turpius, quam in ipso limine securitatis esse solicitum? Causa autem haec est, quod inanes omnium bonorum summis vitae desideriis laboramus. Non enim apud nos pars eius ulla subsedit. Transmissa est, et effluxit. Nemo quam bene vivat, sed quam diu, curat: quum omnibus possit contingere, ut bene vivant; ut diu, nulli.

EPISTOLA XXIII.

Hortatur ut verum gaudium quaerat. Quod illud? severum, et ex vero bono natum. Reliqua fallacia et fugacia sunt, hoc solidum et firmum: quia in solido situm, et animo, optima nostri parte. Uno verbo, positum est in conscientia. Epicuri deinde dictum: Turpe et molestum, vitam semper inchoare. Inconstantes damnantur.

Putas me tibi scripturum, quam humane nobiscum hiems egerit, quae et remissa fuit, et brevis: quam malignum ver sit, quam praeposterum frigus, et alias ineptias, verba quaerentium. Ego vero aliquid, quod et mihi et tibi prodesse possit, scribam. Quid autem id erit, nisi ut te exhorter ad bonam mentem? Huius fundamentum quod sit, quaeris? Ne gaudeas vanis. Fundamentum hoc esse dixi? culmen est. Ad summa pervenit, qui scit quo gaudeat, qui felicitatem suam in aliena potestate non posuit. 2. Solicitus est, et incertus sui, quem spes aliqua proritat: licet ad manum sit, licet non ex difficili petatur, licet illum nunquam sperata deceperint. Hoc ante omnia fac, mi Lucili, disce gaudere. Existimas me nunc detrahere tibi multas voluptates, qui fortuita submoveo, qui spes, dulcissima oblectamenta, devitandas existimo? Immo contra: nolo tibi unquam deesse laetitiam: volo illam tibi domi nasci: nascetur, si modo intra teipsum sit. 3. Ceterae hilaritates non implent pectus; frontem remittunt, leves sunt: nisi forte tu iudicas illum gaudere, qui ridet. Animus debet esse alacer et fidens, et super omnia erectus. Mihi crede, res severa est verum gaudium. An tu existimas quemquam soluto vultu, et, ut isti delicati loquuntur, hilari oculo mortem contemnere? paupertati domum aperire? voluptates tenere sub fraeno? meditari dolorum patientiam? Haec qui apud se versat, in magno gaudio est, sed parum blando. 4. In huius gaudii possessione esse te volo:

fecto, aut non magnum, aut non longum esse, quod metuis: nec diu exempla, quibus confirmeris, colligenda sunt: omnis illa aetas tulit. In quamcunque partem rerum, vel civilium, vel externarum, memoriam miseris; occurrent tibi ingenia, aut profectus aut impetus magni. 3. Numquid accidere tibi, si damneris, potest durius, quam ut mittaris in exsilium? ut ducaris in carcerem? Numquid ultra quidquam ulli timendum est, quam ut uratur, quam ut pereat? Singula ista constitue, et contemtores eorum cita, qui non quaerendi, sed eligendi sunt. Damnationem suam Rutilius sic tulit, tanquam nihil illi molestum esset aliud, quam quod male iudicaretur. 4. Exsilium Metellus fortiter tulit, Rutilius etiam libenter: alter, ut rediret, Reipublicae praestitit: alter reditum suum Sullae negavit, cui nihil tunc negabatur. In carcere Socrates disputavit, et exire (quum essent qui promitterent fugam) noluit: remansitque, ut duarum rerum gravissimarum hominibus metum demeret, mortis et carceris. Mucius ignibus manum imposuit. Acerbum est uri; quanto acerbius si id te faciente patiaris? 5. Vides hominem non eruditum, nec ullis praeceptis contra mortem aut dolorem subornatum, militari tantum robore instructum, poenas a se irriti conatus exigentem: spectator distillantis in hostili foculo dextrae stetit, nec ante removit nudis ossibus fluentem manum, quam ignis illi ab hoste subductus est. Facere aliquid in illis castris felicius potuit, nihil fortius. Vide quanto acrior sit ad occupanda pericula virtus, quam crudelitas ad irroganda. 6. Facilius Porsena Mucio ignovit, quod voluerat occidere, quam sibi Mucius quod non occiderit. Decantatae, inquis, in omnibus scholis fabulae istae sunt: iam mihi, quum ad contemnendam mortem ventum fuerit, Catonem narrabis. Quidni ego narrem, ultima illa nocte Platonis

librum legentem, posito ad caput gladio? Duo haec in rebus extremis instrumenta prospexerat, alterum ut vellet mori, alterum ut posset. 7. Compositis ergo rebus, utcunque componi fractae atque ultimae poterant, id agendum existimavit, ne cui Catonem aut occidere liceret, aut servare contingeret: et stricto gladio, quem usque in illum diem ab omni caede purum servaverat: Nihil, inquit, egisti, fortuna, omnibus conatibus meis obstando: non pro mea adhuc, sed pro patriae libertate pugnavi: nec agebam tanta pertinacia, ut liber, sed ut inter liberos viverem: nunc quoniam deploratae sunt res generis humani, Cato deducatur in tutum! 8. Impressit deinde mortiferum corpori vulnus: quo obligato a medicis quum minus sanguinis haberet, minus virium, animi idem, iam non tantum Caesari, sed sibi iratus, nudas in vulnus manus egit, et generosum illum contemtoremque omnis potentiae spiritum non emisit, sed eiecit. Non in hoc exempla haec nunc congero, ut ingenium exerceam, sed ut te adversus id quod maxime terribile videtur, exhorter. 9. Facilius autem exhortabor, si ostendero, non tantum fortes viros hoc momentum efflandae animae contemsisse: sed quosdam ad alia ignavos, in hac re exaequasse animum fortissimorum: sicut illum Cn. Pompeii socerum Scipionem, qui contrario in Africam vento relatus, quum teneri navem suam videret ab hostibus, ferro se transverberavit, et quaerentibus ubi imperator esset: „Imperator," inquit, „bene se habet." 10. Vox haec illum parem maioribus fecit, et fatalem Scipionibus in Africa gloriam non est interrumpi passa. Multum fuit, Carthaginem vincere, sed amplius, mortem. Imperator, inquit, bene se habet. An aliter debebat Imperator, et quidem Catonis, mori? Non revoco te ad historias; nec ex omnibus seculis contemtores mortis, qui sunt

plurimi, colligo: respice ad haec nostra tempora, de quorum languore ac deliciis querimur: omnis ordinis homines succurrent, omnis fortunae, omnis aetatis, qui mala sua morte praeciderunt. 11. Mihi crede, Lucili, adeo mors timenda non est, ut beneficio eius nihil anteferendum timendumve sit. Securus itaque inimici minas audi: et quamvis conscientia tua tibi fiduciam faciat, tamen quia multa extra causam valent, et quod aequissimum est, spera, et ad id te quod est iniquissimum, compara. 12. Illud ante omnia memento, demere rebus tumultum, ac videre quid in quaque re sit: scies nihil esse in istis terribile, nisi ipsum timorem. Quod vides accidere pueris, hoc nobis quoque maiusculis pueris evenit: illi quos amant, quibus assueverunt, cum quibus ludunt, si personatos vident, expavescunt: non hominibus tantum, sed et rebus persona demenda est, et reddenda facies sua. 13. Quid mihi gladios et ignes ostendis, et turbam carnificum circa te frementem? Tolle istam pompam, sub qua lates, et stultos territas: mors es, quam nuper servus meus, quam ancilla contemsit. Quid tu rursus mihi flagella et equuleos magno apparatu explicas? quid singulis articulis singula machinamenta, quibus extorqueantur, aptata, et mille alia instrumenta excarnificandi particulatim hominis? 14. Pone ista, quae nos obstupefaciunt: iube conticescere gemitus et exclamationes, ac vocum inter lacerationem elisarum acerbitatem. Nempe dolor est, quem podagricus ille contemnit, quem stomachicus ille in ipsis deliciis perfert, quem in puerperio puella perpetitur. Levis est, si ferre possum: brevis est, si ferre non possum. Haec in animo voluta, quae saepe audisti, saepe dixisti: sed an vere audieris, an vere dixeris, effectu proba: hoc enim turpissimum est, quod nobis obiici solet, verba nos philosophiae, non opera tra-

ctare. 15. Quid tu? nunc primum tibi mortem imminere scisti, nunc exsilium, nunc dolorem? in haec natus es. Quidquid fieri potest, quasi futurum cogitemus. Quod facere te moneo, scio certe fecisse. Nunc admoneo, ut animum tuum non mergas in istam solicitudinem: hebetabitur enim, et minus habebit vigoris, quum exsurgendum erit. Abduc illum a privata causa ad publicam: dic mortale tibi et fragile corpusculum esse, cui non ex iniuria tantum aut ex potentioris viribus denuntiabitur dolor: ipsae voluptates in tormenta vertuntur. 16. Epulae cruditatem afferunt, ebrietates nervorum torporem tremoremque: libidines pedum, manuum, articulorum omnium depravationes. Pauper fiam? inter plures ero. Exsul fiam? ibi me natum putabo, quo mittar. Alligabor? quid enim? nunc solutus sum? ad hoc me natura grave corporis mei pondus adstrinxit. Moriar? hoc dicis, desinam aegrotare posse, desinam alligari posse, desinam mori posse. 17. Non sum tam ineptus, ut Epicuream cantilenam hoc loco persequar, et dicam, vanos esse inferorum metus, nec Ixionem rota volvi, nec saxum humeris Sisyphi trudi in adversum, nec ullius viscera et renasci posse quotidie, et carpi. Nemo tam puer est, ut Cerberum timeat et tenebras, et larvalem habitum nudis ossibus cohaerentium. 18. Mors nos aut consumit, aut exuit. Emissis meliora restant, onere detracto: consumtis nihil restat: bona pariter malaque submota sunt. Permitte mihi referre hoc loco tuum versum, si prius admonuero, ut te iudices non aliis scripsisse ista, sed etiam tibi. Turpe est aliud loqui, aliud sentire: quanto turpius, aliud scribere, aliud sentire? Memini te illum locum aliquando tractasse, non repente nos in mortem incidere, sed minutatim procedere. 19. Quotidie morimur, quotidie enim demitur aliqua pars vitae: et tunc quoque

quum crescimus, vita decrescit. Infantiam amisimus, deinde pueritiam, deinde adolescentiam: usque ad hesternum, quidquid transiit temporis, periit: hunc ipsum quem agimus diem, cum morte dividimus. Quemadmodum clepsydram non extremum stillicidium exhaurit, sed quidquid ante defluxit: sic ultima hora, qua esse desinimus, non sola mortem facit, sed sola consummat. 20. Tunc ad illam pervenimus, sed diu venimus. Haec quum descripsisses, quo soles ore, semper quidem magnus, nunquam tamen acrior, quam ubi veritati commodas verba, dixisti:

Mors non una venit, sed quae rapit, ultima mors est.

Malo te legas, quam epistolam meam: apparebit enim tibi, hanc quam timemus mortem extremam esse, non solam. Video quo spectes: quaeris quid huic epistolae infulserim, quod dictum alicuius animosum, quod praeceptum utile? 21. Ex hac ipsa materia quae in manibus fuit, mittetur aliquid. Obiurgat Epicurus non minus eos qui mortem concupiscunt, quam eos qui timent, et ait: „Ridiculum est, currere ad mortem taedio vitae, quum genere vitae, ut currendum esset ad mortem, effeceris.“ Item alio loco dicit: „Quid tam ridiculum, quam appetere mortem, quum vitam tibi inquietam feceris metu mortis?“ 22. His adiicias et illud eiusdem notae licet: „tantam hominum imprudentiam esse, immo dementiam, ut quidam timore mortis cogantur ad mortem.“ Quidquid horum tractaveris, confirmabis animum, vel ad mortis, vel ad vitae patientiam. In utrumque monendi ac firmandi sumus: et ne nimis amemus vitam, et ne nimis oderimus: etiam quum ratio suadet finire, non temere, nec cum procursu capiendus est impetus. 23. Vir fortis ac sapiens non fugere debet e vita, sed exire. Et ante omnia ille quoque vitetur affectus, qui multos

occupavit, libido moriendi. Est enim, mi Lucili, ut ad alia, sic etiam ad moriendum inconsulta animi inclinatio: quae saepe generosos atque acerrimae indolis viros corripit, saepe ignavos iacentesque: illi contemnunt vitam, hi gravantur. 24. Quosdam subit eadem faciendi videndique satietas, et vitae non odium, sed fastidium: in quod prolabimur, ipsa impellente philosophia, dum dicimus: Quousque eadem? nempe expergiscar, dormiam, satiabor, esuriam, algebo, aestuabo: nullius rei finis est, sed in orbem nexa sunt omnia: fugiunt ac sequuntur. 25. Diem nox premit, dies noctem: aestas in autumnum desinit, autumno hiems instat, quae vere compescitur: omnia transeunt, ut revertantur: nihil novi video, nihil novi facio. Fit aliquando et huius rei nausea. Multi sunt qui non acerbum iudicent vivere, sed superfluum.

EPISTOLA XXV.

Praescribit de duobus amicis, iuvene et sene, aliter atque aliter cum utroque agendum: cum illo fortius; cum hoc remissius, ne desperet. Ipsum Lucilium hortatur ad mediocritatem, aut pauperiem: deinde (Epicuri voce) ut sumat sibi paedagogum. Fac omnia, tanquam aliquis spectet.

Quod ad duos amicos nostros pertinet, diversa via eundum est: alterius enim vitia emendanda, alterius frangenda sunt. Utar libertate tota: non amo illum, nisi offendero. Quid ergo? inquis: quadragenarium pupillum cogitas sub tutela tua continere? Respice aetatem eius iam duram et intractabilem! non potest reformari: tenera finguntur. An profecturus sim nescio: malo successum mihi, quam fidem deesse. Nec desperaveris, etiam diutinos aegros posse sanari, si contra intemperantiam steteris, si multa invitos et facere coëgeris et pati. 2. Nec de altero quidem satis fiduciae habeo: excepto eo, quod

adhuc peccare erubescit; nutriendus est hic pudor: qui quamdiu in animo eius duraverit, aliquis erit bonae spei locus. Cum hoc veterano parcius agendum puto, ne in desperationem sui veniat: nec ullum tempus aggrediendi melius fuit, quam hoc, dum interquiescit, dum emendato similis est. 3. Aliis haec intermissio eius imposuit: mihi verba non dat; exspecto cum magno foenore vitia reditura, quae nunc scio cessare, non deesse. Impendam huic rei dies: et utrum possit aliquid agi, an non possit, experiar. Tu nobis te, ut facis, fortem praesta, et sarcinas contrahe. Nihil ex his quae habemus, necessarium est. Ad legem naturae revertamur: divitiae paratae sunt. 4. Aut gratuitum est quo egemus, aut vile. Panem et aquam natura desiderat: nemo ad haec pauper est: „intra quae quisquis desiderium suum clusit, cum ipso Iove de felicitate contendat, ut ait Epicurus:“ cuius aliquam vocem huic epistolae involvam. „Sic fac,“ inquit, „omnia, tanquam spectet Epicurus.“ Prodest sine dubio, custodem sibi imposuisse, et habere quem respicias, quem interesse cogitationibus tuis iudices. 5. Hoc quidem longe magnificentius est, sic vivere tanquam sub alicuius boni viri, ac semper praesentis, oculis: sed ego etiam hoc contentus sum, ut sic facias quaecunque facies, tanquam spectet aliquis. Omnia nobis mala solitudo persuadet. Quum iam profeceris tantum, ut sit tibi etiam tui reverentia, licebit dimittas paedagogum: interim te aliquorum auctoritate custodi. 6. Aut Cato ille sit, aut Scipio, aut Laelius, aut cuius interventu perditi quoque homines vitia supprimerent: dum te efficis eum, coram quo peccare non audeas. Quum haec effeceris, et aliqua coeperit apud te tui esse dignatio, incipiam te tibi permittere: quod idem suadet Epicurus. „Tunc praecipue in te ipse secede, quum esse cogêris in turba.

7. Dissimilem te fieri multis oportet: dum tibi tutum non est a te recedere: circumspice singulos. Nemo est, cui non satius sit cum quolibet esse, quam secum. Tunc praecipue in te ipse secede, quum esse cogeris in turba, si bonus vir, si quietus, si temperans es: alioquin in turbam tibi a te recedendum est. Istic enim malo viro propius es.

EPISTOLA XXVI.

Senem se esse, et tamen animo vigere. Fortiter de morte loquitur: quae sola, inquit, iudicat, an aliquid sit facti. Reliqua, verba sunt: robur et virtus apparebit, cum animam ages. Ab Epicuro clausula: Disce mortem meditari.

Modo dicebam tibi, in conspectu esse me senectutis: iam vereor, ne senectutem post me reliquerim. Aliud iam his annis, certe huic corpori vocabulum convenit: quoniam quidem Senectus, lassae aetatis, non fractae nomen est. Inter decrepitos me numera, et extrema tangentes. Gratias tamen mihi apud te ago: non sentio in animo aetatis iniuriam, quum sentiam in corpore. 2. Tantum vitia, et vitiorum ministeria senuerunt. Viget animus, et gaudet non multum sibi esse cum corpore: magnam oneris partem sui deposuit, exsultat, et mihi facit controversiam de senectute: hunc ait esse florem suum. Credamus illi, bono suo utatur. Ire in cogitationem iuvat, et dispicere, quid ex hac tranquillitate et modestia morum sapientiae debeam, quid aetati: et diligenter excutere, quae non possim facere, quae nolim: possimne aliquid, quod nolim. 3. Nam si quid non possum, non posse me gaudeo. Quae enim querela est, quod incommodum, si quod debet desinere, defecit? Incommodum summum est, inquis, minui et deperire, et, ut proprie dicam, liquescere. Non enim subito impulsi ac prostrati sumus: carpimur: singuli dies aliquid subtrahunt viri-

bus. Et quis exitus est melior, quam in finem suum, natura solvente, dilabi? Non quia aliquid mali est ictus, et e vita repentinus excessus: sed quia lenis haec via est, subduci. 4. Ego certe, velut appropinquet experimentum, et ille laturus sententiam de omnibus annis meis dies venerit, ita me observo et alloquor: „Nihil est," inquam, „adhuc, quod aut rebus aut verbis exhibuimus: levia sunt ista et fallacia pignora animi, multisque involuta lenociniis: quid profecerim, morti crediturus sum. 5. Non timide itaque componor ad illum diem, quo remotis strophis ac fucis, de me iudicaturus sum, utrum loquar fortia, an sentiam: numquid simulatio fuerit et mimus, quidquid contra fortunam iactavi verborum contumacium. Remove existimationem hominum: dubia semper est, et in partem utramque dividitur. Remove studia, totam vitam tractata: mors de te pronuntiatura est. 6. Ita dico, disputationes et literata colloquia, et ex praeceptis sapientium verba collecta, et eruditus sermo, non ostendunt verum robur animi; est enim oratio etiam timidissimis audax: quid egeris, tunc apparebit, quum animam ages. Accipio conditionem, non reformido iudicium." Haec mecum loquor: sed tecum quoque me locutum puta. 7. Iunior es? quid refert? non dinumerantur anni. Incertum est, quo te loco mors exspectet: itaque tu illam omni loco exspecta. Finire iam volebam, et manus spectabat ad clausulam: sed conficienda sunt sacra: et huic epistolae viaticum dandum est. Puta me non dicere, unde sumturus sim mutuum: scis cuius arca utar. 8. Exspecta pusillum, et de domo fiet numeratio: interim commodabit Epicurus, qui ait: „Meditare utrum commodius sit, vel mortem transire ad nos, vel nos ad eam." Hic patet sensus. Egregia res est, mortem condiscere. Supervacuum forsitan puta-

id discere, quo semel utendum est? hoc est ipsum, quare meditari debeamus: semper discendum est, quod an sciamus, experiri non possumus. 9. Meditare mortem. Qui hoc dicit, meditari libertatem iubet: qui mori didicit, servire dedidicit: supra omnem potentiam est, certe extra omnem. Quid ad illum carcer, et custodia, et claustra? Liberum ostium habet. Una est catena, quae nos alligatos tenet, amor vitae: qui ut non est abiiciendus, ita minuendus est: ut, si quando res exiget, nihil nos detineat, nec impediat, quo minus parati simus, quod quandoque faciendum est, statim facere.

EPISTOLA XXVII.

Monet, et excusat se monentem. Quid enim? ipse iam bonus, iam sanus? Non sum, inquit: sed inter aegros, de communi malo et remedio tecum dissero. Voluptates nocent, aut falso iuvant: Virtus sola solidum gaudium parit. Hanc tu adsume et habe: per alium non potes. Historiola de Calvisio faceta. Epicuri dictum: Divitiae sunt naturalis paupertas.

Tu me, inquis, mones: iam enim te ipse monuisti, iam correxisti? Ideo aliorum emendationi vacas? Non sum tam improbus, ut curationes aeger obeam: sed tanquam in eodem valetudinario iaceam, de communi malo tecum colloquor, remedia communico. Sic itaque me audi, tanquam mecum loquar: in secretum te meum admitto; et te adhibito, mecum exigo. Clamo mihi ipse: „Numera annos tuos: et pudebit eadem velle, quae volueras puer, eadem parare. 2. Hoc denique tibi citra diem mortis praesta: moriantur ante te vitia. Dimitte istas voluptates turbidas, magno levandas: non venturae tantum sed praeteritae nocent. Quemadmodum, scelera etiam si non sint deprehensa quum fierent, solicitudo non cum ipsis abit: ita improbarum voluptatum, etiam post ipsas, poenitentia est. Non sunt solidae,

non sunt fideles: etiam si non nocent, fugiunt. 3. Aliquod potius bonum mansurum circumspice: nullum autem est, nisi quod animus ex se sibi invenit. Sola virtus praestat gaudium perpetuum, securum: etiam si quid obstat, nubium modo intervenit, quae infra feruntur, nec unquam diem vincunt. Quando ad hoc gaudium pervenire continget? Non quidem cessatur adhuc; sed festinetur. Multum restat operis, in quod ipse necesse est vigiliam, ipse laborem tuum impendas, si effici cupis. Delegationem res ista non recipit. Aliud literarum genus adiutorium admittit. 4. Calvisius Sabinus memoria nostra fuit dives: et patrimonium habebat libertini, et ingenium. Nunquam vidi hominem beatum indecentius. Huic memoria tam mala erat, ut illi modo nomen Ulyssis excideret, modo Achillis, modo Priami: quos tam bene noverat, quam paedagogos nostros novimus. Nemo vetulus nomenclator, qui nomina non reddit, sed imponit, tam properanter, quam ille Troianos et Achivos persalutabat. 5. Nihilominus eruditus volebat videri. Hanc itaque compendiariam excogitavit: magna summa emit servos, unum qui Homerum teneret: alterum qui Hesiodum: novem praeterea Lyricis singulos assignavit. Magno emisse illum non est quod mireris: non invenerat: faciendos locavit. Postquam haec familia illi comparata est, coepit convivas suos inquietare. 6. Habebat ad pedes hos, a quibus subinde quum peteret versus, quos referret, saepe in medio verbo excidebat. Suasit illi Satellius Quadratus, stultorum divitum arrosor, et quod sequitur, arrisor, et quod duobus his adiunctum est, derisor, ut Grammaticos haberet analectas. Quum dixisset Sabinus, centenis millibus sibi constare singulos servos: Minoris, inquit, totidem scrinia emisses. 7. Ille tamen in ea opinione erat, ut putaret se scire, quod quisquam in

domo sua sciret. Idem Satellius illum hortari coepit, ut luctaretur, hominem aegrum, pallidum, gracilem. Quum Sabinus respondisset, Et quomodo possum? vix vivo: Noli, obsecro te, inquit, istud dicere: non vides, quam multos servos valentissimos habeas? 8. Bona mens nec commodatur, nec emitur: et puto, si venalis esset, non haberet emtorem: at mala quotidie emitur. Sed accipe iam quod debeo, et vale. „Divitiae sunt, ad legem naturae composita paupertas.“ Hoc saepe dicit Epicurus, aliter atque aliter. Sed nunquam nimis dicitur, quod nunquam satis discitur. Quibusdam remedia monstranda, quibusdam inculcanda sunt.

EPISTOLA XXVIII.

Loco mutata, animum non mutant. Tolle internam aegrimoniam, omnis locus bonus iucundusque erit. Eligam tamen, si possum, quietissimum et quam minime turbis aut vitiis opportunum. Clausula: Peccata tua nosce, iam es salvus.

Hoc tibi soli putas accidisse, et admiraris quasi rem novam: quod peregrinatione tam longa, et tot locorum varietatibus, non discussisti tristitiam gravitatemque mentis. Animum debes mutare, non coelum. Licet vastum traieceris mare, licet (ut ait Virgilius noster) „terraeque urbesque recedant:“ sequentur te, quocunque perveneris, vitia. Hoc idem cuidam querenti Socrates ait: Quid miraris, nihil tibi peregrinationes prodesse, quum te circumferas? 2. Premit te eadem causa, quae expulit. Quid terrarum iuvare novitas potest? quid cognitio urbium, aut locorum? in irritum cedit ista iactatio. Quaeris quare te fuga ista non adiuvet? tecum fugis. Onus animi deponendum est: non ante tibi ullus placebit locus. Talem nunc esse habitum tuum cogita, qualem Virgilius noster vatis inducit, iam concitatae et instigatae, multumque habentis in se spiritus

non sui:

Bachatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse Deum — —

3. Vadis huc et illuc, ut excutias insidens pondus: quod ipsa iactatione incommodius fit: sicut in navi onera immota minus urgent: inaequaliter convoluta, citius eam partem in quam incubuere demergunt. Quidquid facis, contra te facis, et motu ipso noces tibi: aegrum enim concutis. At quum istud exemeris malum, omnis mutatio loci iucunda fiet. In ultimas expellaris terras licebit, in quolibet barbariae angulo colloceris: hospitalis tibi illa qualiscunque sedes erit. 4. Magis quis veneris, quam quo, interest: et ideo nulli loco addicere debemus animum. Cum hac persuasione vivendum est: Non sum uni angulo natus: patria mea totus hic est mundus. Quod si liqueret tibi, non admirareris, nil adiuvari te regionum varietatibus, in quas subinde priorum taedio migras. Prima enim quaeque placuisset, si omnem tuam crederes. Non peregrinaris, sed erras et ageris, ac locum ex loco mutas: quum illud quod quaeris, Bene vivere, omni loco positum sit. 5. Num quid tam turbidum fieri potest, quam forum? ibi quoque licet quiete vivere, si necesse sit. Sed si liceat disponere se, conspectum quoque et viciniam fori procul fugiam: nam ut loca gravia etiam firmissimam valetudinem tentant, ita bonae quoque menti, necdum adhuc perfectae, et convalescenti, sunt aliqua parum salubria. Dissentio ab his qui in fluctus medios eunt, et tumultuosam probantes vitam, quotidie cum difficultatibus rerum magno animo colluctantur. 6. Sapiens feret ista, non eliget: et malet in pace esse, quam in pugna. Non enim multum prodest vitia sua proiecisse, si cum alienis rixandum est. Triginta, inquis, tyranni Socratem cirsumsteterunt, nec potuerunt animum eius

infringere. Quid interest, quot domini sint? servitus una est. Hanc qui contemsit, in quantalibet turba dominantium liber est. Tempus est desinere, sed si prius portorium solvero. 7. „Initium est salutis, notitia peccati." Egregie mihi hoc dixisse videtur Epicurus. Nam qui peccare se nescit, corrigi non vult. Deprehendas te oportet, antequam emendes. Quidam vitiis gloriantur. Tu existimas aliquid de remedio cogitare, qui mala sua virtutum loco numerant? Ideo quantum potes, te ipse coargue. Inquire in te: accusatoris primum partibus fungere, deinde iudicis, novissime deprecatoris: aliquando te offende.

EPISTOLA XXIX.

Marcellinum difficile corrigi. Adspernari enim, et illudere: tamen non deserere eum velle, et fortasse posse fieri ut vel sic pervincat. Sententia Epicuri, Ne stude populo placere: id est, multis.

De Marcellino nostro quaeris, et vis scire quid agat. Raro ad nos venit, nulla alia ex causa, quam quia audire verum timet: a quo periculo iam abest. Nulli enim nisi audituro dicendum est. Ideo de Diogene, nec minus de aliis Cynicis, qui libertate promiscua usi sunt, et obvios quosque monuerunt, dubitari solet, an hoc facere debuerint. Quid enim si quis surdos obiurget, aut natura morbove mutos? „Quare, inquis, verbis parcam? gratuita sunt. Non possum scire an ei profuturus sim, quem admoneo: illud scio, alicui me profuturum, si multos admonuero. 2. Spargenda est manus: non potest fieri, ut non aliquando succedat, multa tentanti." Hoc, mi Lucili, non existimo faciendum magno viro. Diluitur eius auctoritas, nec habet apud eos satis ponderis, quos posset minus obsolefacta corrigere. Sagittarius non aliquando ferire debet, sed aliquando deerrare. Non est ars, quae ad effectum casu venit.

Sapientia ars est. Certum petat: eligat profecturos: ab his quos desperavit, recedat: non tamen cito relinquat, sed in ipsa desperatione extrema remedia tentet. 3. Marcellinum nostrum ego nondum despero. Etiamnunc servari potest: sed si cito illi manus porrigitur. Est quidem periculum, ne porrigentem trahat. Magna in illo ingenii vis est; sed iam tendentis in parvum. Nihilominus adibo hoc periculum, et audebo illi mala sua ostendere. Faciet quod solet: advocabit illas facetias, quae risum evocare lugentibus possunt: et in se primum, deinde in nos iocabitur: omnia quae dicturus sum, occupabit. 4. Scrutabitur scholas nostras, et obiiciet philosophis congiaria, amicas, gulam: ostendet mihi alium in adulterio, alium in popina, alium in aula: ostendet mihi lepidum philosophum Aristonem, qui in gestatione disserebat. Hoc enim ad edendas operas tempus exceperat. De cuius secta quum quaereretur, Scaurus ait: „Utique Peripateticus non est.“ 5. De eodem quum consuleretur Iulius Graecinus, vir egregius, quid sentiret: „Non possum,“ inquit, „tibi dicere. Nescio enim quid de gradu faciat.“ tanquam de essedario interrogaretur. Hos mihi circulatores, qui philosophiam honestius neglexissent, quam vendunt, in faciem ingeret. 6. Constitui tamen contumelias perpeti. Moveat ille mihi risum: ego fortasse illi lacrimas movebo: aut, si ridere perseverabit, gaudebo, tanquam in malis, quod illi genus insaniae hilare contigerit. Sed non est illa hilaritas longa. Observa, videbis eosdem intra exiguum tempus acerrime ridere, et acerrime rabere. 7. Propositum est aggredi illum, et ostendere quanto pluris fuerit, quum multis minoris videretur. Vitia eius, etiam si non excidero, inhibebo. Non desinent, sed intermittent: fortasse autem et desinent, si intermittendi consuetudinem fecerint. Non est hocipsum

fastidiendum: quoniam quidem graviter affectis sanitatis loco est bona remissio. Dum me illi paro, tu interim qui potes, qui intelligis, unde, quo evaseris, et ex eo suspicaris, quousque sis evasurus, compone mores tuos, attolle animum, adversus formidata consiste, numerare eos noli, qui tibi metum faciunt. 8. Nonne videatur stultus, si quis multitudinem timeat eo loco, per quem transitus singulis est? Aeque ad tuam mortem multis aditus non est, licet illam multi minentur. Sic istud natura disposuit. Spiritum tibi tam unus eripiet, quam unus dedit. Si pudorem haberes, ultimam mihi pensionem remisisses. Sed ne ego quidem me sordide geram in foenore aeris alieni, et tibi quod debeo impingam: 9. „Nunquam volui populo placère. Nam quae ego scio, non probat populus; quae probat populus, ego nescio.“ Quis hoc? inquis. Tanquam nescias cui imperem. Epicurus. Sed idem hoc omnes tibi ex omni domo conclamabunt, Peripatetici, Academici, Stoici, Cynici. Quis enim placere potest populo, cui placet virtus? Malis artibus popularis favor quaeritur: similem te illis facias oportet. Non probabunt, nisi agnoverint. 10. Multo autem ad rem magis pertinet, qualis tibi videaris, quam qualis aliis. Conciliari nisi turpi ratione amor turpium non potest. Quid ergo illa laudata et omnibus praeferenda artibus rebusque philosophia praestabit? Scilicet ut malis tibi placere, quam populo: ut aestimes iudicia, non numeres: ut sine metu deorum hominumque vivas: ut aut vincas mala, aut finias. 11. Ceterum si te videro celebrem secundis vocibus vulgi, si intrante te clamor, plausus, et pantomimica ornamenta obstrepuerint, si tota civitate feminae te puerique laudaverint: quidni ego tui miserear, quum sciam quae via ad istum favorem ferat?

EPISTOLA XXX.

Morti parari nos debere, et robur in eam sumere, ab exemplo Aufidii Bassi.

Bassum Aufidium, virum optimum, vidi quassum, aetati obluctantem. Sed iam plus illum degravat, quam quod possit attolli. Magno senectus et universo pondere incubuit. Scis illum semper infirmi corporis et exhausti fuisse: diu illud continuit, et, ut verius dicam, concinnavit. Subito defecit. Quemadmodum in nave quae sentinam trahit, uni rimae aut alteri obsistitur: ubi plurimis locis laxari coepit et cedere, succurri non potest navigio dehiscenti: ita in senili corpore aliquatenus imbecillitas sustineri et fulciri potest. 2. Ubi tanquam in putri aedificio omnis iunctura diducitur, et dum alia excipitur, alia discinditur: circumspiciendum est, quomodo exeas. Bassus tamen noster alacer animo est. Hoc philosophia praestat: in quocunque corporis habitu fortem, in conspectu mortis hilarem laetumque, nec deficientem, quamvis deficiatur. Magnus gubernator et scisso navigat velo, et si exarmavit, tamen reliquias navigii aptat ad cursum. 3. Hoc facit Bassus noster, et eo animo vultuque finem suum spectat, quo alienum spectare, nimis securi putares. Magna res est haec, Lucili, et diu discenda, quum adventat hora illa inevitabilis, aequo animo abire. Alia genera mortis spei mixta sunt: desinit morbus, incendium exstinguitur, ruina quos videbatur oppressura deposuit; mare quos hauserat, eadem vi qua sorbebat, eiecit incolumes; gladium miles ab ipsa perituri cervice revocavit: nihil habet quod speret, quem senectus ducit ad mortem. Huic uni intercedi non potest. 4. Nullo genere homines mollius moriuntur, sed nec diutius. Bassus noster videtur mihi prosequi se, et componere, et vivere tanquam superstes sibi, et sapienter ferre desiderium sui. Nam de morte

multa loquitur, et id agit sedulo, ut nobis persuadeat, si quid incommodi aut metus in hoc negotio est, morientis vitium esse, non mortis: nec magis in ipsa quidquam esse molestiae, quam post ipsam. 5. Tam demens autem est qui timet quod non est passurus, quam qui timet quod non est sensurus. An quisquam hoc futurum credit, ut per quam nihil sentitur, ea sentiatur? Ergo, inquit, mors adeo extra omne malum est, ut sit extra omnem malorum metum. Haec ego scio et saepe dicta, et saepe dicenda: sed neque quum legerem, aeque mihi profuerunt: neque quum audirem, his dicentibus, qui negabant timenda, a quorum metu aberant. 6. Hic vero plurimum apud me auctoritatis habuit, quum loqueretur de morte vicina. Dicam etiam quid sentiam. Puto etiam fortiorem eum esse, qui in ipsa morte est, quam qui circa mortem est. Mors enim admota etiam imperitis animum dedit non vitandi inevitabilia. Sic gladiator tota pugna timidissimus iugulum adversario praestat, et errantem gladium sibi attemperat. 7. At illa quae in propinquo est, utique ventura, desiderat lentam animi firmitatem: quae est rarior, nec potest nisi a sapiente praestari. Libentissime itaque illum audiebam, quasi ferentem de morte sententiam, et qualis esset eius natura, velut propius inspectae, indicantem. Plus, ut puto, fidei haberet apud te, plus ponderis, si quis revixisset, et in morte nihil mali esse narraret expertus. 8. Accessus mortis quam perturbationem afferat, optime hi tibi dicent, qui secundum illam steterunt, qui venientem et viderunt, et receperunt. Inter hos Bassum licet numeres, qui nos decipi noluit. Is ait, tam stultum esse, qui mortem timeat, quam qui senectutem. Nam quemadmodum senectus adolescentiam sequitur, ita mors senectutem. Vivere noluit, qui mori non vult. 9. Vita enim cum exceptione mortis data est: ad hanc

itur. Quam ideo timere dementis est, quia certa expectantur, dubia metuuntur. Mors necessitatem habet aequam et invictam. Quis queri potest, in ea conditione se esse, in qua nemo non est? Prima enim pars aequitatis est aequalitas. Sed nunc supervacuum est, naturae causam agere; quae non aliam voluit legem nostram esse, quam suam. Quidquid composuit, resolvit: et quidquid resolvit, componit iterum. 10. Iam vero si cui contigit, ut illum senectus leniter emitteret, non repente avulsum vitae, sed minutatim subductum, nae ille gratias agere diis omnibus debet, quod satiatus ad requiem homini necessariam, lasso gratam, perductus est. Vides quosdam optantes mortem, et quidem magis quam rogari solet vita. Nescio utros existimem maiorem nobis animum dare: qui deposcunt mortem, an qui hilares eam quietique opperiuntur. Quoniam illud ex rabie interdum, ac repentina indignatione fit: haec ex iudicio certo tranquillitas est. 11. Venit aliquis ad mortem iratus morti: venientem nemo hilaris excipit, nisi qui se ad illam diu composuerat. Fateor ergo, ad hominem mihi carum, ex pluribus me causis frequentius venisse, ut scirem an illum toties eundem invenirem: numquid cum corporis viribus minueretur animi vigor. Qui sic crescebat illi, quomodo manifestior notari solet agitatorum laetitia, quum septimo spatio palmae appropinquant. 12. Dicebat quidem ille Epicuri praeceptis obsequens: „primum sperare se, nullum dolorem esse in illo extremo anhelitu: si tamen esset, habere aliquantulum in ipsa brevitate solatii. Nullum enim dolorem longum esse, qui magnus est. Ceterum succursurum sibi etiam in ipsa distractione animae corporisque, si cum cruciatu id fieret, post illum dolorem se dolere non posse. Non dubitare autem se, quin senilis anima in primis labris esset, nec magna vi distrahe-

retur a corpore. 13. Ignis qui valentem materiam occupavit, aqua, et interdum ruina exstinguendus est: ille qui alimentis deficitur, sua sponte subsidit." Libenter haec, mi Lucili, audio, non tanquam nova, sed tanquam in rem praesentem perductus. Quid ergo? non multos spectavi abrumpentes vitam? ego vero vidi: sed plus momenti apud me habent, qui ad mortem veniunt sine odio vitae, et admittunt illam, non attrahunt. 14. Illud quidem aiebat tormentum nostra nos sentire opera, quod tunc trepidamus, quum prope a nobis esse credimus mortem. A quo enim prope non est, parata omnibus locis, omnibusque momentis? Sed consideremus, inquit, tunc quum aliqua causa moriendi videtur accedere, quanto aliae propiores sint quae non timentur. Hostis alicui mortem minabatur: hanc cruditas occupavit. Si distinguere volueris causas metus nostri, invenies alias esse, alias videri. 15. Non mortem timemus, sed cogitationem mortis: ab ipsa enim semper tantundem absumus. Ita si timenda mors est, semper timenda est. Quod enim tempus morti exemtum est? Sed vereri debeo, ne tam longas epistolas, peius quam mortem, oderis: itaque finem facio. Tu tamen mortem, ut nunquam timeas, semper cogita.

EPISTOLA XXXI.

Et vota, et iudicia vulgi spernenda, ad verumque bonum eundum. Id autem, Scientia rerum, per quam vera et falsa noscas; peritura et mansura. Exemplis illustrat.

Agnosco Lucilium meum, incipit quem promiserat exhibere. Sequere illum impetum animi, quo ad optima quaeque, calcatis popularibus bonis, ibas. Non desidero maiorem melioremque te fieri, quam moliebaris. Fundamenta tua multum loci occupaverunt. Tantum effice, quantum conatus es, et illa quae tecum in animo tulisti, tracta. Ad summam, sapiens eris, si clauseris aures. Quibus ceram pa-

rum est obdere. Firmiore spissamento opus est, quam usum in sociis Ulyssem ferunt. 2. Illa vox quae timebatur, erat blanda, non tamen publica: at haec quae timenda est, non ex uno scopulo, sed ex omni terrarum parte circumsonat. Praetervehere itaque non unum locum insidiosa voluptate suspectum, sed omnes urbes: surdum te amantissimis tui praesta. Bono animo male precantur. Et si vis esse felix, deos ora, ne quid tibi ex his quae optantur eveniat. 3. Non sunt ista bona, quae in te isti volunt congeri: unum bonum est, quod beatae vitae causa et firmamentum est, sibi fidere. Hoc autem contingere non potest, nisi contemtus est labor, et in eorum numero habitus, quae neque bona sunt, neque mala. Fieri enim non potest, ut una res modo mala sit, modo bona: modo levis et perferenda, modo expavescenda. Labor bonum non est. Quid ergo est bonum? laboris contemtio. 4. Itaque in vanum operosos culpaverim. Rursus ad honesta nitentes, quanto magis incubuerint, minusque sibi vitia consurgere permiserint, admirabor et clamabo: Tanto melior, surge et inspira, et clivum istum uno, si potes, spiritu exsupera! Generosos animos labor nutrit. Non est ergo quod ex illo veteri voto parentum tuorum eligas, quid contingere tibi velis, quid optes: et in totum, iam per maxima acto viro turpe est, etiamnunc deos fatigare. 5. Quid votis opus est? fac te ipse felicem. Facies autem, si intellexeris bona esse, quibus admixta est virtus: turpia, quibus malitia coniuncta est. Quemadmodum sine mixtura lucis nihil splendidum est: nihil atrum, nisi quod tenebras habet, aut aliquid in se traxit obscuri: quemadmodum sine adiutorio ignis, nihil calidum est, nihil sine aëre frigidum: ita honesta et turpia virtutis et malitiae societas efficit. 6. Quid ergo est bonum? rerum scientia. Quid malum est? rerum

imperitia. Ille prudens atque artifex, pro tempore, quaeque repellet aut eliget. Sed nec quae repellit timet, nec miratur quae eligit: si modo magnus illi et invictus animus est. Submitti te ac deprimi veto. Laborem si non recuses, parum est: posce. Quis ergo, inquis, labor frivolus et supervacuus est? Quem humiles causae vocaverunt, non est malus, non magis quam ille qui pulchris rebus impenditur: 7. quoniam animi est ipsa tolerantia, quae se ad dura et aspera hortatur, et dicit: quid cessas? non est viri, timere sudorem. Huc et illud accedat, ut perfecta virtus sit, aequalitas ac tenor vitae per omnia consonans sibi: quod non potest esse, nisi rerum scientia contingat, et ars, per quam divina et humana noscantur. Hoc est summum bonum: quod si occupas, incipis deorum esse socius, non supplex. 8. Quomodo, inquis, isto pervenitur? non per Peninum Graiumve montem, nec per deserta Candaviae: nec Syrtes tibi, nec Scylla aut Charybdis, adeundae sunt: quae tamen omnia transisti procuratiunculae pretio. Tutum iter est, iucundum est, ad quod natura te instruxit. Dedit tibi illa, quae si non deserueris, par Deo surges. Parem autem Deo pecunia non faciet: Deus nihil habet. 9. Praetexta non faciet: Deus nudus est. Fama non faciet, nec ostentatio tui, et in populos nominis dimissa notitia. Nemo novit Deum. Multi de illo male existimant, et impune. Non turba servorum, lecticam tuam per itinera urbana ac peregrina portantium: Deus ille maximus potentissimusque ipse vehit omnia. Ne forma quidem et vires beatum te facere possunt: nihil horum non patitur vetustatem. Quaerendum est ergo quod non fiat in dies deterius, cui non possit obstari. Quid hoc est? animus: sed hic rectus, bonus, magnus. Quid aliud voces hunc, quam Deum in humano corpore hospitantem? 10. Hic animus tam in equitem

Romanum, quam in libertinum, quam in servum, potest cadere. Quid est eques Romanus, aut libertinus, aut servus? Nomina ex ambitione, aut ex iniuria nata. Subsilire in coelum ex angulo licet: exsurge modo, et te quoque dignum finge Deo. Finges autem non auro, non argento: non potest ex hac materia imago Dei exprimi similis. Cogita illos, quum propitii essent, fictiles fuisse.

EPISTOLA XXXII.

Laudat Lucilii solitudinem. Hortatur, ne sibi tempus eripi patiatur, tam breve et fugax. Contemnat etiam vulgaria vota.

Inquiro in te, et ab omnibus sciscitor, qui ex ista regione veniunt, quid agas, ubi et cum quibus moreris. Verba dare non potes. Tecum sum. Sic vive, tanquam quid facias auditurus sim: immo tanquam visurus. Quaeris, quid me maxime ex his quae de te audio, delectet? quod nihil audio: quod plerique ex his quos interrogo, nesciunt quid agas. Hoc est salutare, non conversari dissimilibus, et diversa cupientibus. Habeo quidem fiduciam non posse te torqueri, mansurumque in proposito, etiam si solicitantium turba circumeat. 2. Quid ergo est? non timeo ne immutent te, timeo ne impediant. Multum autem nocet etiam qui moratur, utique in tanta brevitate vitae: quam breviorem inconstantia facimus, aliud eius subinde atque aliud facientes initium. Diducimus illam in particulas ac lancinamus. Propera ergo, Lucili carissime, et cogita, quantum celeritati additurus fueris, si a tergo hostis instaret, si equitem adventare suspicareris, ac fugientium premere vestigia. 3. Fit hoc, premeris: accelera, et evade. Perduc te in tutum, et subinde considera quam pulchra res sit consummare vitam ante mortem, deinde exspectare securum reliquam temporis sui partem, nihil sibi, in possessione beatae vitae

positum: quae beatior non fit, si longior. O quando videbis illud tempus, quo scies tempus ad te non pertinere, quo tranquillus placidusque eris, et crastini negligens, et in summa tui satietate! Vis scire, quid sit quod faciat homines avidos futuri? Nemo sibi contigit. 4. Optaverunt utique tibi alia parentes tui: sed ego tibi contra, omnium eorum contemtum opto, quorum illi copiam. Vota illorum multos compilant, ut te locupletent. Quidquid ad te transferunt, alicui detrahendum est. Opto tibi tui facultatem, ut vagis cogitationibus agitata mens, tandem resistat, et certa sit: ut placeat sibi, et intellectis veris bonis, quae simul intellecta sunt, possidentur, aetatis adiectione non egeat. Ille demum necessitates supergressus est, et exauctoratus ac liber, qui vivit vita peracta.

EPISTOLA XXXIII.

Negat sententias aut chrias e Stoicis excerpendas. Primum, quia omnia plena talibus sint: deinde quia turpe, cum auctore semper loqui. Nostra faciamus, et vita praeferamus.

Desideras his quoque epistolis, sicut prioribus, adscribi aliquas voces nostrorum procerum. Non fuerunt circa flosculos occupati: totus contextus illorum virilis est. Inaequalitatem scias esse, ubi quae eminent, notabilia sunt. Non est admirationi una arbor, ubi in eandem altitudinem tota silva surrexit. Eiusmodi vocibus referta sunt carmina: refertae historiae. Itaque nolo Epicuri illas esse existimes: publicae sunt, et maxime nostrae. Sed in illo magis annotantur, quia rarae interveniunt, quia insperatae, quia mirum est aliquid fortiter dici ab homine mollitiam professo. 2. Ita enim plerique iudicant. Apud me vero Epicurus est et fortis, licet manuleatus sit. Fortitudo, et industria, et ad bellum promta mens, tam in Persas quam in alte cinctos cadit. Non est ergo quod exigas excerpta et

repetita: continuum est apud nostros, quidquid ab alios excerpitur. Non habemus itaque ista odorifera, nec emtorem decipimus, nihil inventurum quum intraverit, praeter illa quae in fronte suspensa sunt. 3. Ipsis permittimus, unde velint sumere exemplar. Puta nos velle singulares sententias ex turba separare: cui illas assignabimus? Zenoni, an Cleanthi, an Chrysippo, an Panaetio, an Posidonio? Non sumus sub rege: sibi quisque se vindicat. Apud istos quidquid dicit Hermachus, quidquid Metrodorus, ad unum refertur. Omnia quae quisquam in illo contubernio locutus est, unius ductu et auspiciis dicta sunt. 4. Non possumus, inquam, licet tentemus, ex tanta rerum aequalium copia aliquid educere.

Pauperis est numerare pecus.

Quocunque miseris oculum, id tibi occurrit, quod eminere posset, nisi inter paria legeretur. Quare depone istam spem, posse te summatim degustare ingenia maximorum virorum: tota tibi inspicienda sunt, tota tractanda. 5. Res geritur, et per lineamenta sua ingenii opus nectitur, ex quo nihil subduci sine ruina potest. Nec recuso, quo minus singula membra, dummodo in ipso homine, consideres. Non est formosa, cuius crus laudatur aut brachium, sed illa cuius universa facies admirationem singulis partibus abstulit. Si tamen exegeris; non tam mendice tecum agam, sed plena manu fiet. 6. Ingens eorum turba est passim iacentium: sumenda erunt, non colligenda. Non enim excidunt, sed fluunt perpetua, et inter se connexa sunt. Nec dubito, quin multum conferant rudibus adhuc, et extrinsecus auscultantibus. Facilius enim singula insidunt circumscripta, et carminis modo inclusa. Ideo pueris et sententias ediscendas damus, et has quas Graeci Chrias vocant: quia complecti eas puerilis animus potest: quia plus adhuc non capit certi profectus. 7. Viro

captare flosculos turpe est, et fulcire se notissimis et paucissimis vocibus, et memoria stare. Sibi iam innitatur. Dicat ista, non teneat. Turpe est enim seni, aut prospicienti senectutem, ex commentario sapere. Hoc Zeno dixit. Tu quid? Hoc Cleanthes. Tu quid? quousque sub alio moveris? Et impera, et dic, quod memoriae tradatur: aliquid et de tuo profer. 8. Omnes itaque istos nunquam auctores, semper interpretes, sub aliena umbra latentes, nihil puto habere generosi, nunquam ausos aliquando facere, quod diu didicerant. Memoriam in alienis exercuerunt. Aliud est, meminisse: aliud, scire. Meminisse, est rem commissam memoriae custodire: at contra scire, est et sua facere quaeque, nec ab exemplari pendere, et toties ad magistrum respicere. 9. Hoc dicit Zeno, hoc Cleanthes. Aliquid intersit inter te, et librum. Quousque disces? iam et praecipe. Quid est, quare audiam, quod legere possum? Multum, inquit, viva vox facit. Non quidem haec, quae alienis verbis commodatur, et actuarii vice fungitur. Adiice nunc, quod isti qui nunquam tutelae suae fiunt, primum in ea re sequuntur priores, in qua nemo non a priore descivit: deinde in ea re sequuntur, quae adhuc quaeritur. 10. Nunquam autem invenietur, si contenti fuerimus inventis. Praeterea qui alium sequitur, nihil invenit, immo nec quaerit. Quid ergo? non ibo per priorum vestigia? ego vero utar via veteri: sed si propiorem planioremque invenero, hanc muniam. Qui ante nos ista moverunt, non domini nostri, sed duces sunt. Patet omnibus veritas, nondum est occupata: multum ex illa etiam futuris relictum est.

EPISTOLA XXXIV.

Gaudere se in profectu Lucilii, quia ipse eum formarit. Hortatur porro pergere, et ad summum.

Cresco et exsulto, et discussa senectute recalesco, quoties ex his quae agis et scribis, intelligo quantum

te ipse (nam turbam olim reliqueras) supergrederis. Si agricolam arbor ad fructum perducta delectat, si pastor ex fetu gregis sui capit voluptatem, si alumnum suum nemo aliter intuetur quam ut adolescentiam illius suam iudicet: quid evenire credis his, qui ingenia educaverunt, et quae tenera formaverunt, adulta subito vident? Assero te mihi. Meum opus es. 2. Ego quum vidissem indolem tuam, inieci manum, exhortatus sum, addidi stimulos, nec lente ire passus sum, sed subinde excitavi: et nunc idem facio. Sed iam currentem hortor, et invicem hortantem. Quid, aliud, inquis, adhuc volo? in hoc plurimum est. 3. Non sic quomodo principia totius operis dimidium occupare dicuntur, ita res animo constat: itaque pars magna bonitatis est, velle fieri bonum. Scis quem dicam bonum? perfectum, absolutum, quem malum facere nulla vis, nulla necessitas possit. Hunc in te prospicio, si perseveraris et incubueris, et id egeris, ut omnia facta dictaque tua inter se congruant ac respondeant sibi, et una forma percussa sint. Non est huiusmodi animus in recto, cuius acta discordant.

EPISTOLA XXXV.

Amicum illum sibi optat, id est virum bonum: aliter enim amicum neminem esse, etiamsi amet. Hoc ergo ut faciat, et inprimis discat convenienter vivere, id est constanter, sapienter.

Quum te tam obnixe rogo ut studeas, meum negotium ago. Habere amicum volo; quod contingere mihi, nisi pergas excolere te, ut coepisti, non potest. Nunc enim amas me, amicus non es. Quid ergo? haec inter se diversa sunt? immo dissimilia. Qui amicus est, amat: qui amat, non utique amicus est. Itaque amicitia semper prodest: amor etiam aliquando nocet. Si nihil aliud, ob hoc profice, ut amare discas. Festina ergo, dum mihi proficis, ne istuc

alteri dixeris. 2. Ego quidem percipio iam fructum, quum mihi fingo, uno nos animo futuros, et quidquid aetati meae vigoris abscessit, id ad me ex tua, quamquam non multum abest, rediturum: sed tamen re quoque ipsa laetus esse volo. Venit ad nos ex his, quos amamus, etiam absentibus, gaudium: sed id leve et evanidum. 3. Conspectus, et praesentia, et conversatio aliquid habet vivae voluptatis: utique si non tantum quem velis, sed qualem velis, videas. Affer itaque te mihi, ingens munus: et quo magis instes, cogita me senem esse, te mortalem. Propera ad me, sed ad te prius. Profice, et ante omnia hoc cura, ut constes tibi. Quoties experiri voles, an aliquid actum sit, observa an eadem velis hodie quae heri. 4. Mutatio voluntatis indicat animum natare, aliubi atque aliubi apparere, prout tulit ventus. Non vagatur, quod est fixum et fundatum. Istud sapienti perfecto contingit, aliquatenus et proficienti provectoque. Quid ergo interest? hic commovetur quidem, non tamen transit, sed suo loco nutat: ille nec commovetur quidem.

EPISTOLA XXXVI.

Laudat quemdam, qui otio se admovit, et a republica amovit: et ut contemnat vulgi voces. Pergat bonus esse, aut magis fieri; pergat et mortem aspernari, idque ratione.

Amicum tuum hortare, ut istos magno animo contemnat, qui illum obiurgant, quod umbram et otium petierit, quod dignitatem suam destituerit, et quum plus consequi posset, praetulerit quietem omnibus. Quam utiliter negotium suum gesserit, quotidie illis ostendet. Hi, quibus invidetur, non desinent transire: alii elidentur, alii cadent. Res est inquieta, felicitas: ipsa se exagitat, movet cerebrum, non uno genere. Alios in aliud irritat: hos in potentiam, illos in luxuriam: hos inflat, illos mollit,

et totos resolvit. 2. „At bene aliquis illam fert!" Sic, quomodo vinum. Itaque non est, quod tibi isti persuadeant, eum esse felicem, qui a multis obsidetur. Sic ad illum, quemadmodum ad lacum, concurritur: quem qui exhauriunt, et turbant. „Nugatorium et inertem vocant." Scis quosdam perverse loqui, et significare contraria. 3. Felicem vocabant: quid ergo? erat? Ne illud quidem curo, quod quibusdam nimis horridi animi videtur et tetrici. Ariston aiebat: „malle se adolescentem tristem, quam hilarem et amabilem turbae. Vinum enim fieri bonum, quod recens durum et asperum visum est: non pati aetatem, quod in dolio placuit." 4. Sine, eum tristem appellent, et inimicum processibus suis: bene se dabit in vetustate ipsa tristitia: perseveret modo colere virtutem, perbibere liberalia studia, non illa, quibus perfundi satis est, sed haec quibus tingendus est animus. Hoc est discendi tempus. Quid ergo? aliquod est, quo non sit discendum? Minime: sed quemadmodum omnibus annis studere honestum est: ita non omnibus institui. Turpis et ridicula res est elementarius senex. 5. Iuveni parandum, seni utendum est. Facies ergo rem utilissimam tibi, si illum quam optimum feceris. Haec aiunt beneficia esse expetenda tribuendaque, non dubie primae sortis, quae tam prodest dare quam accipere. Denique nihil illi iam liberi est: spopondit: minus autem turpe est, creditori, quam spei bonae decoquere. 6. Ad illud aes alienum solvendum opus est negotianti navigatione prospera, agrum colenti ubertate eius, quam colit, terrae, et coeli favore: ille quod debet, sola potest voluntate persolvere. In mores fortuna ius non habet. Hos disponat, ut quam tranquillissimus ille animus ad perfectum veniat, qui nec ablatum sibi quidquam sentit, nec adiectum, sed in eodem habitu est, quomodocunque res cadunt. 7. Cui

sive aggeruntur vulgaria bona, supra res suas eminet: sive aliquid ex istis vel omnia casus excussit, minor non fit. Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet: si in Germania, protinus puer tenerum hastile vibraret: si avorum nostrorum temporibus fuisset, equitare, et hostem cominus percutere didicisset. Haec singulis disciplina gentis suae suadet, et imperat. 8. Quid ergo huic meditandum est? quod adversus omnia tela, quod adversus omne hostium genus bene facit, mortem contemnere: quae quin habeat in se aliquid terribile, ut et animos nostros, quos in amorem sui natura formavit, offendat, nemo dubitat: nec enim opus esset in id comparari et acui, in quod instinctu quodam voluntario iremus, sicut feruntur omnes ad conservationem sui. 9. Nemo discit, ut, si necesse fuerit, aequo animo in rosa iaceat: sed in hoc duratur, ut tormentis non submittat fidem: ut, si necesse fuerit, stans etiam aliquando saucius, pro vallo pervigilet, et ne pilo quidem incumbat, quia solet obrepere interim somnus in aliquod adminiculum reclinatis. Mors nullum habet incommodum. Esse enim debet aliquid, cuius sit incommodum. 10. Quodsi tanta cupiditas longioris aevi te tenet, cogita, nihil eorum quae ab oculis abeunt, et in rerum naturam, ex qua prodierunt, ac mox processura sunt, reconduntur, consumi. Desinunt ista, non pereunt. Et mors, quam pertimescimus ac recusamus, intermittit vitam, non eripit: veniet iterum, qui nos in lucem reponat dies, quem multi recusarent, nisi oblitos reduceret. Sed postea diligentius docebo, omnia quae videntur perire, mutari. 11. Aequo animo debet rediturus exire. Observa orbem rerum in se remeantium: videbis in hoc mundo nihil exstingui, sed vicibus descendere, ac resurgere. Aestas abit, sed alter annus illam adducet: hiems cecidit, referent illam sui

menses: solem nox obruit, sed ipsam statim dies abiget. Stellarum iste discursus, quidquid praeterierit, repetit: pars coeli levatur assidue, pars mergitur. Denique finem faciam, si hoc unum adiecero, nec infantes, nec pueros, nec mente lapsos, timere mortem: et esse turpissimum, si eam securitatem nobis ratio non praestat, ad quam stultitia perducit.

EPISTOLA XXXVII.

Perseverandum in via et militia sapientiae esse. Ab hac salutem, felicitatem, libertatem pendere. Perveniri, et vinci, ratione duce.

Quod maximum vinculum est ad bonam mentem, promisisti virum bonum. Sacramento rogatus es. Deridebit, si quis tibi dixerit, mollem esse militiam et facilem: nolo te decipi. Eadem honestissimi huius, et illius turpissimi auctoramenti, verba sunt: „uri, vinciri, ferroque necari.“ Ab illis, qui manus arenae locant, et edunt ac bibunt, quae per sanguinem reddant, cavetur ut ista vel inviti patiantur: a te, ut volens libensque patiaris. 2. Illis licet arma submittere, misericordiam populi tentare: tu neque submittes, nec vitam rogabis: recto tibi invictoque moriendum est. Quid porro prodest, paucos dies aut annos lucrifacere? Sine missione nascimur. Quomodo ergo, inquis, me expediam? Effugere non potes necessitates: potes vincere. 3. Fiat via: et hanc tibi viam dabit philosophia: ad hanc te confer, si vis salvus esse, si securus, si beatus: denique si vis esse, quod est maximum, liber. Hoc contingere aliter non potest. Humilis res est stultitia, abiecta, sordida, servilis, multis affectibus et saevissimis subiecta. Hos tam graves dominos, interdum alternis imperantes, interdum pariter, dimittit a te sapientia, quae sola libertas est. 4. Una ad hanc fert via, et quidem recta: non aberrabis: vade certo gradu. Si

vis tibi omnia subiicere, te subiice rationi: multos reges, si ratio te rexerit. Ab illa disces, quid et quemadmodum aggredi debeas: non incides rebus. Neminem mihi dabis, qui sciat, quomodo, quod vult, coeperit velle: non consilio adductus ullo, sed impetu impactus est. Non minus saepe fortuna in nos incurrit, quam nos in illam. Turpe est non ire, sed ferri: et subito, in medio turbine rerum stupentem, quaerere: Huc ego quemadmodum veni?

EPISTOLA XXXVIII.

Praecepta saepe esse utiliora ad sapientiam, quam dissertationes. Illa irrepere in animum, et seminis modo fructificare et diffundi.

Merito exigis, ut hoc inter nos epistolarum commercium frequentemus. Plurimum proficit sermo, qui minutatim irrepit animo. Disputationes praeparatae, et effusae audiente populo, plus habent strepitus, minus familiaritatis. Philosophia bonum consilium est: consilium nemo clare dat. Aliquando utendum est et illis, ut ita dicam, concionibus; ubi qui dubitat, impellendus est: ubi vero non hoc agendum est, ut velit discere, sed ut discat, ad haec submissiora verba veniendum est. Facilius intrant, et haerent: nec enim multis opus est, sed efficacibus. 2. Seminis modo spargenda sunt: quod quamvis sit exiguum, quum occupavit idoneum locum, vires suas explicat, et ex minimo in maximos auctus diffunditur. Idem facit ratio: non late patet, si aspicias: in opere crescit. Pauca sunt quae dicuntur: sed si illa animus bene exceperit, convalescunt et exsurgunt. Eadem est, inquam, praeceptorum conditio, quae seminum: multum efficiunt, etsi angusta sunt: tantum, ut dixi, idonea mens rapiat illa, et in se trahat. Multa invicem et ipsa generabit, et plus reddet, quam acceperit.

EPISTOLA XXXIX.

De scriptoribus agit philosophicis, qui qua mente sint legendi docet. Dein moralia quaedam.

Commentarios, quos desideras, diligenter ordinatos, et in angustum coactos, ego vero componam: sed vide ne plus profectura sit oratio ordinaria, quam haec, quae nunc vulgo Breviarium dicitur, olim quum Latine loqueremur, Summarium vocabatur. Illa res discenti magis necessaria est, haec scienti: illa enim docet, haec admonet. Sed utriusque rei tibi copiam faciam. Tu a me non est quod illum aut illum exigas: qui notorem dat, ignotus est. Scribam ego quod vis: sed meo more. 2. Interim multos habes, quorum scripta nescio an satis ordinent. Sume in manus indicem philosophorum: haec ipsa res expergisci coget, si videris quam multi tibi laboraverint: concupisces et ipse ex illis unus esse. Habet enim hoc optimum in se generosus animus, quod concitatur ad honesta. Neminem excelsi ingenii virum humilia delectant et sordida: magnarum rerum species ad se vocat et extollit. 3. Quemadmodum flamma surgit in rectum, iacere ac deprimi non potest, non magis quam quiescere: ita noster animus in motu est, eo mobilior et actuosior, quo vehementior fuerit. Sed felix, qui ad meliora hunc impetum dedit! ponet se extra ius ditionemque fortunae; secunda temperabit, adversa comminuet, et aliis admiranda despiciet. 4. Magni animi est, magna contemnere, ac mediocria malle, quam nimia: illa enim utilia vitaliaque sunt: at haec, eo quod superfluunt, nocent. Sic segetem nimia sternit ubertas: sic rami onere franguntur: sic ad maturitatem non pervenit nimia fecunditas. Idem animis quoque evenit, quos immoderata felicitas rumpit: qua non tantum in aliorum iniuriam, sed etiam in suam vertuntur. 5. Quis hostis in quemquam tam

contumeliosus fuit, quam in quosdam voluptates suae sunt? quorum impotentiae atque insanae libidini ob hoc unum possis ignoscere, quod, quae fecere, patiuntur. Nec immerito hic illos furor vexat: necesse est enim in immensum exeat cupiditas, quae naturalem modum transiliit. Illa enim habet suum finem: inania et ex libidine orta sine termino sunt. Necessaria metitur utilitas: supervacua quo redigis? 6. Voluptatibus itaque se mergunt, quibus in consuetudinem adductis carere non possunt: et ob hoc miserrimi sunt, quod eo perveniunt, ut illis quae supervacua fuerant, facta sint necessaria: serviunt itaque voluptatibus, non fruuntur: et mala sua, quod malorum ultimum est, amant. Tunc autem consummata est infelicitas, ubi turpia non solum delectant, sed etiam placent: et desinit esse remedio locus, ubi, quae fuerant vitia, mores sunt.

EPISTOLA XL.

Hortatur ut crebro epistolas sibi scribat, quia haec sit quasi imago mentis. Tum de Serapione, prompti et profusi sermonis: quod negat philosophum decere. Gravis et tarda oratio magis intrat et descendit.

Quod frequenter mihi scribis, gratias ago: nam quo uno modo potes, te mihi ostendis. Nunquam epistolam tuam accipio, ut non protinus una simus. Si imagines nobis amicorum absentium iucundae sunt, quae memoriam renovant, et desiderium absentiae falso atque inani solatio levant: quanto iucundiores sunt literae, quae vera amici absentis vestigia, veras notas afferunt? Nam quod in conspectu dulcissimum est, id amici manus epistolae impressa praestat, agnoscere. — 2. Audisse te scribis, Serapionem philosophum, quum istuc applicuisset, solere magno cursu verba convolvere, quae non effundit una vox, sed premit et urget: plura enim veniunt, quam quibus vox una sufficiat. Hoc non

probo in philosopho, cuius pronuntiatio quoque, sicut vita, debet esse composita: nihil autem ordinatum est, quod praecipitatur et properat. 3. Itaque oratio illa apud Homerum concitata, et sine intermissione in morem nivis superveniens, oratori data est: at lenis et melle dulcior seni profluit. Sic itaque habe, ut istam vim dicendi rapidam atque abundantem, aptiorem esse circulanti iudices, quam agenti rem magnam ac seriam, docentique. Aeque stillare illam nolo, quam currere: nec extendat aures, nec obruat. 4. Nam illa quoque inopia et exilitas minus intentum auditorem habet, taedio interruptae tarditatis: facilius tamen insidit quod exspectatur, quam quod praetervolat. Denique tradere homines discipulis praecepta dicuntur: non traditur, quod fugit. Adiice nunc, quod quae veritati operam dat oratio, incomposita debet esse et simplex. Haec popularis nihil habet veri: movere vult turbam, et inconsultas aures impetu rapere: tractandam se non praebet; aufertur. 5. Quomodo autem regere potest, quae regi non potest? Quid, quod haec oratio, quae sanandis mentibus adhibetur, descendere in nos debet? Remedia non prosunt, nisi immorentur. Multum praeterea habet inanitatis et vani: plus sonat, quam valet. Lenienda sunt quae me exterrent, compescenda quae irritant, discutienda quae fallunt: inhibenda luxuria, corripienda avaritia. 6. Quid horum raptim potest fieri? quis medicus aegros in transitu curat? Quid, quod ne voluptatem quidem ullam habet talis verborum sine delectu ruentium strepitus? Sed ut pleraque, quae fieri posse non crederes, cognovisse satis est: sic istos, qui verba exercuerunt, abunde est semel audisse. Quid enim quis discere, quid imitari velit? quid de eorum animo iudicet, quorum oratio perturbata et immissa est, nec potest reprimi? 7. Quemadmodum per pro-

clive currentium, non ubi visum est, gradus sistitur, sed incitato corporis pondere se rapit, ac longius quam voluit effertur: sic ista dicendi celeritas nec in sua potestate est, nec satis decora philosophiae; quae ponere debet verba, non proiicere, et pedetentim procedere. Quid ergo? non aliquando et insurget? Quidni? sed salva dignitate morum; quam violenta ista et nimia vis exuit. 8. Habeat vires magnas, moderatas tamen: perennis sit unda, non torrens. Vix oratori permiserim talem dicendi velocitatem, irrevocabilem, ac sine lege vadentem. Quemadmodum enim iudex subsequi poterit, aliquando etiam imperitus et rudis? Tum quoque, quum illum aut ostentatio abstulerit, aut affectus impetus sui, tantum festinet atque ingerat, quantum aures pati possunt. 9. Recte ergo facies, si non videris istos, qui quantum dicant, non quemadmodum, quaerunt: et ipse malueris aliquando si necesse est, velut P. Vinicius dicere: qui quum quaereretur quomodo diceret, Asellius ait, Tractim. Nam Geminus Varius ait: Quomodo istum disertum dicatis, nescio: tria verba non potest iungere. Quidni malis tu sic dicere, quomodo Vinicius? 10. Aliquis tam insulsus intervenerit, quam qui illi singula verba vellenti, tanquam dictaret, non diceret, ait: Dic, vel nunquam dicas. Nam Q. Haterii cursum suis temporibus oratoris celeberrimi, longe abesse ab homine sano volo. Nunquam dubitavit, nunquam intermisit: semel incipiebat, semel desinebat. Quaedam tamen et nationibus puto magis aut minus convenire. In Graecis hanc licentiam tuleris: nos etiam quum scribimus, interpungere consuevimus. 11. Cicero quoque noster, a quo Romana eloquentia exsiluit, gradarius fuit. Romanus sermo magis se circumspicit, et aestimat, et praebet aestimandum. Fabianus, vir egregius et vita et scientia, et quod post ista

est, eloquentia quoque, disputabat expedite magis, quam concitate: ut posses dicere, facilitatem esse illam, non celeritatem. 12. Hanc ego in viro sapiente recipio: non exigo, ut oratio eius sine impedimento exeat: proferatur tamen malo, quam profluat. Eo autem magis te deterreo ab isto morbo, quod non potest tibi ista res contingere aliter, quam si te pudere desierit. Perfrices frontem oportet, et ipse te non audias. 13. Multa enim inobservatus ille cursus feret, quae reprehendere velis. Non potest, inquam, tibi contingere res ista, salva verecundia. Praeterea exercitatione opus est quotidiana, et a rebus studium transferendum est ad verba. Haec autem etiam si aderunt, et poterunt sine ullo tuo labore decurrere, tamen temperanda sunt: nam quemadmodum sapienti viro incessus modestior convenit; ita oratio pressa, non audax. Summa ergo summarum haec erit: tardiloquum te esse iubeo.

EPISTOLA XLI.

Deum in nobis habitare, et bonum virum sine eo nullum esse. Colamus ipsum, et animum, qui ab illo descendit. In eo propria nostra bona sunt: alia omnia aliena. Bonum autem: recta ratio.

Facis rem optimam, et tibi salutarem, si, ut scribis, perseveras ire ad bonam mentem, quam stultum est optare, quum possis a te impetrare. Non sunt ad coelum elevandae manus, nec exorandus aedituus, ut nos ad aures simulacri, quasi magis exaudiri possimus, admittat: prope est a te Deus, tecum est, intus est. Ita dico, Lucili, sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator et custos: hic prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. 2. Bonus vir sine Deo nemo est. An potest aliquis supra fortunam, nisi ab illo adiutus, exsurgere? Ille dat consilia magnifica, et erecta. In unoquoque virorum bonorum (quis deus,

incertum est) habitat. Si tibi occurrit vetustis arboribus et solitam altitudinem egressis frequens lucus, et conspectum coeli densitate ramorum aliorum alios protegentium submovens: illa proceritas silvae et secretum loci, et admiratio umbrae, in aperto tam densae atque continuae, fidem sibi numinis facit. 3. Et si quis specus saxis penitus exesis montem suspenderit, non manu factus, sed naturalibus causis in tantam laxitatem excavatus: animum tuum quadam religionis suspicione percutiet. Magnorum fluminum capita veneramur: subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet: coluntur aquarum calentium fontes: et stagna quaedam vel opacitas vel immensa altitudo sacravit. 4. Si hominem videris interritum periculis, intactum cupiditatibus, inter adversa felicem, in mediis tempestatibus placidum, ex superiore loco homines videntem, ex aequo deos; non subibit te veneratio eius? non dices: ista res maior est altiorque, quam ut credi similis huic, in quo est, corpusculo possit? Vis istuc divina descendit: animum excellentem, moderatum, omnia tanquam minora transeuntem, quidquid timemus optamusque ridentem, coelestis potentia agitat: 5. non potest res tanta sine adminiculo numinis stare. Itaque maiore sui parte illic est, unde descendit. Quemadmodum radii solis contingunt quidem terram, sed ibi sunt unde mittuntur: sic animus magnus et sacer, et in hoc demissus ut propius divina nossemus, conversatur quidem nobiscum, sed haeret origini suae. Illinc pendet: illuc spectat ac nititur: nostris tanquam melior interest. Quis est ergo hic? animus qui nullo bono nisi suo nititur. 6. Quid est stultius, quam in homine aliena laudare? quid eo dementius, qui ea miratur, quae in alium protinus transferri possint? Non faciunt meliorem equum aurei fraeni. Aliter leo aurata iuba demittitur, dum contractatur,

et ad patientiam recipiendi ornamenta cogitur fatigatus: aliter incultus, integri spiritus. Hic scilicet impetu acer, qualem illum esse natura voluit, speciosus ex horrido, cuius hic decor est, non sine timore adspici, praefertur illi languido et bracteato. 7. Nemo gloriari nisi suo debet. Vitem laudamus, si fructu palmites onerat, si ipsa ad terram, pondere eorum quae tulit, adminicula deducit. Num quis huic illam praeferet vitem, cui aureae uvae, aurea folia dependent? Própria virtus est in vite, fertilitas: in homine quoque id laudandum est, quod ipsius est. Familiam formosam habet et domum pulchram: multum serit, multum foenerat: nihil horum in ipso est, sed circa ipsum. Lauda in ipso, quod nec eripi potest, nec dari: quod proprium est hominis. Quaeris quid sit? animus, et ratio in animo perfecta. Rationale enim animal est homo: consummatur itaque eius bonum, si id adimplevit cui nascitur. Quid est autem quod ab illo ratio haec exigit? rem facillimam, secundum naturam suam vivere: sed hanc difficilem facit communis insania. In vitia alter alterum trudimus: quomodo autem ad salutem revocari possunt, quos nemo retinet, populus impellit?

EPISTOLA XLII.

Non cito credendum de viro bono: rem magnam esse. Quosdam prae se ferre, aut simulare; malos futuros, si sit occasio. Exemplo cuiusdam docet. Tum non laborandum in externis; quae incommoda, aut falsa commoda, habent.

Iam tibi iste persuasit, se virum bonum esse. Atqui vir bonus tam cito nec fieri potest, nec intelligi. Scis quem nunc virum bonum dicam? Huius secundae notae. Nam ille alter fortasse, tanquam phoenix, semel anno quingentesimo nascitur: nec est mirum, ex intervallo magna generari. Mediocria et in turbam nascentia, saepe fortuna producit, eximia

vero ipsa raritate commendat. 2. Sed iste multum adhuc abest ab eo, quod profitetur; et si sciret quid esset vir bonus, nondum se esse crederet: fortasse etiam fieri posse desperaret. „At male existimat de malis." Hoc etiam mali faciunt: nec ulla maior poena nequitiae est, quam quod sibi ac suis displicet. „At odit eos qui subita et magna potentia impotenter utuntur." 3. Idem faciet, quum idem potuerit. Multorum, quia imbecilla sunt, latent vitia, non minus ausura, quum illis vires suae placuerint, quam illa quae iam felicitas aperuit. Instrumenta illis explicandae nequitiae desunt. Sic tuto serpens etiam pestifera tractatur, quum riget frigore: non desunt tunc illi venena, sed torpent. Multorum crudelitas, et ambitio, et luxuria, ut paria pessimis audeat, fortunae favore deficitur. 4. Eadem velle eos, cognosces: da posse, quantum volunt. Meministi, quum quendam affirmares esse in tua potestate, dixisse me, volaticum esse ac levem, et te non pedem eius tenere, sed pennam. Mentitus sum: pluma tenebatur, quam remisit et fugit. Scis quos postea exhibuerit tibi ludos, quam multa in caput suum casura tentaverit. 5. Non videbat, se per aliorum pericula in suum ruere: non cogitabat, quam onerosa essent quae petebat, etiam si supervacua non essent. Hoc itaque in his quae affectamus, ad quae labore magno contendimus, inspicere debemus, aut nihil in illis commodi esse, aut plus incommodi. Quaedam supervacua sunt, quaedam tanti non sunt. Sed haec non providemus: et gratuita nobis videntur, quae carissime constant. 6. Ex eo licet stupor noster appareat, quod ea sola putamus emi, pro quibus pecuniam solvimus: et gratuita vocamus, pro quibus nos ipsos impendimus. Quae emere nollemus, si domus nobis nostra pro illis esset danda si amoenum aliquod fructuosumve praedium: ad ea paratis-

simi sumus pervenire cum solicitudine, cum periculo, cum iactura pudoris, et libertatis, et temporis. 7. Adeo nihil est cuique se vilius. Idem itaque in omnibus consiliis rebusque faciamus, quod solemus facere, quoties ad institorem alicuius mercis accessimus: videamus, hoc quod concupiscimus, quanti deferatur. Saepe maximum pretium est, pro quo nullum datur. Multa possum tibi ostendere, quae acquisita acceptaque, libertatem nobis extorserunt; nostri essemus, si ista nostra non essent. 8. Haec ergo tecum ipse versa, non solum ubi de incremento agetur, sed etiam ubi de iactura. Hoc periturum est? nempe adventitium fuit. Tam facile sine isto vives, quam vixisti. Si diu illud habuisti, perdis postquam satiatus es: si non diu, perdis antequam assuescas. Pecuniam minorem habebis? nempe et molestiam. Gratiam minorem? nempe et invidiam. Circumspice ista, quae nos agunt in insaniam, quae cum plurimis lacrimis amittimus: scies non damnum in his molestum esse, sed opinionem damni. Nemo illa perisse sentit, sed cogitat. Qui se habet, nihil perdidit: se quoto cuique habere se contigit?

EPISTOLA XLIII.

Non latere, quae faciat: rumorem omnia perferre. Ergo vive, inquit, ut in publico. Quid si etiam lateas? animus tuus scit et videt.

Quomodo hoc ad me pervenerit, quaeris; quis mihi id te cogitare narraverit, quod tu nulli narraveras. Is qui scit plurimum, rumor. Quid ergo, inquis? tantus sum, ut possim excitare rumorem? Non est quod te ad hunc locum respiciens metiaris: ad istum respice, in quo moraris. Quidquid inter vicina eminet, magnum est illic, ubi eminet. Nam magnitudo non habet certum modum: comparatio illum aut tollit, aut deprimit. 2. Navis quae in flumine magna est, in mari parvula est: gubernaculum quod

navi alteri magnum est, alteri exiguum est. Tu nunc in provincia, licet contemnas ipse te, magnus es: quid agas, quemadmodum coenes, quemadmodum dormias, quaeritur, scitur. Eo tibi diligentius vivendum est. Tunc autem felicem te esse iudica, quum poteris in publico vivere, quum te parietes tui tegent, non abscondent: 3. quos plerumque circumdatos nobis iudicamus, non ut tutius vivamus, sed ut peccemus occultius. Rem dicam, ex qua mores aestimes nostros: vix quenquam invenies, qui possit aperto ostio vivere. Ianitores conscientia nostra, non superbia opposuit. 4. Sic vivimus, ut deprehendi sit, subito adspici. Quid autem prodest recondere se, et oculos hominum auresque vitare? Bona conscientia turbam advocat, mala etiam in solitudine anxia atque solicita est. Si honesta sunt, quae facis, omnes sciant: si turpia, quid refert neminem scire, quum tu scias? O te miserum, si contemnis hunc testem.

EPISTOLA XLIV.

Nemo se a stirpe contemnat, si ad sapientiam, id est virtutem, pervenit. Haec sola nobilitat.

Iterum tu mihi te pusillum facis, et dicis, malignius tecum egisse naturam prius, deinde fortunam? quum possis te eximere vulgo, et ad felicitatem omnium maximam emergere. Si quid aliud est in philosophia boni, hoc est, quod stemma non inspicit. Omnes si ad primam originem revocentur, a diis sunt. Eques Romanus es, et ad hunc ordinem tua te perduxit industria: at mehercules multis quatuordecim sunt clausi. 2. Non omnes curia admittit: castra quoque, quos ad laborem et periculum recipiunt, fastidiose legunt. Bona mens omnibus patet: omnes ad hoc sumus nobiles. Nec reiicit quenquam philosophia, nec eligit: omnibus lucet. Patricius Socrates non fuit: Cleanthes aquam traxit, et rigan-

do hortulo locavit manus: Platonem non accepit nobilem philosophia, sed fecit. 3. Quid est quare desperes his te posse fieri parem? Omnes hi maiores tui sunt, si te illis geris dignum. Geres autem, si hoc protinus tibi persuaseris, a nullo te nobilitate superari. Omnibus nobis totidem ante nos sunt: nullius non origo ultra memoriam iacet. Plato ait: Neminem regem non ex servis esse oriundum, neminem non servum ex regibus. Omnia ista longa varietas miscuit, et sursum deorsum fortuna versavit. 4. Quis ergo generosus? ad virtutem bene a natura compositus. Hoc unum est intuendum. Alioqui si ad vetera revocas, nemo non inde est, ante quod nihil est. A primo mundi ortu, usque in hoc tempus, perduxit nos ex splendidis sordidisque alternata series. Non facit nobilem atrium plenum fumosis imaginibus. Nemo in nostram gloriam vixit: nec quod ante nos fuit, nostrum est. 5. Animus facit nobilem, cui ex quacunque conditione supra fortunam licet surgere. Puta itaque te non esse equitem Romanum, sed libertinum: potes hoc consequi, ut solus sis liber inter ingenuos. Quomodo? inquis. Si mala bonaque, non populo auctore, distinxeris. Intuendum est, non unde veniant, sed quo eant. Si quid est quod beatam vitam potest facere, id bonum est suo iure: depravari enim in malum non potest. 6. Quid est ergo, in quo erratur? quum omnes beatam vitam optent, quod instrumenta eius pro ipsa habent, et illam dum petunt, fugiunt. Nam quum summa beatae vitae sit solida securitas, et eius inconcussa fiducia, sollicitudinis colligunt causas, et per insidiosum iter vitae non tantum ferunt sarcinas, sed trahunt. Ita longius ab effectu eius quod petunt, semper abscedunt, et quo plus operae impendunt, hoc se magis impediunt, et feruntur retro. Quod evenit in labyrintho properantibus, ipsa illos velocitas implicat.

EPISTOLA XLV.

Non multis libris, sed bonis, ad sapientiam opus. Veteres superflua quaedam, aut arguta, frustra scripsisse. Tum contra cavillos, et vocum captiones. Res, res, et earum discrimina quaerenda. Quis beatus, et quod vere bonum?

Librorum istic inopiam esse quereris. Non refert quam multos, sed quam bonos habeas. Lectio certa prodest, varia delectat. Qui quo destinavit pervenire vult, unam sequatur viam, non per multas vagetur. Non ire istud, sed errare est. „Vellem," inquis, „magis libros mihi quam consilium dares." Ego vero quoscunque habeo, mittere paratus sum, et totum horreum excutere: 2. me quoque isto si possem, transferrem, et nisi mature te finem officii sperarem impetraturum, hanc senilem expeditionem indixissem mihi: nec me Charybdis, et Scylla, et fabulosum istud fretum deterrere potuissent. Transnatassem ista, non solum traiecissem, dummodo te complecti possem, et praesens aestimare quantum animo crevisses. 3. Ceterum quod libros meos tibi mitti desideras, non magis ideo me disertum puto, quam formosum putarem, si imaginem meam peteres. Indulgentiae scio istud esse, non iudicii: et si modo iudicii est, indulgentia tibi imposuit. Sed qualescunque sunt, tu illos sic lege, tanquam verum quaeram adhuc, non sciam, et contumaciter quaeram. Non enim me cuiquam emancipavi, nullius nomen fero: multum magnorum virorum iudicio credo, aliquid et meo vindico. 4. Nam illi quoque non inventa, sed quaerenda nobis reliquerunt: et invenissent forsitan necessaria, nisi et superflua quaesissent. Multum illis temporis verborum cavillatio eripuit, et captiosae disputationes, quae acumen irritum exercent. Nectimus nodos, et ambiguam significationem verbis illigamus, deinde dissolvimus. Tantum nobis vacat? iam vivere, iam mori scimus?

Tota illo mente pergendum est, ubi provideri debet, ne res nos, non verba, decipiant. 5. Quid mihi vocum similitudines distinguis, quibus nemo unquam nisi dum disputat, captus est? Res fallunt. Illas discerne. Pro bonis mala amplectimur: optamus contra id quod optavimus: pugnant vota nostra cum votis, consilia cum consiliis. Adulatio quam similis est amicitiae! Non imitatur tantum illam, sed vincit, et praeterit: apertis et propitiis auribus recipitur, et in praecordia ima descendit, eo ipso gratiosa, quo laedit. 6. Doce quemadmodum hanc similitudinem dignoscere possim. Venit ad me pro amico blandus inimicus: vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt: temeritas sub titulo fortitudinis latet: moderatio vocatur ignavia: pro cauto timidus accipitur. In his magno periculo erratur: his certas notas imprime. 7. Ceterum qui interrogatur, an cornua habeat, non est tam stultus, ut frontem suam tentet: nec rursus tam ineptus aut hebes, ut non habere se nesciat, quod tu illi subtilissima collectione persuaseris. Sic ista sine noxa decipiunt, quomodo praestigiatorum acetabula et calculi, in quibus fallacia ipsa delectat. Effice, ut quomodo fiat intelligam: perdidi usum. 8. Idem de istis captionibus dico: quo enim nomine potius sophismata appellem? nec ignoranti nocent, nec scientem iuvant. Si vis utique verborum ambiguitates diducere; hoc nos doce, beatum non eum esse, quem vulgus appellat, ad quem pecunia magna confluxit: sed illum, cui bonum omne in animo est, erectum, et excelsum, et mirabilia calcantem: 9. qui neminem videt, cum quo se commutatum velit: qui hominem ea sola parte aestimat, qua homo est: qui natura magistra utitur, ad illius leges componitur, sic vivit, quomodo illa praescripsit: cui bona sua nulla vis excutit: qui mala in bonum vertit, certus iudicii, inconcussus, intrepidus: quem aliqua vis

movet, nulla perturbat: quem fortuna, quum quod habuit telum nocentissimum, vi maxima intorsit, pungit, non vulnerat, et hoc raro. 10. Nam cetera eius tela, quibus genus humanum debellatur, grandinis more dissultant: quae incussa tectis, sine ullo habitatoris incommodo crepitat, ac solvitur. Quid me detines in eo, quem tu ipse Pseudomenon appellas, de quo tantum librorum compositum est? Ecce tota mihi vita mentitur: hanc coargue, hanc ad verum, si acutus es, redige. 11. Necessaria iudicat, quorum magna pars supervacua est: etiam quae non est supervacua, nihil in se momenti habet in hoc, ut possit fortunatum beatumque praestare. Non enim statim bonum est, si quid necessarium est. Ac proiicimus bonum, si hoc nomen pani aut polentae damus, et ceteris sine quibus vita non ducitur. 12. Quod bonum est, utique necessarium est: quod autem necessarium est, non statim bonum est: quoniam quaedam necessaria sunt, eadem vilissima. Nemo usque eo dignitatem boni ignorat, ut illud ad haec in diem utilia demittat. Quid ergo? non eo potius curam transferes, ut ostendas omnibus, magno temporis impendio quaeri supervacua: et multos transisse vitam, dum vitae instrumenta conquirunt? Recognosce singulos, considera universos: nullius non vita spectat in crastinum. 13. Quid in hoc sit mali, quaeris? infinitum: non enim vivunt, sed victuri sunt: omnia differunt. Etiamsi attenderemus, tamen nos vita praecurreret: nunc vero cunctantes quasi aliena transcurrit, et ultimo die finitur, omni perit. Sed ne epistolae modum excedam, quae non debet sinistram manum legentis implere: in alium diem hanc litem cum dialecticis differam, nimium subtilibus, et hoc solum curantibus, non et hoc.

EPISTOLA XLVI.

De libro Lucilii iudicium fert, eumque laudat.

Librum tuum, quem mihi promiseras, accepi, et tanquam lecturus ex commodo adaperui, ac tantum degustare volui. Deinde blanditus est ipse, ut procederem longius: qui quam disertus fuerit, ex hoc intelligas licet: brevis mihi visus est, quum esset nec mei, nec tui corporis, sed qui primo aspectu aut T. Livii, aut Epicuri posset videri: tanta autem dulcedine me tenuit et traxit, ut illum sine ulla dilatione perlegerem. Sol me invitabat, fames admonebat, nubes minabantur: tamen exhausi totum. 2. Non tantum delectatus, sed gavisus sum. Quid ingenii iste habuit! quid animi! dicerem, quid impetus! si interquievisset, si intervallo surrexisset. Nunc non fuit impetus, sed tenor, compositio virilis et sancta. Nihilominus interveniebat dulce illud et loco lene. Grandis et rectus es: hoc te volo tenere, sic ire. Fecit aliquid et materia: ideo eligenda est fertilis, quae capiat ingenium, quae excitet. 3. De libro tuo plura scribam, quum illum retractavero: nunc vero parum mihi sedet iudicium, tanquam audierim illa, non legerim. Sine me et inquirere. Non est quod verearis, verum audies. O te hominem felicem, quod nihil habes, propter quod quisquam tibi tam longe mentiatur! nisi quod etiam ubi causa sublata est, mentimur et consuetudinis causa.

EPISTOLA XLVII.

Familiariter cum servis agendum vivendumque. Carpit in eo mores sui aevi, fastumque dominorum et fastidium. Iudicio tamen, liberius aut severius, hos illosque (pro indole et virtute cuiusque) habendos

Libenter ex his qui a te veniunt cognovi, familiariter te cum servis tuis vivere: hoc prudentiam tuam, hoc eruditionem decet. Servi sunt? immo homines. Servi sunt? immo contubernales. Servi

sunt? immo humiles amici. Servi sunt? immo conservi, si cogitaveris tantundem in utrosque licere fortunae. Itaque rideo istos qui turpe existimant cum servo cuo coenare: quare? nisi quia superbissima consuetudo coenanti domino stantium servorum turbam circumdedit. 2. Est ille plus quam capit, et ingenti aviditate onerat distentum ventrem, ac desuetum iam ventris officio, ut maiore opera omnia egerat, quam ingessit: at infelicibus servis movere labra, ne in hoc quidem, ut loquantur, licet: virga murmur omne compescitur: et ne fortuita quidem verberibus excepta sunt, tussis, sternutamentum, singultus: magno malo ulla voce interpellatum silentium luitur: nocte tota ieiuni mutique perstant. 3. Sic fit, ut isti de domino loquantur, quibus coram domino loqui non licet. At illi quibus non tantum coram dominis, sed cum ipsis erat sermo, quorum os non consuebatur, parati erant pro domino porrigere cervicem, periculum imminens in caput suum avertere. In conviviis loquebantur, sed in tormentis tacebant. Deinde eiusdem arrogantiae proverbium iactatur: Totidem esse hostes, quot servos. 4. Non habemus illos hostes, sed facimus. Alia interim crudelia et inhumana praetereo, quod nec tanquam hominibus quidem, sed tanquam iumentis abutimur: quod quum ad coenandum discubuimus, alius sputa detergit, alius reliquias temulentorum subditus colligit, alius pretiosas aves scindit: pectus et clunes, certis ductibus circumferens eruditam manum, in frusta excutit. 5. Infelix qui huic uni rei vivit, ut altilia decenter secet! nisi quod miserior est, qui hoc voluptatis causa docet, quam qui necessitatis discit. Alius vini minister in muliebrem modum ornatus, cum aetate luctatur. Non potest effugere pueritiam; retrahitur: iamque militari habitu glaber, destrictis pilis, aut penitus evulsis, tota

nocte pervigilat: quam inter ebrietatem domini ac libidinem dividit, et in cubiculo vir, et in convivio puer est. 6. Alius cui convivarum censura permissa est, perstat infelix et exspectat, quos adulatio, et intemperantia aut gulae, aut linguae, revocet in crastinum. Adiice obsonatores, quibus dominici palati notitia subtilis est: qui sciunt, cuius rei illum sapor excitet, cuius delectet adspectus, cuius novitate nauseabundus erigi possit, quid iam ipsa satietate fastidiat, quid illo die esuriat. 7. Cum his coenare non sustinet, et maiestatis suae diminutionem putat, ad eandem mensam cum servo suo accedere. Dii melius, quod ex istis dominos habent! Stare ante limen Callisti dominum suum vidi, et eum qui illi impegerat titulum, qui inter ridicula mancipia produxerat, aliis intrantibus excludi. Retulit illi gratiam servus, ille in primam decuriam coniectus, in qua vocem praeco experitur, et ipse illum invicem apologavit, et ipse non iudicavit domo sua dignum. 8. Dominus Callistum vendidit: sed domino quam multa Callistus? Vis tu cogitare istum quem servum tuum vocas, ex iisdem seminibus ortum, eodem frui coelo, aeque spirare, aeque vivere, aeque mori? Tam tu illum ingenuum videre potes, quam ille te servum. Mariana clade quam multos splendidissime natos, senatorium per militiam auspicantes gradum, fortuna depressit! Alium ex illis pastorem, alium custodem casae fecit. 9. Contemne nunc eius fortunae hominem, in quam transire, dum contemnis, potes. Nolo in ingentem me locum immittere, et de usu servorum disputare, in quos superbissimi et contumeliosissimi sumus. Haec tamen praecepti mei summa est: Sic cum inferiore vivas, quemadmodum tecum superiorem velles vivere. 10. Quoties in mentem venerit, quantum tibi in servum liceat: veniat in mentem, tantundem in te domino

tuo licere. „At ego," inquis, „nullum habeo dominum." Bona aetas est: forsitan habebis: nescis qua aetate Hecuba servire coeperit, qua Croesus, qua Darii mater, qua Plato, qua Diogenes? 11. Vive cum servo clementer: comiter quoque et in sermonem admitte, et in consilium, et in convictum. Hoc loco acclamabit mihi tota manus delicatorum: Nihil hac re humilius, nihil turpius. Hos ego eosdem deprehendam, alienorum servorum osculantes manum. Ne illud quidem videtis, quam omnem invidiam maiores nostri dominis, omnem contumeliam servis detraxerint? 12. Dominum patremfamiliae appellaverunt: servos (quod etiam in mimis adhuc durat) familiares. Instituerunt diem festum, quo non solum cum servis domini vescerentur, sed quo utique honores illis in domo gerere, ius dicere permiserunt, et domum pusillam rempublicam esse iudicaverunt. Quid ergo? omnes servos admovebo mensae meae? Non magis quam omnes liberos. 13. Erras, si existimas me quosdam quasi sordidioris operae reiecturum, ut puta illum mulionem, et illum bubulcum: non ministeriis illos aestimabo, sed moribus. Sibi quisque dat mores: ministeria casus assignat. Quidam coenent tecum, quia digni sunt; quidam, ut sint. Si quid enim in illis ex sordida conversatione servile est, honestiorum convictus excutiet. 14. Non est, mi Lucili, quod amicum tantum in foro et in curia quaeras: si diligenter attenderis, et domi invenies. Saepe bona materia cessat sine artifice: tenta, et experire. Quemadmodum stultus est, qui equum empturus, non ipsum inspicit, sed stratum eius ac fraenos: sic stultissimus est, qui hominem aut ex veste, aut ex conditione, quae vestis modo nobis circumdata est, aestimat. Servus est? sed fortasse liber animo. 15. Servus est? hoc illi nocebit? ostende quis non sit. Alius libidini servit, alius avaritiae, alius

ambitioni; omnes timori. Dabo consularem, aniculae servientem; dabo ancillulae divitem: ostendam nobilissimos iuvenes mancipia Pantomimorum. Nulla servitus turpior est, quam voluntaria. Quare non est quod fastidiosi te deterreant, quo minus servis tuis hilarem te praestes, et non superbe superiorem. 16. Colant potius te, quam timeant. Dicet nunc aliquis, me vocare ad pileum servos, et dominos de fastigio suo deiicere, quod dixi, colant potius dominum, quam timeant. Itaque, inquit, prorsus colant tanquam clientes, tanquam salutatores? Hoc qui dixerit, obliviscetur, id dominis parum esse, quod Deo satis est, qui colitur et amatur. Non potest amor cum timore misceri. 17. Rectissime ergo te facere iudico, quod timeri a servis tuis non vis, quod verborum castigatione uteris. Verberibus muta admonentur: non quidquid nos offendit, et laedit. Sed ad rabiem cogunt venire deliciae, ut quidquid non ex voluntate respondit, iram evocet. Regum nobis induimus animos: nam illi quoque obliti et virium suarum, et imbecillitatis alienae, sic excandescunt, sic saeviunt, quasi iniuriam acceperint: 18. a cuius rei periculo illos fortunae suae magnitudo tutissimos praestat. Nec hoc ignorant, sed occasionem nocendi captant, quaerendo: acceperunt iniuriam, ut facerent. Diutius te morari nolo: non est enim tibi exhortatione opus. Hoc habent inter cetera boni mores, placent sibi, et permanent: levis est malitia, saepe mutatur: non in melius, sed in aliud.

EPISTOLA XLVIII.

Amicis eadem expedire, et alterum alteri utilem esse. Tu[m] contra captiunculas, et spinosas ineptias. Quid facitis? quid luditis? de vita agitur: succurre, et forma. De for[tuna]: contra eam da arma.

Ad epistolam quam mihi ex itinere misisti, ta[m] longam, quam ipsum iter fuit, postea rescribam. Se[d]

ducere me debeo, et quid suadeam, circumspicere. Nam tu quoque qui consulis, diu an consuleres cogitasti: quanto magis hoc mihi faciendum est, quum longiore mora opus sit, ut solvas quaestionem, quam ut proponas? Utique quum aliud tibi expediat, aliud mihi: iterum ego tanquam Epicurus loquor. Mihi vero idem expedit, quod tibi: aut non sum amicus, nisi quidquid agitur ad te pertinens, meum est. 2. Consortium rerum omnium inter nos facit amicitia: nec secundi quidquam singulis est, nec adversi: in commune vivitur. Nec potest quisquam beate degere, qui se tantum intuetur, qui omnia ad utilitates suas convertit: alteri vivas oportet, si vis tibi vivere. Haec societas diligenter et sancte observanda est, quae nos omnes omnibus miscet, et iudicat aliquod esse commune ius generis humani: plurimum ad illam quoque (de qua loquebar) interiorem societatem amicitiae colendam proficit. 3. Omnia enim cum amico communia habebit, qui multa cum homine. Hoc, Lucili, virorum optime, mihi ab istis subtilibus praecipi malo, quid amico praestare debeam, quid homini, quam quot modis Amicus dicatur, et Homo quam multa significet. In diversum ecce sapientia et stultitia discedunt: cui accedo? in utram ire partem iubes? Illi homo pro amico est, huic amicus non est pro homine: ille amicum sibi parat, hic se amico. Tu mihi verba distorques, et syllabas digeris. 4. Scilicet nisi interrogationes vaferrimas struxero, et conclusione falsa a vero nascens mendacium adstrinxero, non potero a fugiendis petenda secernere! Pudet me: in re tam seria senes ludimus. Mus syllaba est: mus autem caseum rodit: syllaba ergo caseum rodit. Puta nunc me istud non posse solvere: quod mihi ex ista sensentia periculum imminet? quod incommodum? 5. Sine dubio verendum est, ne quando in muscipula

syllabas capiam, aut ne quando, si negligentior fuero, caseum liber comedat. Nisi forte acutior est illa collectio: Mus syllaba est: syllaba autem caseum non rodit: mus ergo caseum non rodit. O pueriles ineptias! in hoc supercilia subduximus? in hoc barbam demisimus? hoc est quod tristes docemus et pallidi? 6. Vis scire, quid philosophia promittat generi humano? consilium. Alium mors vocat, alium paupertas urit, alium divitiae vel alienae torquent, vel suae: ille malam fortunam horret, hic se felicitati suae subducere cupit: hunc homines male habent, illum dii. Quid mihi lusoria ista proponis? Non est iocandi locus: ad miseros advocatus es. 7. Opem te laturum naufragis, captis, aegris, egentibus, intentae securi subiectum praestantibus caput pollicitus es: quo diverteris? quid agis? hic cum quo ludis, timet. Succurre: quid, quod laqueati despondent: in poenis omnes undique ad te manus tendunt, perditae vitae, perituraeque auxilium aliquod implorant, in te spes opesque sunt. 8. Rogent ut ex tanta illos volutatione extrahas, ut disiectis et errantibus clarum veritatis lumen ostendas. Dic, quid natura necessarium fecerit, quid supervacuum, quam faciles leges posuerit; quam iucunda sit vita, quam expedita, illas sequentibus; quam acerba et implicita eorum, qui opinioni plus quam naturae crediderunt: si prius docueris, quae partem eorum levatura sunt, quid istorum cupiditates demit, quid temperat. 9. „Utinam tantum non prodessent!“ nocent. Hoc tibi, quum voles, manifestissimum faciam, et comminui et debilitari generosam indolem, in istas argutias coniectam. Pudet dicere, contra fortunam militaturis quae porrigant tela, quemadmodum illos subornent. Hac ad summum bonum itur? Per istud philosophiae sunt nigrae, et turpes infamesque, etiam ad album sedentibus, exceptiones.

10. Quid enim aliud agitis, quum eum quem interrogatis, scientes in fraudem inducitis, quam ut formula cecidisse videatur? Sed quemadmodum illum praetor, sic hos philosophia in integrum restituit. Quid disceditis ab ingentibus promissis, et grandia locuti, effecturos vos, ut non magis auri fulgor, quam gladii, perstringat oculos meos, ut ingenti constantia, et quod omnes optant, et quod omnes timent, calcem, ad Grammaticorum elementa descenditis? 11. Quid dicitis? sic itur ad astra? hoc enim est quod philosophia mihi promittit, ut me parem Deo faciat: ad hoc invitatus sum, ad hoc veni: fidem praesta. Quantum potes ergo, mi Lucili, reduc te ab istis exceptionibus et praescriptionibus philosophorum. Aperta decent et simplicia bonitatem. Etiam si multum superesset aetatis, parce iam dispensandum erat, ut sufficeret necessariis: nunc quae dementia est, supervacua discere in tanta temporis egestate!

EPISTOLA XLIX.

Pompeiorum adspectu, memoriam sibi Lucilii renovatam. De brevitate et cursu temporis, nihil longum aut vetus in eo esse. Obiter contra Dialecticos.

Est quidem, mi Lucili, supinus et negligens, qui in amici memoriam ab aliqua regione admonitus reducitur: tamen repositum in animo nostro desiderium loca interdum familiaria evocant, nec exstinctam memoriam reddunt, sed quiescentem irritant: sicut dolorem lugentium, etiam si mitigatus est tempore, aut servuli familiaris admissio, aut vestis, aut domus renovat. Ecce Campania, et maxime Neapolis, ad Pompeiorum tuorum conspectum, incredibile est, quam recens desiderium tui fecerit. 2. Totus mihi in oculis es: quum maxime a te discedo: video lacrimas combibentem, et affectibus tuis inter ipsam coërcitionem exeuntibus non satis resi-

stentem: modo amisisse te videor. Quid enim non modo est, si recorderis? Modo apud Sotionem philosophum puer sedi, modo causas agere coepi, modo desii velle agere, modo desii posse. 3. Infinita est velocitas temporis, quae magis apparet respicientibus. Nam ad praesentia intentos fallit: adeo praecipitis fugae transitus levis est. Causam huius rei quaeris? Quidquid temporis transiit, eodem loco est: pariter aspicitur, una iacet: omnia inde in profundum cadunt: et alioquin non possunt longa intervalla esse in ea re, quae tota brevis est. 4. Punctum est quod vivimus, et adhuc puncto minus: sed hoc minimum specie quadam longioris spatii natura divisit. Aliud ex hoc infantiam fecit, aliud pueritiam, aliud adolescentiam, aliud inclinationem quandam ab adolescentia ad senectutem, aliud ipsam senectutem. In quam angusto, quot gradus posuit! Modo te prosecutus sum: et tamen hoc modo aetatis nostrae bona portio est, cuius brevitatem aliquando futuram cogitemus. 5. Non solebat mihi tam velox tempus videri: nunc incredibilis cursus apparet: sive quia admoveri lineas sentio, sive quia attendere coepi et computare damnum meum. Eo magis utique indignor, aliquos ex hoc tempore (quod sufficere nec ad necessaria quidem potest, etiam si custoditum diligentissime fuerit) in supervacua maiorem partem erogare. 6. Negat Cicero, si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat Lyricos, eodem modo Dialecticos. Tristius inepti sunt: illi ex professo lasciviunt: hi agere se ipsos aliquid existimant. Nec ego nego prospicienda ista: sed prospicienda tantum, et a limine salutanda, in hoc unum, ne verba nobis dentur, et aliquid esse in illis magni ac secreti boni iudicemus. Quid te torques et maceras in ea quaestione, quam subtilius est contemsisse, quam solvere? 7. Securi est, et ex commodo mi-

grantis, minuta conquirere. Quum hostis instat a tergo, et movere iussus est miles, excutit necessitas quidquid pax otiosa collegerat. Non vacat mihi, verba dubie cadentia consectari, et vafritiam in illis meam experiri.

Adspice, qui coeant populi, quae moenia clausis
Ferrum acuant portis.

Magno mihi animo strepitus iste belli circumsonantis exaudiendus est. 8. Demens omnibus merito viderer, si, quum saxa in munimentum murorum senes feminaeque congererent; quum iuventus intra portas armata signum eruptionis exspectaret, aut posceret; quum hostilia in portis tela vibrarent, et ipsum solum suffossionibus et cuniculis tremeret; sederem otiosus, et eiusmodi quaestiunculas ponens: Quod non perdidisti, habes: cornua autem non perdidisti; cornua ergo habes: aliaque ad exemplum huius acutae delirationis concinnata. 9. Atqui aeque licet demens tibi videar, si istis impendero operam: et nunc obsideor. Tunc tamen periculum mihi obsesso externum immineret, murus me ab hoste secerneret: nunc mortifera mecum sunt. Non vaco ad istas ineptias: ingens negotium in manibus est. Quid agam? mors me sequitur, fugit vita. Adversus haec me doce aliquid: effice ne ego mortem fugiam, vita me non effugiat. 10. Exhortare adversus difficilia, de aequanimitate: adversus inevitabilia, angustias temporis mei laxa: doce non esse positum bonum vitae in spatio eius, sed in usu: posse fieri, immo saepissime fieri, ut qui diu vixit, parum vixerit. Dic mihi dormituro: Potes non expergisci! dic experrecto: Potes non dormire amplius! Dic exeunti: Potes non reverti! dic redeunti: Potes non exire! 11. Erras, si in navigatione tantum, existimas minimum esse, quo a morte vita diducitur: in omni loco aeque tenue intervallum est. Non ubique se

mors tam prope ostendit: ubique tam prope est. Has tenebras discute: et facilius ea trades, ad quae praeparatus sum. Dociles natura nos edidit, et rationem dedit imperfectam, sed quae perfici posset. De iustitia mihi, de pietate disputa, de frugalitate, de pudicitia utraque, et illa, cui alieni corporis abstinentia est, et hac, cui sui cura. Si me nolueris per devia ducere, facilius ad id quo tendo, perveniam. Nam, ut ille ait Tragicus, Veritatis simplex oratio est. Ideoque illam implicare non oportet: nec enim quidquam minus convenit, quam subdola ista calliditas, animis conantibus magna.

EPISTOLA L.

Caecos nos in vitiis esse, aut velamenta iis quaerere. Agnoscenda autem, et remedia quaerenda. Unde alioqui animi sanitas? quae etiam contingere vel inveteratis vitiis potest: quia ille facilis est flecti, et natura ad bonum volat.

Epistolam tuam accepi post multos menses, quam miseras: supervacuum itaque putavi, ab eo qui afferebat, quid ageres, quaerere. Valde enim bonae memoriae est, si meminit: et tamen spero te sic iam vivere, ut ubicunque eris, sciam quid agas. Quid enim aliud agas, quam ut meliorem te ipse quotidie facias, ut aliquid ex erroribus ponas, ut intelligas tua vitia esse, quae putas rerum? Quaedam enim locis et temporibus adscribimus: at illa, quocunque transierimus, secutura sunt. 2. Harpasten, uxoris meae fatuam, scis hereditarium onus in domo mea remansisse. Ipse enim aversissimus ab istis prodigiis sum: si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quaerendus: me rideo. Haec fatua subito desiit videre. Incredibilem tibi narro rem, sed veram: nescit esse se caecam: subinde paedagogum suum rogat, ut migret: ait domum tenebrosam esse. Hoc quod in illa ridemus, omnibus nobis accidere, liqueat tibi. 3. Nemo se avarum esse intelligit, ne-

mo cupidum. Caeci tamen ducem quaerunt; nos sine duce erramus, et dicimus: „Non ego ambitiosus sum, sed nemo aliter Romae potest vivere.“ „Non ego sumtuosus sum, sed urbs ipsa magnas impensas exigit.“ „Non est meum vitium quod iracundus sum, quod nondum constitui certum genus vitae: adolescentia haec facit.“ 4. Quid nos decipimus? non est extrinsecus malum nostrum: intra nos est, in visceribus ipsis sedet. Et ideo difficulter ad sanitatem pervenimus, quia nos aegrotare nescimus. Si curari coeperimus, quando tot morbos, tantasve aegritudines discutiemus? Nunc vero ne quaerimus quidem medicum: qui minus negotii haberet, si adhiberetur ad recens vitium: 5. sequerentur teneri et rudes animi, recta monstrantem. Nemo difficulter ad naturam reducitur, nisi qui ab illa defecit. Erubescimus discere bonam mentem: at mehercules, si turpe est magistrum huius rei quaerere; illud desperandum est, posse nobis casu tantum bonum influere: laborandum est: et, ut verum dicam, ne labor quidem magnus est: 6. si modo, ut dixi, ante animum nostrum formare incipimus, et recorrigere, quam indurescat pravitas eius. Sed nec indurata despero. Nihil est quod non expugnet pertinax opera, et intenta ac diligens cura. Robora in rectum, quamvis flexa, revocabis: curvatas trabes calor explicat; et aliter natae in id finguntur, quod usus noster exigit: quanto facilius animus accipit formam, flexibilis, et omni humore obsequentior? 7. quid enim aliud est animus, quam quodammodo se habens spiritus? Vides autem tanto spiritum esse faciliorem omni alia materia, quanto tenuior est. Illud, mi Lucili, non est quod te impediat, quo minus de nobis bene speres, quod malitia iam nos tenet, quod diu in possessione nostri est. 8. Ad neminem ante bona mens venit, quam mala: omnes

praeoccupati sumus: virtutes discere est vitia dediscere: sed eo maiore animo ad emendationem nostri debemus accedere, quod semel nobis traditi boni perpetua possessio est. Non dediscitur virtus. Contraria enim mala in alieno haerent: ideo expelli et exturbari possunt: fideliter sedent, quae in locum suum veniunt. Virtus secundum naturam est: vitia inimica et infestà sunt. 9. Sed quemadmodum virtutes receptae exire non possunt, facilisque earum tutela est: ita initium ad illas eundi arduum: quia hoc primum imbecillae mentis atque aegrae est, formidare inexperta. Itaque cogenda est mens, ut incipiat. Deinde non est acerba medicina; protinus enim delectat, dum sanat. Aliorum remediorum post sanitatem voluptas est: philosophia pariter et salutaris et dulcis est.

EPISTOLA LI.

De Aetna aliquid, et uberius de Baiis: et hac occasione, in molles et luxui deditos. Hunc pellendum, et militandum esse: in quos? in voluptatem, in dolorem, alia. Haec autem agentem, bonum esse, in locis seriis sanctisque agere, et vitare loca lasciva, aut peramoena.

Quomodo quisque potest, mi Lucili: tu istic habes Aetnam, illum nobilissimum Siciliae montem: (quem quare dixerit Messalla unicum, sive Valgius, apud utrumque enim legi, non reperio, quum plurima loca evomant ignem, non tantum edita, quod crebrius evenit, videlicet quia ignis in altissimum effertur, sed etiam iacentia): 2. nos utcunque possumus, contenti sumus Baiis, quas postero die, quam attigeram, reliqui: locum ob hoc devitandum, quum habeat quasdam naturales dotes, quia sibi illum celebrandum luxuria desumsit. Quid ergo? ulli loco indicendum est odium? Minime: sed quemadmodum aliqua vestis sapienti ac probo viro magis convenit quam alia, nec ullum colorem ille odit, sed aliquem

putat parum aptum esse frugalitatem professo: 3. sic regio quoque est, quam sapiens vir, aut ad sapientiam tendens, declinet, tanquam alienam bonis moribus. Itaque de secessu cogitans, nunquam Canopum eliget, quamvis neminem Canopus esse frugi vetet. Ne Baias quidem: diversorium vitiorum esse coeperunt. Illic sibi plurimum luxuria permittit: illic, tanquam aliqua licentia debeatur loco, magis solvitur. 4. Non tantum corpori, sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus. Quemadmodum inter tortores habitare nolim, sic nec inter popinas quidem. Videre ebrios per litora errantes, et comessationes navigantium, et symphoniarum cantibus perstrepentes lacus, et alia, quae velut soluta legibus luxuria non tantum peccat, sed publicat, quid necesse est? Id agere debemus, ut irritamenta vitiorum quam longissime profugiamus. 5. Indurandus est animus, et a blandimentis voluptatum procul abstrahendus. Una Hannibalem hiberna solverunt: et indomitum illum nivibus atque Alpibus virum enervaverunt fomenta Campaniae. Armis vicit, vitiis victus est. Nobis quoque militandum est: et quidem genere militiae, quo nunquam quies, nunquam otium datur. Debellandae sunt in primis voluptates: quae (ut vides) saeva quoque ad se ingenia rapuerunt. 6. Si quis sibi proposuerit, quantum operis aggressus sit, sciet nihil delicate, nihil molliter esse faciendum. Quid mihi cum istis calentibus stagnis? quid cum sudatoriis, in quae siccus vapor corpora exhausturus includitur? Omnis sudor per laborem exeat! Si faceremus quod fecit Hannibal, ut interrupto cursu rerum, omissoque bello, fovendis corporibus operam daremus: 7. nemo non intempestivam desidiam, victori quoque, nedum vincenti periculosam, merito reprehenderet. Minus nobis, quam illis Punica signa sequentibus, licet:

plus periculi restat cedentibus, plus operis etiam perseverantibus. Fortuna mecum bella gerit: non sum imperata facturus: iugum non recipio: immo quod maiore virtute faciendum est, excutio: non est emolliendus animus. 8. Si voluptati cessero, cedendum est dolori, cedendum labori, cedendum est paupertati: idem sibi in me iuris esse volet et ambitio, et ira: inter tot affectus distrahar, immo discerpar. Libertas proposita est: ad hoc praemium laboratur. Quae sit libertas, quaeris? nulli rei servire, nulli necessitati, nullis casibus: fortunam in aequum deducere. Quo die intellexero illam plus posse, nil poterit. Ego illam feram, quum in manu mors sit? 9. His cogitationibus intentum, loca seria sanctaque eligere oportet. Effeminat animos amoenitas nimia; nec dubie aliquid ad corrumpendum vigorem potest regio. Quamlibet viam iumenta patiuntur, quorum durata in aspero ungula est: in molli palustrique pascuo saginata cito subteruntur. Et fortior miles ex confragoso venit: segnis est urbanus et verna. 10. Nullum laborem recusant manus, quae ad arma ab aratro transferuntur: in primo deficit pulvere ille unctus et nitidus. Severior loci disciplina firmat ingenium, aptumque magnis conatibus reddit. Literni honestius Scipio, quam Baiis exsulabat: ruina eius non est tam molliter collocanda. 11. Illi quoque, ad quos primos fortuna Romani populi publicas opes transtulit, C. Marius, et Cn. Pompeius, et Caesar, exstruxerunt quidem villas in regione Baiana, sed illas imposuerunt summis iugis montium. Videbatur hoc magis militare, ex edito speculari late longeque subiecta. Adspice quam positionem elegerunt, quibus aedificia excitaverunt locis, et qualia: scias non villas esse, sed castra. 12. Habitaturum tu putas unquam fuisse in Utica Catonem, ut praeternavigantes adulteras di-

numeraret, et adspiceret tot genera cymbarum variis coloribus picta, et fluitantem toto lacu rosam, ut audiret canentium nocturna convitia? Nonne manere ille intra vallum maluisset, quod in una nocte manu sua ipse duxisset? Quidni malit, quisquis vir est, somnum suum classico, quam symphonia rumpi? 13. Sed satis diu cum Baiis litigavimus, nunquam satis cum vitiis: quae, oro te, mi Lucili, persequere sine modo, sine fine; nam illis quoque nec finis est, nec modus. Proiice quaecunque cor tuum laniant: quae si aliter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis revellendum erat. Voluptates praecipue exturba, et invisissimas habe, latronum more, quos Philetas Aegyptii vocant: in hoc nos amplectuntur, ut strangulent.

EPISTOLA LII.

Vacillare nos in rectis: opus esse adiutorio, et directione. Alios autem aliis facilius duci formarique, ut natura sit. Sed ut formeris, elige e priscis, et e praesentibus: fuge tamen verbosos, ambitiosos, plausum captantes.

Quid est hoc, Lucili, quod nos alio tendentes alio trahit, et eo unde recedere cupimus, impellit? Quid colluctatur cum animo nostro, nec permittit nobis quidquam semel velle? Fluctuamus inter varia consilia: nihil libere volumus, nihil absolute, nihil semper. Stultitia, inquis, est, cui nihil constat, nihil diu placet. Sed quomodo, aut quando nos ab illa revellemus? Nemo per se satis valet, ut emergat: oportet manum aliquis porrigat, aliquis educat. 2. Quosdam, ait Epicurus, ad veritatem sine ullius adiutorio, ex his se, fecisse sibi ipsos viam: hos maxime laudat, quibus ex se impetus fuit, qui se ipsi protulerunt. Quosdam indigere ope aliena, non ituros si nemo praecesserit, sed bene secuturos: ex his Metrodorum ait esse. Egregium hoc quoque, sed secundae sortis ingenium. 3. Nos ex illa prima no-

ta non sumus: bene nobiscum agitur, si in hanc secundam recipimur. Nec hunc quidem contemseris hominem, qui alieno beneficio esse salvus potest: et hoc multum est, velle servari. Praeter haec adhuc invenies aliud genus hominum, ne ipsum quidem fastidiendum, eorum, qui cogi ad rectum compellique possunt: quibus non duce tantum opus sit, sed adiutore, et, ut ita dicam, coactore. 4. Hic tertius color est. Si quaeris huius exemplar, Hermachum ait Epicurus talem fuisse. Itaque alteri magis gratulatur, alterum magis suspicit. Quamvis enim ad eundem finem uterque pervenerit: tamen maior est laus, idem effecisse in difficiliore materia. 5. Puta enim duo aedificia excitata esse, ambo paria, aeque excelsa, aeque magnifica: alterum puram aream accepit, illic protinus opus crevit: alterum fundamenta laxa habet, in mollem ac fluidam demissa humum; multumque laboris exhaustum est, dum pervenitur ad solidum. Apparet in altero, quidquid factum est: alterius magna pars et difficilior latet. Quaedam ingenia facilia et expedita: quaedam manu, quod aiunt, facienda sunt, et in fundamentis suis occupanda. 6. Itaque ego illum feliciorem dixerim, qui nihil negotii secum habuit: hunc quidem de se melius meruisse, qui malignitatem naturae suae vicit, et ad sapientiam se non perduxit, sed extraxit. Hoc durum et laboriosum ingenium nobis datum scias licet: imus per obstantia. Itaque pugnemus, aliquorum invocemus auxilium. 7. Quem, inquis, invocabo? hunc, aut illum? Tu vero etiam ad priores revertere, qui vacant: adiuvare nos possunt, non tantum qui sunt, sed et qui fuerunt. Ex iis autem qui sunt, eligamus non eos, qui verba magna celeritate praecipitant, et communes locos volvunt, et in privato circulantur: sed eos qui vitam docent, qui quum dixerint quid faciendum sit, probant faciendo:

qui docent quid vitandum sit, nec unquam in eo, quod fugiendum dixerint, deprehenduntur. 8. Eum elige adiutorem, quem magis admireris quum videris, quam quum audieris. Nec ideo te prohibuerim hos quoque audire, quibus consuetudo est admittere populum, ac disserere: si modo hoc proposito in turbam prodeunt; ut meliores fiant, faciantque meliores: si non ambitionis hoc causa exercent. 9. Quid enim turpius philosophia captante clamores? Numquid aeger laudat medicum secantem? Tacete, favete, et praebete vos curationi. Etiamsi exclamaveritis, non aliter audiam, quam si ad tactum vitiorum vestrorum ingemiscatis. Testari vultis attendere vos, moverique rerum magnitudine? Sane liceat: ut quidem iudicetis, et feratis de meliore suffragium, quidni non permittam? 10. Apud Pythagoram discipulis quinque annis tacendum erat: numquid ergo existimas, statim illis et loqui et laudare licuisse? Quanta autem dementia eius est, quem clamores imperitorum hilarem ex auditorio dimittunt? Quid laetaris, quod hominibus iis laudaris, quos non potes ipse laudare? Disserebat populo Fabianus: sed audiebatur modeste. 11. Erumpebat interdum magnus clamor laudantium: sed quem magnitudo rerum evocaverat, non sonus inoffensae ac molliter lapsae orationis. Intersit aliquid inter clamorem theatri, et scholae! Est aliqua et laudandi licentia. Omnia rerum omnium, si observentur, indicia sunt: et argumentum morum ex minimis quoque licet capere. 12. Impudicum et incessus ostendit, et manus mota, et unum interdum responsum, et relatus ad caput digitus, et flexus oculorum. Improbum risus, insanum vultus habitusque demonstrat. Illa enim in apertum per notas exeunt. Qualis quisque sit, scies, si quemadmodum laudetur, adspexeris. Hinc atque illinc philosopho manus auditor

intentat, et super ipsum caput mirantium turba consistit: 13. non laudatur ille nunc, si intelligas, sed conclamatur. Relinquantur istae voces illis artibus, quae propositum habent placere populo: philosophia adoretur. Permittendum erit aliquando iuvenibus, sequi impetum animi: tunc autem quum hoc ex impetu facient, quum silentium sibi imperare non poterunt. Talis laudatio aliquid exhortationis affert ipsis audientibus, et animos adolescentium exstimulat. 14. Ad rem commoveantur, non ad verba composita: alioqui nocet illis eloquentia, si non rerum cupiditatem facit, sed sui. Differam hoc in praesenti: desiderat enim propriam et longam exsecutionem, quemadmodum populo disserendum, quid sibi apud populum permittendum sit, quid populo apud se. Damnum quidem fecisse philosophiam, non erit dubium, postquam prostituta est: sed potest in benetralibus suis ostendi, si modo non institorem, sed antistitem nacta est.

EPISTOLA LIII.

Navigationem suam describit, et iactationem in mari. Per occasionem, in vita nos iactari, sed vitia sua paucos scire, aut fateri. Philosophia docebit, excitabit: demus nos, pares Deo faciet.

Quid non potest mihi persuaderi, cui persuasum est ut navigarem? Solvi mari languido: erat sine dubio coelum grave sordidis nubibus, quae fere aut in aquam, aut in ventum resolvuntur: sed putavi tam pauca millia a Parthenope tua usque Puteolos surripi posse, quamvis dubio et impendente coelo. Itaque quo celerius evaderem, protinus per altum ad Nesida direxi, praecisurus omnes sinus. 2. Quum iam eo processissem, ut mea nihil interesset, utrum irem, an redirem: primum aequalitas illa, quae me corruperat, periit: nondum erat tempestas, sed iam inclinatio maris, ac subinde crebrior fluctus. Coepi

gubernatorem rogare, ut me in aliquo litore exponeret. Aiebat ille, aspera esse et importuosa, nec quidquam se aeque in tempestate timere, quam terram. 3. Peius autem vexabar, quam ut periculum mihi succurreret. Nausea enim me, segnis haec, et sine exitu, torquebat, quae bilem movet, nec effundit. Institi itaque gubernatori, et illum vellet nollet coëgi ut peteret litus. Cuius ut viciniam attigimus, non exspecto ut quidquam ex praeceptis Virgilii fiat,

Obvertant pelago proras, — —

aut,

Ancora de prora iaciatur:

sed memor artificii mei veteris, [frigidae cultor,] mitto me in mare, quomodo psychrolutam decet, gausapatus. 4. Quae putas me passum, dum per aspera eripior, dum viam quaero, dum facio? Intellexi, non immerito nautis terram timeri. Incredibilia sunt, quae tulerim, quum me ferre non possem. Illud scito, Ulyssem non fuisse tam irato mari natum, ut ubique naufragia faceret: nauseator erat: et ego quocunque navigare debuero, vicesimo anno perveniam. 5. Ut primum stomachum, quem scis cum mari nauseam effugere, collegi, ut corpus unctione recreavi, occepi mecum cogitare, quanta nos vitiorum nostrorum sequeretur oblivio, etiam corporalium, quae subinde admonent sui, nedum illorum quae eo magis latent, quo maiora sunt. 6. Levis aliquem motiuncula decipit: sed quum creverit, et vera febris exarserit, etiam duro et perpessitio, confessionem accepit. Pedes dolent, articuli punctiunculas sentiunt: adhuc dissimulamus, et aut talum extorsisse nos dicimus, aut in exercitatione aliqua laborasse. 7. Dubio et incipiente morbo, quaeritur nomen: qui ubi et talaria coepit intendere, et utrosque pedes dextros fecit, necesse est podagram fateri.

Contra evenit in iis morbis, quibus afficiuntur animi: quo quis peius se habet, minus sentit. Non est quod mireris, Lucili carissime. Nam qui leviter dormit, et species secundum quietem capit, aliquando dormire se dormiens cogitat: 8. gravis somnus etiam somnia exstinguit, animumque altius mergit, quam ut uti ullo intellectu sinat. Quare vitia sua nemo confitetur? quia etiamnunc in illis est. Somnium narrare, vigilantis est: et vitia sua confiteri, sanitatis indicium est. Expergiscamur ergo, ut errores nostros coarguere possimus. Sola autem nos philosophia excitabit, sola somnum excutiet gravem. Illi te totum dedica: dignus illa es; 9. illa te digna est: ite in complexum alter alterius: omnibus aliis rebus te nega, fortiter, aperte. Non est quod precario philosopheris. Si aeger esses, curam intermisisses rei familiaris, et forensia tibi negotia excidissent: nec quenquam tanti putares, cui advocatus in remissione descenderes: toto animo id ageres, ut quam primum morbo liberareris. 10. Quid ergo? non et nunc idem facies? Omnia impedimenta dimitte, et vaca bonae menti: nemo ad illam pervenit occupatus. Exercet philosophia regnum suum: dat tempus, non accipit. Non est res subseciva: ordinaria est, domina est: adest, et iubet. Alexander cuidam civitati partem agrorum, et dimidium rerum omnium, promittenti: eo, inquit, proposito veni in Asiam, non ut id acciperem quod dedissetis; sed ut id haberetis, quod reliquissem. 11. Item philosophia rebus omnibus: Non sum id tempus acceptura, quod vobis superfuerit: sed id habebitis, quod ipsa erogavero. Totam huc converte mentem, huic asside, hanc cole: ingens intervallum inter te et ceteros fiat. Omnes mortales multo antecedes, non multo te dii antecedent. Quid inter te et illos interfuturum sit, quaeris? diutius erunt. At mehercule

magni artificis est, clausisse totum in exiguo. 12. Tantum sapienti sua, quantum Deo omnis aetas patet. Est aliquid, quo sapiens antecedat Deum: ille naturae beneficio non timet, suo sapiens. Ecce res magna, habere imbecillitatem hominis, securitatem Dei. Incredibilis vis philosopsiue est, ad omnem fortuitam vim retundendam. Nullum telum in corpore eius sedet: munita est solidaque: quaedam defatigat, et velut levia tela laxo sinu eludit, quaedam discutit, et in eum usque qui miserat respuit.

EPISTOLA LIV.

Suspirio se laborasse: atque ita de morte cogitasse. Non timendam, quia idem post eam, quod antequam eramus, erit. Praeparemur.

Longum mihi commeatum dederat mala valetudo: repente me invasit. Quo genere? inquis, prorsus merito interrogas: adeo nullum mihi ignotum est. Uni tamen morbo quasi assignatus sum: quem quare Graeco nomine appellem, nescio: satis enim apte dici suspirium potest. Brevis autem valde, et procellae similis, impetus est: intra horam fere desinit. Quis enim diu exspirat? Omnia corporis aut incommoda, aut pericula, per me transierunt: nullum mihi videtur molestius. 2. Quidni? aliud enim quidquid est, aegrotare est: hoc est, animam agere. Itaque medici hanc meditationem mortis vocant. Facit enim spiritus ille aliquando, quod saepe conatus est. Hilarem me putas haec tibi scribere, quia effugi? Si hoc fine, quasi bona valetudine, delector, tam ridicule facio, quam ille, quisquis se vicisse putat, quum vadimonium distulit. Ego vero et in ipsa suffocatione non desii cogitationibus laetis ac fortibus acquiescere. 3. Quid hoc est? inquam: tam saepe mors experitur me? Faciat: at ego illam diu expertus sum. Quando, inqqis? Antequam nascerer. Mors est, non esse id quod ante fuit: sed quale

sit, iam scio: hoc erit post me, quod ante me fuit. Si quid in hac re tormenti est, necesse est, et fuisse antequam prodiremus in lucem. Atqui nullam sensimus tunc vexationem. Rogo, non stultissimum dicas, si quis existimet lucernae peius esse quum exstincta est, quam antequam accenderetur? 4. Nos quoque et accendimur, et exstinguimur: medio illo tempore aliquid patimur. Utrimque vero alta securitas est. In hoc enim, mi Lucili, nisi fallor, erramus, quod mortem iudicamus sequi: quum illa et praecesserit, et secutura sit. Quidquid ante nos fuit, mors est. Quid enim refert, utrum non incipias, an desinas? Utriusque rei hic est effectus, non esse. 5. His et huiusmodi exhortationibus tacitis scilicet (nam verbis locus non erat) alloqui me non desii: deinde paullatim suspirium illud, quod esse iam anhelitus coeperat, intervalla maiora fecit, et retardatum est, ac remansit. Nec adhuc, quamvis desierit, ex natura fluit spiritus: sentio haesitationem quandam eius, et moram. 6. Quomodo volet, dum modo non ex animo suspirem. Hoc tibi de me recipe: non trepidabo ad extrema: iam praeparatus sum: nihil cogito de die toto. Illum lauda et imitare, quem non piget mori, quum iuvat vivere. Quae enim virtus est, quum eiiciaris, exire? Tamen est et hic virtus. Eiicior quidem, sed tanquam exeam. Et ideo nunquam eiicitur sapiens: quia eiici est, inde expelli, unde invitus recedas. Nihil invitus facit sapiens. Necessitatem effugit, quia vult, quod ipsa coactura est.

EPISTOLA LV.

De Vatiae villa, et de ipso Vatia: tum de bono maloque otio. Item amicos animo adesse posse et debere nostro, etsi absint.

A gestatione quum maxime venio, non minus fatigatus, quam si tantum ambulassem, quantum sedi. Labor est enim, et diu ferri: ac nescio an eo maior,

quia contra naturam est, quae pedes dedit, ut per nos ambularemus; oculos, ut per nos videremus. Debilitatem nobis indixere deliciae: et quod diu noluimus, posse desivimus. Mihi tamen necessarium erat concutere corpus, ut sive bilis insederat faucibus, discuteretur: sive ipse ex aliqua causa spiritus densior erat, extenuaret illum iactatio: quam profuisse mihi sensi. 2. Ideo diutius vehi perseveravi, invitante ipso litore, quod inter Cumas et Servilii Vatiae villam curvatur, et hinc mari, illinc lacu, velut angustum iter, clauditur. Erat enim a recenti tempestate maris spissius. Fluctus autem illud, ut scis, frequens et concitatus exaequat: longior tranquillitas solvit, quum arenis, quae humore alligantur, succus abscessit. Ex consuetudine tamen mea circumspicere coepi, an aliquid illic invenirem, quod mihi bono posset esse: et direxi oculos in villam, quae aliquando Vatiae fuit. 3. In hac ille praetorius dives, nulla alia re quam otio notus, consenuit, et ob hoc unum felix habebatur. Nam quoties aliquos amicitia Asinii Galli, quoties Seiani odium, deinde amor merserat, (aeque enim offendisse illum, quam amasse, periculosum fuit) exclamabant homines: O Vatia, solus scis vivere! At ille latere sciebat, non vivere: multum autem interest, utrum vita tua otiosa sit, an ignava. 4. Nunquam aliter hanc villam Vatia vivo praeteribam, quam ut dicerem: Vatia hic situs est. Sed adeo, mi Lucili, philosophia sacrum quiddam est et venerabile, ut etiam si quid illi simile est, mendacio placeat. Otiosum enim hominem, seductum existimat vulgus, et securum, et se contentum, sibique viventem: quorum nihil ulli contingere, nisi sapienti, potest. 5. Ille quidem nulla re sollicitus scit sibi vivere: ille enim, quod est primum, scit vivere. Nam qui res et homines fugit, quem cupiditatum suarum infelicitas relega-

vit, qui alios feliciores videre non potuit, qui velut timidum atque iners animal, metu oblituit, ille sibi non vivit, sed, quod est turpissimum, ventri, somno, libidini. 6. Non continuo sibi vivit, qui nemini. Adeo tamen magna res est constantia, et in proposito suo perseverantia, ut habeat auctoritatem inertia quoque pertinax. De ipsa villa nihil possum tibi certi scribere; frontem enim eius tantum novi, et exposita: quae ostendit etiam transeuntibus. Speluncae sunt duae magni operis, laxo atrio pares, manufactae: quarum altera solem non recipit, altera usque in occidentem tenet. 7. Platanona medius rivus, et a mari et ab Acherusio lacu receptus, Euripi modo dividit, alendis piscibus, etiam si assiduo exhauritur, sufficiens. Sed illi, quum mare patet, parcitur: quum tempestas piscatoribus dedit ferias, manus ad parata porrigitur. Hoc tamen est commodissimum in villa, quod Baias trans parietem habet: incommodis illarum caret, voluptatibus fruitur. 8. Has laudes eius ipse novi: esse villam totius anni credo. Occurrit enim Favonio, et illum adeo excipit, ut Baiis neget. Non stulte videtur elegisse hunc locum Vatia, in quem otium suum pigrum iam et senile conferret. Sed non multum ad tranquillitatem locus confert: animus est, qui commendat omnia. Vidi ego in villa hilari et amoena moestos, vidi in media solitudine occupatis similes. 9. Quare non est quod existimes, ideo parum bene compositum esse te, quod in Campania non es. Quare autem non es? hucusque cogitationes tuas mitte. Conversari cum amicis absentibus licet: et quidem quoties velis, quamdiu velis. Magis hac voluptate, quae maxima est, fruimur, dum absumus. Praesentia enim nos delicatos facit: et quia aliquando una loquimur, ambulamus, considemus, quum seducti sumus, nihil de his quos modo vidimus, cogitamus.

10. Et ideo aequo animo ferre debemus absentiam, quia nemo non multum etiam praesentibus abest. Pone hic primum noctes separatas: deinde occupationes utrinque diversas: deinde studia secreta, suburbanas profectiones: videbis non multum esse, quod nobis peregrinatio eripiat. Amicus animo possidendus est: hic autem nunquam abest: quemcunque vult, quotidie videt. Itaque mecum stude, mecum coena, mecum ambula. In angusto viveremus, si quidquam esset cogitationibus clausum. Video te, mi Lucili, quum maxime, audio: adeo tecum sum, ut dubitem, an incipiam non epistolas, sed codicillos tibi scribere.

EPISTOLA LVI.

Mentem compositam, vacare sibi et studiis, etiam in turba. Suo exemplo docet. Magis optandum internum silentium, et pacem. Inertiam vitandam, cupidinum matrem.

Peream, si est tam necessarium, quam videtur, silentium in studia seposito. Ecce varius clamor undique me circumsonat: supra ipsum balneum habito. Propone nunc tibi omnia genera vocum, quae in odium possunt aures adducere: quum fortiores exercentur, et manus plumbo graves iactant, quum aut laborant, aut laborantem imitantur, gemitus audio; quoties retentum spiritum remiserunt, sibilos, et acerbissimas respirationis: quum in alipten inertem, et hac plebeia unctione contentum incidi, audio crepitum illisae manus humeris: quae prout plana pervenit, aut concava, ita sonum mutat. 2. Si vero pilicrepus supervenerit, et numerare coeperit pilas, actum est. Adiice nunc scordalum, et furem deprehensum, et illum cui vox sua in balneo placet. Adiice nunc eos, qui in piscinam cum ingenti impulsae aquae sono saliunt. Praeter istos, quorum si nihil aliud, rectae voces sunt, alipilum cogita, tenuem et stridulam vocem, quo sit notabilior, subin-

introrsus, quod ad vocem et accidentia erigitur. 12. Habet intus aliquid solicitudinis, et concepti pavoris, quod illum curiosum facit, ut ait Virgilius noster:

Et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
Tela, nec adverso glomerati ex agmine Graii,
Nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
Suspensum, et pariter comitique onerique timentem.

13. Prior ille sapiens est, quem non tela vibrantia, non arietata inter se arma agminis densi, non urbis impulsae fragor territat: hic alter imperitus est, rebus suis timet, ad omnem crepitum expavescens, quem unaquaelibet vox pro fremitu accepta deiecit, quem motus levissimi exanimant. Timidum illum sarcinae faciunt. Quemcunque ex istis felicibus elegèris, multa trahentibus, multa portantibus, videbis illum comitique onerique timentem. 14. Tunc ergo te scito esse compositum, quum ad te nullus clamor pertinebit: quum te nulla vox tibi excutiet: non si blandietur, non si minabitur, non si inani sono varia circumstrepet. Quid ergo? non aliquando commodius est, carere convicio? Fateor. Itaque ego ex hoc loco migrabo: experiri et exercere me volui. Quid necèsse est diutius torqueri: quum tam facile remedium Ulysses sociis etiam adversus Sirenas dederit, et invenerit?

EPISTOLA LVII.

De Crypta Neapolitana, et ibi horrore. Primos motus in potestate non esse. Aliquid de animi tenuitate, et celeritate.

Quum Baiis deberem Neapolim repetere, facile credidi tempestatem esse, ne iterum navem experirer: sed tantum luti tota via fuit, ut possem videri nihilominus navigasse. Totum athletarum fatum mihi illo die perpetiendum fuit: a ceromate nos haphe excepit, in Crypta Neapolitana. Nihil illo car-

cere longius, nihil illis faucibus obscurius: quae nobis praestant, non ut per tenebras videamus, sed ut ipsas. Ceterum etiam si locus haberet lucem, pulvis auferret, in aperto quoque res gravis et molesta: quid illic, ubi in se volutatur, et quum sine ullo spiramento sit inclusus, in ipsos a quibus excitatus est recidit? 2. Duo incommoda inter se contraria simul pertulimus, eadem via, eodem die: et luto et pulvere laboravimus. Aliquid tamen mihi illa obscuritas, quod cogitarem, dedit: sensi quendam ictum animi, et sine metu mutationem, quam insolitae rei novitas simul ac foeditas fecerat. Non de me nunc tecum loquor, qui multum ab homine tolerabili, nedum a perfecto absum, sed de illo in quem ius fortuna perdidit: huius quoque ferietur animus, mutabitur color.' 3. Quaedam enim, mi Lucili, nulla virtus effugere potest: admonet illam natura mortalitatis suae. Itaque et vultum adducet ad tristitiam, et inhorrescet ad subita, et caligabit, si vastam altitudinem, in crepidine eius constitutus, despexerit. Non est hic timor, sed naturalis affectio inexpugnabilis rationi. Itaque fortes quidam, et paratissimi fundere suum sanguinem, alienum videre non possunt: quidam ad vulneris novi, quidam ad veteris et purulenti tractationem inspectionemque concidunt, et linquuntur animo: alii gladium facilius recipiunt, quam vident. 4. Sensi ergo, ut dicebam, quandam non quidem perturbationem, sed mutationem: rursus, ad primum conspectum redditae lucis, alacritas incogitata rediit et iniussa. Illud deinde mecum loqui coepi, quam inepte quaedam magis ac minus timeremus, quum omnium idem finis esset. Quid enim interest, utrum supra aliquem vigiliarium ruat, an mons? Nil invenies. Erunt tamen qui hanc ruinam magis timeant, quamvis utraque mortifera aeque sit. Adeo non effectus, sed effecti caussam timor

spectat. 5. Nunc me putas de Stoicis dicere, qui existimant animam hominis magno pondere extriti permanere non posse, et statim spargi, quia non fuerit illi exitus liber: ego vero non facio. Qui hoc dicunt, videntur mihi errare. Quemadmodum flamma non potest opprimi: nam circa id diffugit, quo urgetur: quemadmodum aër verbere aut ictu non laeditur, nec scinditur quidem, sed circa id cui cessit refunditur: 6. sic animus, qui ex tenuissimo constat, deprehendi non potest, nec intra corpus affligi: sed beneficio subtilitatis suae, per ipsa quibus premitur, erumpit. Quomodo fulmini, etiam quum latissime percussit ac fulsit, per exiguum foramen est reditus: sic animo, qui adhuc tenuior est igne, per omne corpus fuga est. Itaque de illo quaerendum est, an possit immortalis esse? Hoc quidem certum habe, si superstes est corpori, propter hoc illum nullo genere posse perire, propter quod non perit: quoniam nulla immortalitas cum exceptione est, nec quidquam noxium aeterno est.

EPISTOLA LVIII.

Verba quaedam nupera, desita nunc esse. Transit ad Physica, et quotuplex τὸ ὄν dicatur, ex Platone ponit. Aptat ad Ethica, et nihil hic idem, aut firmum, esse. Tum subtilitates, quem usum habere possint? et hunc ex omni re captandum. Adnectit de senectute, et morte: neutram optandam aut recusandam.

Quanta verborum nobis paupertas, immo egestas sit, nunquam magis quam hodierno die intellexi. Mille res inciderunt, quum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent, nec haberent: quaedam vero quum habuissent, fastidio nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium? Hunc quem Graeci „oestrum“ vocant, pecora peragentem, et totis saltibus dissipantem, „asilum“ nostri vocabant. Hoc Virgilio licet credas:

Est lucum Silari iuxta ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, oestrum Graeci vertere vocantes,
Asper, acerba sonans; quo tota exterrita silvis
Diffugiunt armenta. — —

Puto intelligi istud verbum interisse. 2. Ne te longe differam, quaedam simplicia in usu erant, sicut „cernere ferro inter se" dicebantur. Idem Virgilius hoc probabit tibi:

— — *Stupet ipse Latinus,*
Ingentis, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coiisse viros, et cernere ferro.

quod nunc decernere dicimus: simplicis verbi usus amissus est. 3. Dicebant antiqui, „si iusso," id est, si iussero. Hoc nolo mihi credas, sed fides Virgilio:

Cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.

Non id ago nunc hac diligentia, ut ostendam, quantum tempus apud Grammaticum perdiderim: sed ut ex hoc intelligas, quantum apud Ennium et Attium verborum situs occupaverit: quum apud hunc quoque, qui quotidie excutitur, aliqua nobis subducta sint. 4. Quid, inquis, sibi ista vult praeparatio? quo spectat? Non celabo te: cupio, si fieri potest propitiis auribus tuis, Essentiam dicere: sin minus, dicam et iratis. Ciceronem auctorem huius verbi habeo, puto locupletem: si recentiorem quaeris, Fabianum, disertum et elegantem, orationis, etiam ad nostrum fastidium, nitidae. Quid enim fiet, mi Lucili? quomodo dicetur *οὐσία*, res necessaria, naturam continens, fundamentum omnium? 5. Rogo itaque, permittas mihi hoc verbo uti: nihilominus dabo operam, ut ius a te datum parcissime exerceam: fortasse contentus ero mihi licere. Quid proderit facilitas tua, quum ecce id nullo modo Latine exprimere possim, propter quod linguae nostrae convicium feci? Magis damnabis angustias Romanas, si scieris unam sylla-

bam esse, quam mutare non possim. Quae haec sit, quaeris? τὸ ὄν. 6. Duri tibi videor ingenii: in medio positam posse sic transferri, ut dicam, „Quod est.“ Sed multum interesse video: cogor verbum pro vocabulo ponere: sed ita necesse est, ponam Quod est. Sex modis hoc a Platone dici, amicus noster homo eruditissimus hodierno die dicebat. Omnes tibi exponam, si ante indicavero, esse aliquod genus, esse et speciem. 7. Nunc enim primum illud genus quaerimus, ex quo ceterae species suspensae sunt, a quo nascitur omnis divisio, quo universa comprehensa sunt. Invenietur autem, si coeperimus singula retro legere: sic enim perducemur ad primum. Homo species est, ut Aristoteles ait: equus species est, canis species: ergo commune aliquod quaerendum est his omnibus vinculum, quod illa complectatur, et sub se habeat. Hoc quid est? animal. 8. Ergo genus esse coepit omnium horum quae modo retuli, hominis, equi, canis, animal. Sed sunt quaedam, quae animam habent, nec sunt animalia: placet enim satis et arbustis animam inesse: itaque et vivere illa, et mori dicimus. Ergo animantia superiorem tenebunt locum, quia animalia in hac forma sunt, et sata. Quaedam anima carent, ut saxa: itaque aliquid erit animantibus antiquius, scilicet corpus. 9. Hoc sic dividam, ut dicam, corpora omnia aut animata esse, aut inanimantia. Etiamnunc est aliquid superius, quam corpus. Dicimus enim quaedam corporalia esse, quaedam incorporalia. Quid ergo erit ex quo haec diducantur? Illud cui nomen modo parum proprium imposuimus, Quod est. Sic enim in species secabitur, ut dicamus: Quod est, aut corporale est, aut incorporale. Hoc ergo genus est primum et antiquissimum, et, ut ita dicam, generale: cetera genera quidem sunt, sed specialia, tanquam homo genus est. 10. Habet enim in se natio-

num species, Graecos, Romanos, Parthos: colorum, albos, nigros, flavos: habet singulos, Catonem, Ciceronem, Lucretium. Itaque qua multa continet, in genus cadit: qua sub alio est, in speciem. Illud genus, Quod est, generale, supra se nihil habet. Initium rerum est: omnia sub illo sunt. Stoici volunt superponere huic etiam aliud genus magis principale: de quo statim dicam, si prius illud genus, de quo locutus sum, merito primum poni docuero, quum sit rerum omnium capax. 11. Quod est, in has species divido, ut sint corporalia, aut incorporalia. Nihil tertium est. Corpus quomodo divido? ut dicam; aut animantia sunt, aut inanimantia. Rursus animantia quemadmodum divido? ut dicam, quaedam animum habent, quaedam tantum animam: aut sic: quaedam impetum habent, incedunt, transeunt: quaedam solo affixa, radicibus aluntur et crescunt. 12. Rursus animalia in quas species seco? aut mortalia sunt, aut immortalia. Primum genus Stoicis quibusdam videtur, Quid: sed quare videatur, subiiciam. In rerum, inquiunt, natura quaedam sunt, quaedam non sunt. Et haec autem quae non sunt, rerum natura complectitur, quae animo succurrunt, tanquam Centauri, Gigantes, et quidquid aliud falsa cogitatione formatum, habere aliquam imaginem coepit, quamvis non habeat substantiam. 13. Nunc ad id quod tibi promisi, revertor, quomodo quaecunque sunt, in sex modos Plato partiatur. Primum illud Quod est, nec visu, nec tactu, nec ullo sensu comprehenditur: cogitabile est: quod generaliter est; tanquam homo generalis sub oculos non venit, sed specialis venit, ut Cicero et Cato. Animal non videtur, sed cogitatur: videtur autem species eius, equus, et canis. 14. Secundum ex his quae sunt, ponit Plato, quod eminet et exsuperat omnia. Hoc ait per excellentiam esse, ut poeta communiter dicitur: omnibus enim versus

facientibus hoc nomen est, sed tamen apud Graecos in unius notam cessit: Homerum intelligas, quum audieris poëtam. Quid ergo hoc est? Deus, scilicet maior ac potentior cunctis. 15. Tertium genus est eorum, quae propria sunt: innumerabilia haec sunt, sed extra nostrum posita conspectum. Quae sunt, interrogas? propria Platonis suppellex est. Ideas vocat, ex quibus omnia, quaecunque videmus, fiunt: et ad quas cuncta formantur. Hae immortales, immutabiles, inviolabiles sunt. Quid sit idea, id est, quid Platoni esse videatur, audi. Idea est eorum, quae natura fiunt, exemplar aeternum. 16. Adiiciam definitioni interpretationem, quo tibi res apertior fiat. Volo imaginem tuam facere: exemplar picturae te habeo, ex quo capit aliquem habitum mens, quem operi suo imponat. Ita illa quae me docet et instruit facies, a qua petitur imitatio, idea est. Talia ergo exemplaria infinita habet natura rerum, hominum, piscium, arborum: ad quae, quodcunque fieri ab illa debet, exprimitur. 17. Quartum locum habet εἶδος. Quid sit hoc εἶδος, attendas oportet: et Platoni imputes, non mihi, hanc rerum difficultatem: nulla est autem sine difficultate subtilitas. Paulo ante pictoris imagine utebar: ille quum reddere Virgilium coloribus vellet, ipsum intuebatur: Idea erat Virgilii facies, futuri operis exemplar: ex hac quod artifex trahit, et operi suo imposuit, εἶδος est. 18. Quid intersit, quaeris? alterum exemplar est, alterum forma ab exemplari sumta, et operi imposita: alteram artifex imitatur, alteram facit. Habet aliquam faciem statua; haec est idos: habet aliquam faciem exemplar ipsum, quod intuens opifex, statuam figuravit: haec idea est. Etiamnum aliam desideras distinctionem? Idos in opere est: Idea extra opus: nec tantum extra opus est, sed ante opus. 19. Quintum genus est eorum, quae commu-

niter sunt: haec incipiunt ad nos pertinere: hic sunt omnia, homines, pecora, res. Sextum genus eorum est, quae quasi sunt, tanquam inane, tanquam tempus. Quaecunque videmus ac tangimus, Plato in illis non numerat, quae esse proprie putat. Fluunt enim, et in assidua diminutione atque adiectione sunt. Nemo nostrum idem est in senectute, qui fuit iuvenis: nemo est mane, qui fuit pridie. 20. Corpora nostra rapiuntur fluminum more: quidquid vides, currit cum tempore; nihil ex his quae videmus, manet. Ego ipse dum loquor mutari ista, mutatus sum. Hoc est quod ait Heraclitus: „In idem flumen bis non descendimus." Manet idem fluminis nomen, aqua transmissa est. Hoc in amne manifestius est, quam in homine: sed nos quoque non minus velox cursus praetervehit: 21. et ideo admiror dementiam nostram, quod tantopere amamus rem fugacissimam, corpus, timemusque ne quando moriamur, quum omne momentum mors prioris habitus sit. Vis tu non timere, ne semel fiat quod quotidie fit? De homine dixi, fluida materia et caduca, et omnibus obnoxia causis: mundus quoque, aeterna res et invicta, mutatur, nec idem manet. 22. Quamvis enim omnia in se habeat quae habuit, aliter habet quam habuit, ordinem mutat. Quid, inquis, ista subtilitas mihi proderit? Si me interrogas, nihil. Sed quemadmodum ille caelator oculos diu intentos ac fatigatos remittit atque avocat, et, ut dici solet, pascit: sic nos animum aliquando debemus relaxare, et quibusdam oblectamentis reficere: sed ipsa oblectamenta opera sint: ex his quoque, si observaveris, sumes quod possit fieri salutare. 23. Hoc ego, mi Lucili, soleo facere: ex omni vacatione, etiamsi a philosophia longissime aversa est, eruere aliquid conor, et utile efficere. Quid de istis capiam, quae modo tractavimus, remotis a reformatione morum? quomodo

meliorem me facere Ideae Platonicae possunt? quid ex istis traham, quod cupiditates meas comprimat? Vel hoc ipsum, quod omnia ista quae sensibus serviunt, quae nos accendunt et irritant, negat Plato ex iis esse quae vere sint. 24. Igitur ista imaginaria sunt, et ad tempus aliquam faciem ferunt: nihil horum stabile, nec solidum est: et nos tamen cupimus tanquam aut semper futura, aut semper habituri. Imbecilli fluidique per intervalla consistimus: mittamus animum ad illa quae aeterna sunt: miremur in sublimi volitantes rerum omnium formas: Deumque inter illa versantem, et hoc providentem, quemadmodum quae immortalia facere non potuit, quia materia prohibebat, defendat a morte, ac ratione vitium corporis vincat. 25. Manent enim cuncta, non quia aeterna sunt, sed quia defenduntur cura regentis. Immortalia tutore non egent: haec conservat artifex, fragilitatem materiae vi sua vincens. Contemnamus omnia, quae adeo pretiosa non sunt, ut an sint omnino, dubium sit. 26. Illud simul cogitemus: si mundum ipsum non minus mortalem, quam nos sumus, providentia periculis eximit, potest tandem aliquatenus nostra quoque providentia prorogare huic corpusculo moram, si voluptates, quibus pars maior perit, potuerimus regere et coërcere. 27. Plato ipse ad senectutem se diligentia pertulit. Erat quidem corpus validum ac forte sortitus, et illi nomen latitudo pectoris fecerat: sed navigationes ac pericula multum detraxerant viribus; parsimonia tamen, et earum quae aviditatem evocant modus, et diligens sui tutela, perduxit illum ad senectutem, multis prohibentibus causis. Nam hoc scis, puto, Platoni diligentiae suae beneficio contigisse, quod natali suo decessit, et annum unum atque octogesimum implevit, sine ulla deductione. 28. Ideo Magi, qui forte Athenis erant, immolaverunt defuncto, amplioris

fuisse sortis quam humanae rati, quia consummasset perfectissimum numerum, quem novem novies multiplicata componunt. Non dubito, quin paratus esset paucos dies ex ista summa, et sacrificium, remittere. Potest frugalitas producere senectutem: quam ut non puto concupiscendam, ita ne recusandam quidem. 29. Iucundum est, esse secum quam diutissime, quum quis se dignum quo frueretur, effecit. Itaque de isto feremus sententiam, an oporteat fastidire senectutis extrema, et finem non opperiri, sed manu facere. Prope est a timente, qui fatum segnis exspectat: sicut ille ultra modum deditus vino est, qui amphoram exsiccat, et faecem quoque exsorbet. 30. De hoc tamen quaeremus, pars summae vitae, utrum faex vitae haec sit, an liquidissimum ac purissimum quiddam, si modo mens sine iniuria est, et integri sensûs animum iuvant, nec defectum et praemortuum corpus est. Plurimum enim refert, vitam aliquis extendat, an mortem. At si inutile ministeriis est corpus, quidni oporteat educere animum laborantem? 31. Et fortasse paulo ante quam debet, faciendum est, ne quum fieri debeat, facere non possis: et quum maius periculum sit male vivendi quam cito moriendi, stultus est qui non exigui temporis mercede magnae rei aleam redimit. Paucos longissima senectus ad mortem sine iniuria pertulit: multis iners vita sine usu iacuit sui. Quanto deinde crudelius iudicas, aliquid ex vita perdidisse, quamvis finienda? 32. Noli me invitus audire, tanquam ad te iam pertineat ista sententia: sed quid dicam aestima. Non relinquam senectutem, si me totum mihi reservabit: totum autem ab illa parte meliore. At si coeperit concutere mentem, si partes eius convellere, si mihi non vitam reliquerit, sed animam: prosiliam ex aedificio putrido ac ruenti. 33. Morbum morte non fugiam, dumtaxat sanabilem, nec officien-

tem animo: non afferam mihi manus propter dolorem: sic mori, vinci est. Hunc tamen si sciero perpetuo mihi esse patiendum: exibo non propter ipsum, sed quia impedimento mihi futurus est ad omne, propter quod vivitur. Imbecillus est et ignavus, qui propter dolorem moritur: stultus, qui doloris causa vivit. Sed in longum exeo: est praeterea materia quae ducere diem possit. Et quomodo finem vitae imponere poterit, qui epistolae non potest? Vale ergo: quod libentius quam mortis moras lecturus es.

EPISTOLA LIX.

Voluptatis et gaudii discrimen. Laudat stilum Lucilii: et philosopho verba non negligenda ait; adhibendas etiam parabolas atque imagines. Serio autem, non obiter philosophandum esse: nec nobis ipsis cito placendum.

Magnam ex epistola tua percepi voluptatem: permitte enim mihi uti verbis publicis; nec illa ad significationem Stoicam revoca. Vitium esse voluptatem credimus. Sit sane: ponere tamen illam solemus, ad demonstrandam animi hilarem affectionem. Scio, inquam, et voluptatem, si ad nostrum album verba dirigimus, rem infamem esse, et gaudium nisi sapienti non contingere. Est enim animi elatio, suis bonis viribusque fidentis: vulgo tamen sic loquimur, ut dicamus, magnum gaudium nos ex illius consulatu, aut ex nuptiis, aut ex partu uxoris percepisse: quae adeo non sunt gaudia, ut saepe initia futurae tristitiae sint. 2. Gaudio autem iunctum est, non desinere, nec in contraria verti. Itaque quum dicit Virgilius noster: „Et mala mentis Gaudia:“ diserte quidem dicit, sed parum proprie: nullum enim malum gaudium est. Voluptatibus hoc nomen imposuit, et quod voluit, expressit: significavit enim homines, malo suo laetos. Tamen ego non immerito dixeram, cepisse me magnam ex epistola tua voluptatem. 3. Quamvis enim ex [nomine] iusta causa im-

peritus homo gaudeat, tamen affectum eius impotentem, et in diversa statim inclinaturum, voluptatem voco, opinione falsi boni motam, immoderatam et immodicam. Sed ut ad propositum revertar, audi quid me in epistola tua delectaverit: habes verba in potestate: non effert te oratio, nec longius quam destinasti, trahit. 4. Multi sunt, qui ad id quod non proposuerant scribere, alicuius verbi decore placentis vocentur: quod tibi non evenit: pressa sunt omnia, et rei aptata. Loqueris quantum vis, et plus significas quam loqueris. Hoc maioris rei indicium est: apparet, animum quoque nihil habere supervacui, nihil tumidi. Invenio tamen translationes verborum, ut non temerarias, ita non indecoras. Itaque periculum sui fecerint. 5. Invenio imagines: quibus si quis nos uti vetat, et poëtis illas solis iudicat esse concessas, neminem mihi videtur ex antiquis legisse, apud quos nondum captabatur plausibilis oratio. Illi qui simpliciter, et demonstrandae rei causa eloquebantur, parabolis referti sunt: quas existimo necessarias, non ex eadem causa qua poëtis, sed ut imbecillitatis nostrae adminicula sint, et ut discentem et audientem in rem praesentem adducant. 6. Sextium ecce quummaxime lego, virum acrem, Graecis verbis, Romanis moribus philosophantem: movit me imago ab illo posita: ire quadrato agmine exercitum, ubi hostis ab omni parte suspectus est, pugnae paratum. Idem, inquit, sapiens facere debet: omnes virtutes suas undique expandat, ut ubicunque infesti aliquid oritur, illic parata praesidia sint, et ad nutum regentis sine tumultu respondeant. 7. Quod in exercitibus his, quos imperatores magni ordinant, fieri videmus, ut imperium ducis simul omnes copiae sentiant, sic dispositae, ut signum ab uno datum, peditem simul equitemque percurrat: hoc aliquanto magis necessarium esse nobis, Sextius ait. Illi enim

saepe hostem timuere sine causa, tutissimumque illis iter, quod suspectissimum fuit: nil stultitia pacatum habet: tam superne illi metus est, quam infra: utrumque trepidat latus. 8. Sequuntur pericula et occurrunt, ad omnia pavet: imparata est, et ipsis terretur auxiliis. Sapiens autem, ad omnem incursum munitus et intentus, non si paupertas, non si luctus, non si ignominia, non si dolor impetum faciat, pedem referet. Interritus et contra illa ibit, et inter illa. Nos multa alligant, multa debilitant: diu in istis vitiis iacuimus, elui difficile est: non enim inquinati sumus, sed infecti. 9. Ne ab alia imagine ad aliam transeamus, hoc quaeram, quod mecum saepe dispicio, quid ita nos stultitia tam pertinaciter teneat. Primo quia non fortiter illam repellimus, nec toto ad salutem impetu nitimur: deinde, quia illa quae a sapientibus viris reperta sunt, non satis credimus, nec apertis pectoribus haurimus, leviterque tam magnae rei insistimus. 10. Quemadmodum autem potest aliquis, quantum satis sit, adversus vitia discere, qui quantum a vitiis vacat, discit? Nemo nostrum in altum descendit: summa tantum decerpsimus: et exiguum temporis impendisse philosophiae, satis abundeque occupatis fuit. 11. Illud praecipue impedit, quod cito nobis placemus: si invenimus qui nos bonos viros dicat, qui prudentes, qui sanctos, agnoscimus. Nec sumus modica laudatione contenti: quidquid in nos adulatio sine pudore congessit, tanquam debitum prendimus: optimos nos esse, sapientissimos, affirmantibus assentimur, quum sciamus illos saepe mentiri. 12. Adeoque indulgemus nobis, ut laudari velimus in id, cui contraria quummaxime facimus. Mitissimum ille se in ipsis suppliciis audit, in rapinis liberalissimum, in ebrietatibus ac libidinibus temperatissimum. Sequitur itaque, ut ideo mutari nolimus, quia nos optimos esse credi-

mus. Alexander quum iam in India vagaretur, et gentes, ne finitimis quidem satis notas, bello vastaret, in obsidione cuiusdam urbis, dum circuit muros, et dum imbecillissima moenium quaerit, sagitta ictus, diu persedere, et incepta agere perseveravit. 13. Deinde quum, represso sanguine, sicci vulneris dolor cresceret, et crus equo suspensum paulatim obtorpuisset, coactus absistere, „Omnes," inquit, „iurant me Iovis esse filium, sed vulnus hoc hominem esse me clamat." Idem nos faciamus: quum pro sua quemque portione adulatio infatuat, dicamus: Vos quidem me dicitis prudentem esse: ego autem video quam multa inutilia concupiscam, nocitura optem: ne hoc quidem intelligo, quod animalibus satietas monstrat, quis cibo debeat esse, quis potioni modus: quantum capiam, adhuc nescio. 14. Iam docebo, quemadmodum intelligas te non esse sapientem. Sapiens ille est, qui plenus gaudio, hilaris et placidus, inconcussus, cum diis ex pari vivit. Nunc ipse te consule: si nunquam moestus es, nulla spes animum tuum futuri exspectatione sollicitat, si per dies noctesque par et aequalis animi tenor erecti et placentis sibi est: pervenisti ad humani boni summam. 15. Sed si appetis voluptates, et undique, et omnes: scito tantum tibi ex sapientia, quantum ex gaudio, deesse. Ad hoc cupis pervenire, sed erras, qui inter divitias illuc venturum esse te speras. Inter honores gaudium, id est, inter solicitudines quaeris? Ista quae sic petis, tanquam datura laetitiam ac voluptatem, causae dolorum sunt. Omnes, inquam, illi tendunt ad gaudium: sed unde stabile magnumque consequantur, ignorant. 16. Ille ex conviviis et luxuria: ille ex ambitione, et circumfusa clientium turba, ille ex amica: alius ex studiorum liberalium vana ostentatione, et nihil sanantibus literis. Omnes istos oblectamenta fallacia et

brevia decipiunt: sicut ebrietas, quae unius horae hilarem insaniam, longi temporis taedio pensat: sicut plausus et acclamationis secundae favor, qui magna solicitudine et partus est et expiandus. 17. Hoc ergo cogita, hunc esse sapientiae effectum, gaudii aequalitatem. Talis est sapientis animus, qualis mundi status super Lunam: semper illic serenum est. Habes ergo, quare velis sapiens esse: quia nunquam sine gaudio est. Gaudium hoc non nascitur, nisi ex virtutum conscientia. Non potest gaudere, nisi fortis, nisi iustus, nisi temperans. Quid ergo, inquis? stulti ac mali non gaudent? Non magis, quam praedam nacti leones. 18. Quum fatigaverunt se vino et libidinibus, quum illos nox inter vina defecit, quum voluptates angusto corpori ultra quam capiebat ingestae suppurare coeperunt, tunc exclamant miseri Virgilianum illum versum:

Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti.

Omnem luxuriosi noctem inter falsa gaudia, et quidem tanquam supremam, agunt. Illud gaudium, quod deos deorumque aemulos sequitur, non interrumpitur, non desinit: desineret, si sumtum esset aliunde. Sed quia non est alieni muneris, nec arbitrii quidem alieni est. Quod non dedit fortuna, non eripit.

EPISTOLA LX.

Vota vulgi spernenda. Naturam audiendam esse.

Queror, litigo, irascor. Etiamnum optas quod tibi optavit nutrix tua, aut paedagogus, aut mater? Nondum intelligis, quantum mali optaverint? O quam inimica nobis sunt vota nostrorum! eo quidem inimiciora, quo cessere felicius. Iam non admiror, si omnia nos a prima pueritia mala sequuntur: inter execrationes parentum crevimus. Exaudiant quoque dii nostram pro nobis vocem gratuitam! Quous-

que poscemus aliquid deos, quasi nondum ipsi alere nos possimus? 2. Quamdiu sationibus implebimus magnarum urbium campos? quamdiu nobis populus metet? quamdiu unius mensae frumentum multa navigia, et quidem non ex uno mari, subvehent? Taurus paucissimorum iugerum pascuis impletur: una silva elephantis pluribus sufficit: homo et terra pascitur, et mari. Quid ergo? tam insatiabilem nobis natura alvum dedit, quum tam modica corpora dedisset, ut vastissimorum edacissimorumque animalium aviditatem vinceremus? minime. 3. Quantulum est enim quod naturae datur? parvo illa dimittitur. Non fames nobis ventris nostri magno constat, sed ambitio. Hos itaque, ut ait Sallustius, ventri obedientes animalium loco numeremus, non hominum: quosdam vero ne animalium quidem, sed mortuorum. Vivit is, qui se utitur: qui vero latitant et torpent, sic in domo sunt, tanquam in conditivo. Horum licet in limine ipso nomen marmori inscribas, mortem suam antecesserunt.

EPISTOLA LXI.

Emendari et immutari studeamus: mortem cogitemus, ut semper imminentem, et utique venturam.

Desinamus quod voluimus velle. Ego certe id ago senex, ne videar eadem velle, quae puer volui. In hoc unum eunt dies, in hoc noctes: hoc opus meum est, haec cogitatio, imponere veteribus malis finem. Id ago, ut mihi instar totius vitae sit dies. Nec mehercules tanquam ultimum rapio, sed sic illum adspicio, tanquam esse vel ultimus possit. Hoc animo tibi hanc epistolam scribo, tanquam quummaxime scribentem mors evocatura sit. 2. Paratus exire sum, et ideo fruor vita: quia quam diu futurum hoc sit, non nimis pendeo. Ante senectutem curavi, ut bene viverem: in senectute, ut bene moriar. Bene

autem mori, est libenter mori. Da operam, ne quid unquam invitus facias: quidquid necesse est, futurum est repugnanti: in volentem necessitas non est. Ita dico, qui imperia libens excipit, partem acerbissimam servitutis effugit, facere quod nolit. 3. Non qui iussus aliquid facit, miser est: sed qui invitus facit. Itaque sic animum componamus, ut quidquid res exiget, id velimus: et inprimis finem nostri sine tristitia cogitemus: ante ad mortem, quam ad vitam, praeparandi sumus. Satis instructa vita est: sed nos instrumentorum eius avidi sumus. Deesse nobis aliquid videtur, et semper videbitur. Ut satis vixerimus, nec anni nec dies facient, sed animus. Vixi, Lucili carissime, quantum satis erat: mortem plenus exspecto.

EPISTOLA LXII.

Homines aut negotia non obstare bonae menti. Laus Demetrii.

Mentiuntur, qui sibi obstare ad studia liberalia turbam negotiorum videri volunt: simulant occupationes, et augent, et ipsi se occupant. Vaco, mi Lucili, vaco: et ubicunque sum, meus sum. Rebus enim non me trado, sed commodo: nec consector perdendi temporis causas. Et quocunque constiti loco, ibi cogitationes meas tracto, et aliquid in animo salutare verso. Quum me amicis dedi, non tamen mihi abduco: 2. nec cum illis moror, quibus me tempus aliquod congregavit, aut causa ex officio nata civili, sed cum optimo quoque sum: ad illos, in quocunque loco, in quocunque seculo fuerint, animum meum mitto. Demetrium, virorum optimum, mecum circumfero, et relictis conchyliatis, cum illo seminudo loquor, illum admiror. Quidni admirer? vidi nihil ei deesse. Contemnere omnia aliquis potest: omnia habere nemo potest. Brevissima ad divitias, per

contemtum divitiarum, via est. Demetrius autem noster sic vivit, non tanquam contemserit omnia, sed tanquam aliis habenda permiserit.

EPISTOLA LXIII.

Consolatoria super morte amici.

Graviter fers decessisse Flaccum, amicum tuum: plus tamen aequo dolere te nolo. Illud, ut non doleas, vix audebo exigere: et esse melius scio. Sed cui ista firmitas animi continget, nisi iam multum supra fortunam elato? Illum quoque ista res vellicabit, sed tantum vellicabit. Nobis autem ignosci potest, prolapsis ad lacrimas, si non nimiae decurrerent, si ipsi illa repressimus. Nec sicci sint oculi amisso amico, nec fluant: lacrimandum est, non plorandum. 2. Duram tibi legem videor ponere? quum poëtarum Graecorum maximus ius flendi dederit in unum dumtaxat diem? quum dixerit, etiam Nioben de cibo cogitasse? Quaeris unde sint lamentationes, unde immodici fletus? per lacrimas argumenta desiderii quaerimus: et dolorem non sequimur, sed ostendimus. Nemo tristis sibi est. O infelicem stultitiam! est aliqua et doloris ambitio. 3. Quid ergo? inquis: obliviscar amici? Brevem illi apud te memoriam promittis, si cum dolore mansura est. Iam istam frontem ad risum quaelibet fortuita res transferet. Non differo in longius tempus, quo desiderium omne mulcetur, quo etiam acerrimi luctus residunt: quum primum te observare desieris, imago ista tristitiae discedet. Nunc ipse custodis dolorem tuum, sed custodienti quoque elabitur: eoque citius, quo est acrior, desinit. 4. Id agamus, ut iucunda fiat nobis amissorum recordatio: nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento cogitaturus est. Si tamen istud fieri necesse est, ut cum aliquo nobis morsu, amissorum quos amavimus nomen occurrat: hic quo-

que morsus habet suam voluptatem. 5. Nam, ut dicere solebat Attalus noster: „Sic amicorum defunctorum memoria iucunda est, quomodo poma quaedam sunt suaviter aspera, quomodo in vino nimis veteri ipsa nos amaritudo delectat: quum vero intervenit spatium, omne quod angebat exstinguitur, et pura ad nos voluptas venit.“ Si illi credimus, amicos incolumes cogitare, melle ac placenta frui est: eorum qui fuerunt retractatio, non sine acerbitate quadam iuvat. 6. Quis autem negaverit, haec acria quoque, et habentia austeritatis aliquid, stomachum excitare? Ego non idem sentio: mihi amicorum defunctorum cogitatio, dulcis ac blanda est: habui enim illos, tanquam amissurus: amisi, tanquam habeam. Fac ergo, mi Lucili, quod tuam aequitatem decet. Desine beneficium Fortunae male interpretari: abstulit, sed dedit. 7. Ideo amicis avide fruamur, quia quamdiu contingere hoc possit, incertum est. Cogitemus quam saepe illos reliquerimus, in aliquam peregrinationem longinquam exituri: quam saepe eodem morantes loco non viderimus: intelligemus, plus nos temporis perdidisse in vivis. Feras autem hos, qui quum negligentissime amicos habeant, miserrime lugent; nec amant quenquam, nisi quum perdiderint? 8. Ideoque tunc effusius moerent, quia verentur, ne dubium sit an amaverint: sera iudicia affectus sui quaerunt. Si alios habemus amicos, male de his et meremur, et existimamus, quia parum valent in unius elati solatium: si non habemus, maiorem ipsi nobis iniuriam fecimus, quam a fortuna accepimus. Illa unum abstulit: nos quemquam non fecimus. 9. Deinde ne unum quidem amavit, qui plus quam unum amare non potuit. Si quis despoliatus, amissa unica tunica, complorare se malit, quam circumspicere quomodo frigus effugiat, et aliquid inveniat quo tegat scapulas, nonne tibi videatur stultissimus? Quem

amabas, extulisti: quaere, quem ames. Satius est amicum reparare, quam flere. 10. Scio quidem pertritum iam hoc esse, quod adiecturus sum: non tamen ideo praetermittam, quia ab omnibus dictum est. Finem dolendi etiam qui consilio non fecerat, tempore invenit: turpissimum autem est in homine prudenti remedium moeroris, lassitudo moerendi. Malo relinquas dolorem, quam ab illo relinquaris; quamprimum id facere desiste, quod, etiamsi voles, diu facere non poteris. 11. Annum feminis ad lugendum constituere maiores, non ut tam diu lugerent, sed ne diutius: viris nullum legitimum tempus est, quia nullum honestum. Quam tamen mihi ex illis mulierculis dabis, vix retractis a rogo, vix a cadavere revulsis, cui lacrimae in totum mensem duraverint? Nulla res citius in odium venit, quam dolor: qui recens, consolatorem invenit, et aliquos ad se adducit: inveteratus vero deridetur, nec immerito: aut enim simulatus, aut stultus est. 12. Haec tibi scribo, is qui Annaeum Serenum, carissimum mihi, tam immodice flevi, ut, quod minime velim, inter exempla sim eorum quos dolor vicit: hodie tamen factum meum damno, et intelligo maximam mihi causam sic lugendi fuisse, quod nunquam cogitaveram, mori eum ante me posse. Hoc unum mihi occurrebat, minorem esse, et multo minorem: tanquam ordinem fata servarent. Itaque assidue cogitemus, tam de nostra, quam omnium quos diligimus, mortalitate. 13. Tunc ego dicere debui, Minor est Serenus meus: quid ad rem pertinet? post me mori debet, sed ante me potest: quia non feci, imparatum subito fortuna percussit. Nunc cogito, omnia et mortalia esse, et incerta lege mortalia. Hodie fieri potest, quidquid unquam potest. Cogitemus ergo, Lucili carissime, cito nos eo perventuros, quo illum pervenisse moeremus. Et fortasse, si modo sapien-

tum vera fama est, recipitque nos locus aliquis, quem putamus perisse, praemissus est.

EPISTOLA LXIV.

Q. Sextii laudatio, et ipsius deinde Sapientiae. Veteres eius auctores venerandos; et nos tamen posse adiicere.

Fuisti heri nobiscum. Potes queri, si heri tantum: ideo adieci, nobiscum: mecum enim semper es. Intervenerant quidam amici, propter quos maior fumus fieret: non hic qui erumpere ex lautorum culinis, et terrere vigiles solet: sed hic modicus, qui hospites venisse significaret. Varius nobis sermo fuit, ut in convivio, nullam rem usque ad exitum adducens, sed aliunde alio transiliens. 2. Lectus est deinde liber Q. Sextii patris, magni, si quid mihi credis, viri, et, licet negent, Stoici. Quantum in illo, dii boni, vigoris est, quantum animi! hoc non in omnibus philosophis invenies. Quorundam scripta clarum habent tantum nomen: cetera exsanguia sunt. Instituunt, disputant, cavillantur: non faciunt animum, quia non habent. 3. Quum legeris Sextium, dices: Vivit, viget, liber est, supra hominem est: dimittit me plenum ingentis fiduciae. In quacunque positione mentis sim, quum lego hunc, fatebor tibi, libet omnes casus provocare, libet exclamare: Quid cessas, fortuna? congredere: paratum vides. 4. Illius animum induo, qui quaerit ubi se experiatur, ubi virtutem suam ostendat,

Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

Libet aliquid habere quod vincam, cuius patientia exercear. Nam hoc quoque egregium Sextius habet, quod et ostendet tibi beatae vitae magnitudinem, et desperationem eius non faciet. 5. Scies illam esse in excelso, sed volenti penetrabilem: hoc quidem virtus tibi ipsa praestabit, ut illam admireris, et ta-

mea speres. Mihi certe temporis multum auferre solet contemplatio ipsa sapientiae: non aliter illam intueor obstupefactus, quam ipsum interim mundum, quem saepe tanquam spectator novus video. Veneror itaque inventa sapientiae, inventoresque: adire tanquam multorum hereditatem iuvat. 6. Mihi ista acquisita, mihi laborata sunt. Sed agamus bonum patremfamiliae: faciamus ampliora quae accepimus: maior ista hereditas a me ad posteros transeat. Multum adhuc restat operis, multumque restabit: nec ulli nato post mille secula praecludetur occasio, aliquid adhuc adiiciendi. Sed etiamsi omnia a veteribus inventa sunt: hoc semper novum erit, usus, et inventorum ab aliis scientia et dispositio. 7. Puta relicta nobis medicamenta, quibus sanarentur oculi: non opus est mihi alia quaerere: sed haec tantum modis et temporibus aptanda sunt. Hoc asperitas oculorum conlevatur: hoc palpebrarum crassitudo tenuatur: hoc vis subita et humor avertitur: hoc acuitur visus. Teras ista oportet, et eligas tempus, adhibeas singulis modum. 8. Animi remedia inventa sunt ab antiquis: quomodo autem admoveantur, aut quando, nostri operis est quaerere. Multum egerunt, qui ante nos fuerunt, sed non peregerunt: suspiciendi tamen sunt, et ritu deorum colendi. Quidni ego magnorum virorum et imagines habeam, incitamenta animi, et natales celebrem? 9. Quidni illos honoris causa semper appellem? Quam venerationem praeceptoribus meis debeo, eandem illis praeceptoribus generis humani, a quibus tanti boni initia fluxerunt. Si consulem videro aut praetorem, omnia quibus honor haberi solet, faciam: equo desiliam, caput adaperiam, semita cedam. Quid ergo? Marcum Catonem utrumque, et Laelium Sapientem, et Socratem cum Platone, et Zenonem, Cleanthemque in animum meum sine di-

gnatione summa recipiam? Ego vero illos veneror, et tantis nominibus semper assurgo.

EPISTOLA LXV.

Physiologica tractat, de caussa et materia. Quatenus utile sit talia tractare, docet: si cum modo tractentur, et bono fine, id est vitae. Attolli per haec animum ad Deum et ad honestum.

Hesternum diem divisi cum mala valetudine: antemeridianum illa sibi vindicavit, postmeridiano mihi cessit. Itaque lectione primum tentavi animum; deinde quum hanc recepisset, plus illi imperare ausus sum, immo permittere. Aliquid scripsi, et quidem intentius, quam soleo, dum cum materia difficili contendo, et vinci nolo: donec intervenerunt amici, qui mihi vim afferrent, et tanquam aegrum intemperantem coërcerent. 2. In locum stili sermo successit: ex quo eam partem ad te perferam, quae in lite est: te arbitrum adduximus: plus negotii habes quam existimas. Triplex causa est. Dicunt, ut scis, Stoici nostri, duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiant: causam et materiam. Materia iacet iners, res ad omnia parata, cessatura, si nemo moveat. 3. Causa autem, id est, ratio, materiam format, et quocunque vult versat: ex illa varia opera producit. Esse debet ergo unde aliquid fiat, deinde a quo fiat: hoc causa est, illud materia. Omnis ars imitatio est naturae: itaque quod de universo dicebam, ad haec transfer, quae ab homine facienda sunt. Statua et materiam habuit, quae pateretur artificium; et artificem, qui materiae daret faciem. 4. Ergo in statua materia aes fuit, causa artifex. Eadem conditio rerum omnium est: ex eo constant quod fit, et ex eo quod facit. Stoicis placet unam causam esse, id quod facit. Causam Aristoteles putat tribus modis dici. Prima, inquit, causa est ipsa materia, sine qua nihil potest effici. Secunda opifex. Tertia forma,

quae unicuique operi imponitur, tanquam statuae: nam hanc Aristoteles Idos vocat. Quarta quoque, inquit, his accedit, propositum totius operis. 5. Quid sit hoc, aperiam. Aes prima statuae causa est: nunquam enim facta esset, nisi fuisset id, ex quo ea funderetur, duceretur ve. Secunda causa artifex est: non potuisset enim aes illud in habitum statuae figurari, nisi accessissent peritae manus. Tertia causa est forma: neque enim statua ista Doryphoros aut Diadumenos vocaretur, nisi haec illi esset impressa facies. 6. Quarta causa est faciendi propositum: nam nisi hoc fuisset, facta non esset. Quid est propositum? quod invitavit artificem, quod ille secutus fecit. Vel pecunia est hoc, si venditurus fabricavit: vel gloria, si laboravit in nomen: vel religio, si donum templo paravit. Ergo et haec causa est, propter quam fit. An non putas inter causas facti operis numerandum, quo remoto factum non esset? 7. His quintam Plato adiicit, exemplar, quam ipse ideam vocat: hoc est enim ad quod respiciens artifex, id quod destinabit, efficit. Nihil autem ad rem pertinet, utrum foris habeat exemplar, ad quod referat oculos: an intus, quod sibi ipse concepit et posuit. Haec exemplaria rerum omnium Deus intra se habet, numerosque universorum quae agenda sunt, et modos mente complexus est: plenus his figuris est quas Plato ideas appellat, immortales, immutabiles, infatigabiles. 8. Itaque homines quidem pereunt: ipsa autem humanitas ad quam homo effingitur, permanet: et hominibus laborantibus, intereuntibus, illa nil patitur. Quinque ergo causae sunt, ut Plato dicit: Id ex quo, id a quo, id quo, id ad quod, id propter quod: novissime id quod ex his est. 9. Tanquam in statua, (quia de hac loqui coepimus) Id ex quo, aes est: Id a quo, artifex est: Id quo, forma est, quae aptatur illi: Id ad quod, exemplar

abductum rediges in partem? Ego non quaeram, quae sint initia universorum, quis rerum formator, quis omnia in una massa et materia inerti convoluta discreverit? Non quaeram, quis sit artifex huius mundi? qua ratione tanta magnitudo in legem et ordinem venerit? quis sparsa collegerit, confusa distinxerit, in una deformitate latentibus faciem diviserit? unde lux tanta fundatur? ignis sit, an aliquid igne lucidius? 20. Ego ista non quaeram? ego nesciam unde descenderim? semel haec mihi videnda sint, an saepe? Nesciam, quo hinc iturus sim? quae sedes exspectet animam, solutam legibus servitutis humanae? Vetas me coelo interesse, id est, iubes me vivere capite demisso? 21. Maior sum, et ad maiora genitus, quam ut mancipium sim mei corporis: quod equidem non aliter adspicio, quam vinculum aliquod libertati meae circumdatum. Hoc itaque oppono fortunae, in quo resistat; nec per illud ad me ullum transire vulnus sino. 22. Quidquid in me potest iniuriam pati, hoc est: in hoc obnoxio domicilio animus liber habitat: nunquam me caro ista compellet ad metum, nunquam ad indignam bono simulationem, nunquam in honorem huius corpusculi mentiar. 23. Quum visum fuerit, distraham cum illo societatem: et nunc tamen dum haeremus, non erimus aequis partibus socii: animus ad se omne ius ducet. Contemtus corporis sui, certa libertas est. Ut ad propositum revertar, huic libertati multum conferet et illa, de qua modo loquebamur, inspectio. 24. Nempe universa ex materia et ex Deo constant: Deus ista temperat, quae circumfusa rectorem sequuntur, et ducem. Potentius autem ac pretiosius est quod facit, quod est Deus, quam materia patiens Dei. Quem in hoc mundo locum Deus obtinet, hunc in homine animus: quod est illic materia, id nobis corpus est. 25. Serviant ergo deteriora melioribus:

fortes simus adversus fortuita: non contremiscamus iniurias, non vulnera, non vincula, non egestatem. Mors quid est? Aut finis aut transitus. Nec desinere timeo; idem est enim quod non coepisse: nec transire; quia nusquam tam anguste ero.

EPISTOLA LXVI.

Claranum senem, sed alacrem esse: eundem corpore deformem, animo honestum. Non refert de casa, in qua is habitet. Discrimen bonorum e sententia Stoicorum: et omnia paria esse. Quid ergo? idem gaudium, et patientia? idem quod ad virtutem: non ad materiam. Externa non dare boni augmentum.

Claranum condiscipulum meum vidi, post multos annos, non, puto, exspectas ut adiiciam, senem: sed mehercules viridem animo ac vigentem, et cum corpusculo suo colluctantem. Inique enim se natura gessit, et talem animum male collocavit: aut fortasse voluit hoc ipsum nobis ostendere, posse ingenium fortissimum ac beatissimum sub qualibet cute latere. Vicit tamen omnia impedimenta: et ad cetera contemnenda a contemtu sui corporis venit. 2. Errare mihi visus est, qui dixit:

Gratior est pulchro veniens a corpore virtus:

nullo enim honestamento eget: ipsa et magnum sui decus est, et corpus suum consecrat. Certe Claranum nostrum coepi intueri: formosus mihi videtur, et tam rectus corpore, quam est animo. Potest ex casa vir magnus exire: potest et ex deformi humilique corpusculo formosus animus ac magnus. 3. Quosdam itaque videtur mihi in hoc natura tales generare, ut approbet virtutem omni loco nasci. Si posset per se nudos edere animos, fecisset: nunc quod amplius est, facit: quosdam enim edit corporibus impeditos, sed nihilominus perrumpentes obstantia. Claranus mihi videtur in exemplar editus, ut scire possemus, non deformitate corporis foedari

animum, sed pulchritudine animi corpus ornari. 4. Quamvis autem paucissimos una fecerimus dies, tamen multi nobis sermones fuerunt, quos subinde egeram, et ad te permittam. Hoc primo die quaesitum est, quomodo possint paria bona esse, si triplex eorum conditio est. Quaedam, ut nostris videtur, prima bona sunt: tanquam gaudium, pax, salus patriae. Quaedam secunda, in materia infelici expressa: tanquam tormentorum patientia, et in morbo gravi temperantia. 5. Illa bona directo optamus nobis: haec, si necesse erit. Sunt adhuc tertia: tanquam modestus incessus, et compositus ac probus vultus, et conveniens prudenti viro gestus. Quomodo ista inter se paria esse possunt, quum alia optanda sint, alia aversanda? Si volumus ista distinguere, ad primum revertamur, et consideremus id quale sit. 6. Animus intuens vera, peritus fugiendorum ac petendorum, non ex opinione, sed ex natura pretia rebus imponens, toti se inferens mundo, et in omnes eius actus contemplationem suam mittens, cogitationibus actionibusque intentus, ex aequo magnus ac vehemens, asperis blandisque pariter invictus, neutri se fortunae submittens, supra omnia quae contingunt acciduntque eminens, pulcherrimus, ordinatissimus, cum decore, cum viribus, sanus ac siccus, imperturbatus, intrepidus, quem nulla vi frangat, quem nec attollant fortuita, nec deprima 7. Talis animus virtus est: haec eius facies, si s unum veniat adspectum, et semel tota se ostend Ceterum multae eius species sunt, quae pro vi varietate et pro actionibus explicantur: nec mi fit aut maior ipsa. Decrescere enim summum b num non potest, nec virtuti ire retro licet: sed alias atque alias qualitates convertitur, ad reru quas actura est, habitum figurata. 8. Quidquid tigit, in similitudinem sui adducit et tingit: action

amicitias, interdum domos totas, quas intravit disposuitque, condecorat: quidquid tractavit, id amabile, conspicuum, mirabile facit. Itaque vis eius et magnitudo ultra non potest surgere, quando incrementum maximo non est. Nihil invenies rectius recto, non magis quam verius vero, quam temperato temperatius: omnis in modo est virtus: modus certa mensura est. 9. Constantia non habet quo procedat, non magis quam fiducia, aut veritas, aut fides. Quid accedere perfecto potest? nihil: aut perfectum non erat, cui accessit: ergo ne virtuti quidem; cui si quid adiici potest, defuit. Honestum quoque nullam accessionem recipit: honestum est enim propter illa quae retuli. Quid porro decorum, et iustum, et legitimum? non eiusdem esse formae putas, certis terminis comprehensum? 10. Crescere posse, imperfectae rei signum est: bonum omne in easdem cadit leges: iuncta est privata et publica utilitas, tam mehercules, quam inseparabile est, laudandum petendumque. Ergo virtutes inter se pares sunt, et opera virtutum, et omnes homines quibus illa contigere. Satorum vero animaliumque virtutes, quum mortales sint, fragiles, caducaeque, et incertae, exsiliunt residuntque: et ideo non eodem pretio aestimantur. 11. Una inducitur humanis virtutibus regula: una enim est ratio recta, simplexque. Nihil est divino divinius, coelesti coelestius. Mortalia minuuntur, cadunt, deteruntur, crescunt, exhauriuntur, implentur: itaque illis in tam incerta sorte inaequalitas est: divinorum una natura est. Ratio autem nihil aliud est, quam in corpus humanum pars divini spiritus mersa. 12. Si ratio divina est, nullum autem bonum sine ratione est, bonum omne divinum est: nullum porro inter divina discrimen est, ergo nec inter bona. Paria itaque sunt gaudium, et fortis atque obstinata tormentorum perpessio: in utroque enim eadem est

animi magnitudo: in altero remissa et laxa; in altero pugnax, et intenta. Quid? tu non putas, parem esse virtutem eius qui fortiter hostium moenia expugnat, et eius qui obsidionem patientissime sustinet? 13. Et magnus Scipio, qui Numantiam claudit et comprimit, cogitque invictas manus in exitium ipsas sui verti: et magnus ille obsessorum animus, qui scit nihil esse clausum, cui mors aperta est, et in complexu libertatis exspirat. Aeque reliqua quoque inter se paria sunt, tranquillitas, simplicitas, liberalitas, constantia, aequanimitas, tolerantia: omnibus enim istis una virtus subest, quae animum rectum et indeclinabilem praestat. 14. Quid ergo? nihil interest inter gaudium et dolorum inflexibilem patientiam? nihil; quantum ad ipsas virtutes: plurimum, quantum ad illa, in quibus virtus utraque ostenditur. In altero namque naturalis animi remissio ac laxitas: in altero, contra naturam dolor. Itaque media sunt haec, quae plurimum intervalli recipiunt. Virtus in utraque par est: virtutem materia non mutat: nec peiorem facit dura et difficilis, nec meliorem hilaris et laeta. 15. Necesse est ergo aequalia sint bona utraque: quia nec hic potest se melius in hoc gaudio gerere, nec ille melius in illis cruciatibus: duo vero, quibus nihil fieri melius potest, paria sunt. Nam, si quae extra virtutem posita sunt, aut minuere illam aut augere possunt, desinit unum bonum esse, quod honestum est. Si hoc concesseris, omne honestum perit. Quare? dicam: quia nihil honestum est, quod ab invito, quod a coacto fit: omne honestum voluntarium est. 16. Admisce illi pigritiam, querelam, tergiversationem, metum: quod habet in se optimum, perdidit, sibi placere. Non potest honestum esse, quod non est liberum: nam quod timet, servit. Honestum omne securum est, tranquillum est: si recusat aliquid, si complorat,

si malum iudicat, perturbationem recipit, et in magna discordia volutatur. Hinc enim species recti vocat, illinc suspicio mali retrahit. Itaque qui honeste aliquid facturus est, quidquid opponitur, id etiamsi incommodum putat, malum non putat: velut libens faciet. 17. Omne honestum iniussum incoactumque est, sincerum, et nullo malo mixtum. Scio quid mihi hoc loco responderi possit: „Hoc nobis persuadere conaris, nihil interesse, utrum aliquis in gaudio sit, an in equuleo iaceat, et tortorem suum lasset.“ Poteram respondere quod Epicurus ait, „Sapientem, si in Phalaridis tauro peruratur, exclamaturum: Dulce est, et ad me nil pertinet!“ 18. Quid miraris, si ego paria bona dico, unius in convivio iacentis, alterius inter tormenta fortissime stantis: quum, quod incredibilius est, dicat Epicurus, dulce esse torqueri? Et hic respondeo, plurimum interesse inter gaudium et dolorem. Si quaeratur electio, alterum petam, alterum vitabo: illud secundum naturam est, hoc contra. 19. Quamdiu sic aestimantur, magno inter se dissident spatio: quum vero ad virtutem ventum est, utraque par est, et quae per laeta procedit, et quae per tristia. Nullum habent momentum vexatio et dolor, et quidquid aliud incommodi est: virtute enim obruitur. Quemadmodum minuta lumina claritas solis obscurat: sic dolores, molestias, iniurias, virtus magnitudine sua elidit, atque opprimit; et quocunque affulsit, ibi quidquid sine illa apparet, exstinguitur: 20. nec magis ullam portionem habent incommoda, quum in virtutem inciderint, quam in mari nimbus. Hoc ut scias ita esse, ad omne pulchrum vir bonus sine ulla cunctatione procurret: stet illic licet carnifex, stet tortor atque ignis, perseverabit: nec quid passurus, sed quid facturus sit, adspiciet: et se honestae rei tanquam bono viro credet: utilem illam sibi iudica-

bit, tutam, prosperam. 21. Eundem ergo locum habebit apud illum honesta res, sed tristis atque aspera, quem vir bonus, pauper, aut exsul, ac pallidus. Agedum pone ex alia parte virum bonum, divitiis abundantem, ex altera nihil habentem, sed in se omnia: uterque aeque bonus vir erit, etiam si fortuna dispari utetur. Idem, ut dixi, in rebus iudicium est, quod in hominibus: 22. aeque laudabilis est virtus in corpore valido ac libero posita, quam in morbido ac vincto. Ergo tuam quoque virtutem non magis laudabis, si corpus illibatum, integrum, fortuna praestiterit, quam si ex aliqua parte mutilatum, multatum: alioqui hoc erit, ex servorum habitu dominum aestimare. 23. Omnia enim ista, in quae dominium casus exercet, serva sunt, pecunia, et corpus, et honores: imbecilla, fluida, mortalia, possessionis incertae. Illa rursus libera et invicta opera virtutis: quae non ideo magis appetenda sunt, si benignius a fortuna tractantur; nec minus, si aliqua rerum iniquitate premuntur. Quod amicitia in hominibus est, hoc in rebus appetitio est. 24. Non, puto, magis amares virum bonum locupletem, quam pauperem: nec robustum et lacertosum, quam gracilem, et languidi corporis: ergo ne rem quidem magis appetes hilarem ac pacatam, quam distractam et operosam. Et si hoc est, magis diliges ex duobus aeque bonis viris, nitidum et unctum, quam pulverulentum et horrentem. Deinde hucusque pervenies, ut magis diligas integrum omnibus membris et illaesum, quam debilem aut luscum. 25. Paulatim fastidium tuum illo usque procedet, ut ex duobus aeque iustis ac prudentibus, comatum et crispulum malis, quam recalvastrum. Ubi par est in utroque virtus, non comparet aliarum rerum inaequalitas: omnia enim alia non partes, sed accessiones sunt. Nam quis tam iniquam censuram inter suos

agit, ut filium sanum quam aegrum magis diligat? proceerumve et excelsum, quam brevem et modicum? 26. Fetus suos non distinguunt ferae, et se in alimentum pariter omnium sternunt: aves ex aequo partiuntur cibos. Ulysses ad Ithacae suae saxa sic properat, quemadmodum Agamemnon ad Mycenarum nobiles muros. Nemo enim patriam, quia magna est, amat, sed quia sua. Quorsum haec pertinent? ut scias, virtutem omnia opera sua, velut fetus suos, iisdem oculis intueri, aeque indulgere omnibus: et quidem impensius, laborantibus. 27. Quoniam quidem etiam parentum amor, magis in ea quorum miseretur, inclinatur. Virtus quoque opera sua quae videt affici et premi, non magis amat, sed parentum bonorum more, magis complectitur ac fovet. Quare non est ullum bonum altero maius? quia non est quidquam apto aptius, quia plano nihil est planius. Non potes dicere, „Hoc magis par est alicui, quam illud: ergo nec honesto honestius quidquam est.“ 28. Quod si par omnium virtutum natura est, tria genera bonorum in aequo sunt. Ita dico, in aequo est moderate gaudere, et moderate dolere: laetitia illa non vincit hanc animi firmitatem, sub tortore gemitus devorantem. Illa bona optabilia sunt, haec mirabilia: utraque nihilominus paria, quia, quidquid incommodi est, velamento maioris boni tegitur. Quisquis haec imparia iudicat, ab ipsis virtutibus avertit oculos, et exteriora circumspicit. 29. Bona vera idem pendunt, idem patent: falsa multum habent vani. Itaque speciosa et magna contra visentibus, quum ad pondus revocata sunt, fallunt. Ita est, mi Lucili, quidquid vera ratio commendat, solidum et aeternum est, firmat animum, attollitque, semper futurum in excelso: illa quae temere laudantur, et vulgi sententia bona sunt, inflant inanibus laetos. Rursus ea quae timentur

tanquam mala, iniiciunt formidinem mentibus, et illas non aliter, quam animalia species periculi, agitant. 30. Utraque res ergo sine causa animum et diffundit et mordet: nec illa gaudio, nec haec metu digna est: sola ratio immutabilis et iudicii tenax est: non enim servit, sed imperat sensibus. Ratio rationi par est, sicut rectum recto: ergo et virtus, quae non aliud est quam recta ratio. Omnes virtutes rationes rectae sunt: si rectae sunt, et pares sunt. Qualis ratio est, tales et actiones sunt: ergo omnes pares sunt. 31. Nam quum similes rationi sint, similes et inter se sunt: pares autem actiones inter se esse dico, qua rectae sunt, et honestae. Ceterum magna habebunt discrimina, variante materia, quae modo latior est, modo angustior, modo illustris, modo ignobilis, modo ad multos pertinens, modo ad paucos. 32. In omnibus tamen istis, id quod optimum est, par est. Tanquam viri boni, omnes pares sunt, qua boni sunt: sed habent differentias aetatis; alius senior, alius iunior: habent corporis; alius formosus, alius deformis est: habent fortunae; ille dives, hic pauper est: ille gratiosus, potens, urbibus notus et populis; ignotus hic plerisque, et obscurus. Sed per illud quod boni sunt, pares sunt. 33. De bonis ac malis sensus non iudicat: quid utile, scit; quid inutile, ignorat. Non potest ferre sententiam, nisi in rem praesentem perductus est: nec futuri providus est, nec praeteriti memor: quid sit consequens nescit. Ex hoc autem rerum ordo seriesque contexitur, ut unitas vitae in perfectum itura. Ratio ergo arbitra est bonorum ac malorum: aliena et externa pro vilibus habet: et ea quae neque bona sunt, neque mala, accessiones minimas ac levissimas iudicat: omne illi bonum in animo est. 34. Ceterum quaedam prima existimat, ad quae ex proposito venit, tanquam victoriam, bonos liberos, patriae salutem: quaedam secunda, quae

non apparent nisi in rebus adversis: tanquam aequo animo pati morbum magnum, exsilium: quaedam media, quae nihilo magis secundum naturam sunt, quam contra naturam: tanquam prudenter ambulare, composite sedere. Non enim minus secundum naturam est, sedere, quam aut stare, aut ambulare. 35. Duo illa superiora diversa sunt: prima enim secundum naturam sunt, gaudere librorum pietate, patriae incolumitate; secunda contra naturam sunt, fortiter obstare tormentis, et sitim perpeti, morbo urente praecordia. Quid ergo? aliquid contra naturam bonum est? minime: sed illud aliquando contra naturam est, in quo bonum illud exsistit. 36. Vulnerari enim, et subiecto igne tabescere, et adversa valetudine affligi, contra naturam est: sed inter ista servare animum infatigabilem, secundum naturam est. Et ut, quod volo, exprimam breviter, materia boni aliquando contra naturam: ad bonum, nunquam: quoniam bonum sine ratione nullum est: sequitur autem ratio naturam. Quid est ergo ratio? naturae imitatio. Quid est summum hominis bonum? ex naturae voluntate se gerere. 37. Non est, inquit, dubium, quin felicior pax sit nunquam lacessita, quam multo reparata sanguine. Non est dubium, inquit, quin felicior sit inconcussa valetudo, quam ex gravibus morbis et extrema minitantibus in tutum vi quadam et patientia educta. Eodem modo non erit dubium, quin maius bonum sit gaudium, quam obnoxius animus ad perpetiendos cruciatus vulnerum aut ignium. 38. Minime: illa enim quae fortuita sunt, plurimum discriminis recipiunt: aestimantur enim utilitate sumentium. Bonorum unum propositum est, consentire naturae: hoc in omnibus par est. Quum alicuius in senatu sententiam sequimur, non potest dici: Ille magis assentitur, quam ille: ab omnibus in eandem sententiam

itur. Idem de virtutibus dico: omnes naturae assentiuntur. Idem de bonis dico: omnia naturae assentiuntur. 39. Alter adolescens decessit, alter senex, aliquis praeter hos infans, cui nihil amplius contingit, quam prospicere vitam: omnes hi aeque fuere mortales, etiam si mors aliorum longius vitam passa est procedere, aliorum in medio flore praecidit, aliorum interrupit principia. Alius inter coenandum solutus est, alterius continuata mors somno est, aliquem concubitus exstinxit. 40. His oppone ferro transfossos, aut exanimatos serpentum morsu, aut fractos ruina, aut per longam nervorum contractionem extortos minutatim: aliquorum melior dici, aliquorum peior potest exitus: mors quidem omnium par est: per quae venit, diversa sunt: id in quod desinunt, unum est: mors nulla maior aut minor est: habet enim eundem in omnibus modum, finisse vitam. 41. Idem tibi de bonis dico: hoc bonum inter meras voluptates est, hoc inter tristia et acerba; illud fortunae indulgentiam rexit, hoc violentiam domuit; utrumque aeque bonum est, quamvis illud plana emolliverit, hoc aspera. Idem finis omnium est: bona sunt, laudanda sunt, virtutem rationemque comitantur: virtus aequat inter se, quidquid agnoscit. 42. Nec est quod hoc inter nostra placita mireris: apud Epicurum duo bona sunt, ex quibus summum illud beatumque componitur: ut corpus sine dolore sit, animus sine perturbatione. Haec bona non crescunt, si plena sunt. Quo enim crescet, quod plenum est? Dolore corpus caret: quid ad hanc accedere indolentiam potest? Animus constat sibi, et placidus est: quid accedere ad hanc tranquillitatem potest? Quemadmodum serenitas coeli non recipit maiorem adhuc claritatem, in sincerissimum nitorem repurgata: 43. sic hominis, corpus animumque curantis, et bonum suum ex utroque nectentis, perfe-

ctus est status, et summam voti sui invenit, si nec aestus animo est, nec dolor corpori. Si qua extra blandimenta contingunt, non augent summum bonum, sed, ut ita dicam, condiunt et oblectant: absolutum enim illud humanae naturae bonum, corporis et animi pace contentum est. 44. Dabo apud Epicurum tibi etiamnunc simillimam huic nostrae divisionem bonorum. Alia enim sunt apud illum, quae malit contingere sibi: ut corporis quietem, ab omni incommodo liberam, et animi remissionem, bonorum suorum contemplatione gaudentis. Alia sunt, quae quamvis nolit accidere, nihilominus et laudat et comprobat: tanquam illam, quam paulo ante dicebam, malae valetudinis, et dolorum gravissimorum perpessionem: 45. in qua Epicurus fuit illo summo ac fortunatissimo die suo: ait enim, „se vesicae et exulcerati ventris tormenta tolerare, ulteriorem doloris accessionem non recipientia: esse nihilominus sibi illum beatum diem.“ Beatum autem agere, nisi qui est in summo bono, non potest. Ergo et apud Epicurum sunt haec bona, quae malles non experiri: sed quia ita res tulit, et amplexanda et laudanda et exaequanda summis sunt. 46. Non potest dici, hoc non esse par maximis bonum, quod beatae vitae clausulam imposuit, cui Epicurus extrema voce gratias egit. Permitte mihi, mi Lucili, virorum optime, aliquid audacius dicere: si ulla bona maiora esse aliis possent: haec ego quae tristia videntur, mollibus illis et delicatis praetulissem. Maius est enim perfringere difficilia, quam laeta moderari. Eadem ratione fit, scio, ut aliquis felicitatem bene, et calamitatem fortiter ferat. 47. Aeque fortis esse potest, qui pro vallo securus excubuit, nullis hostibus castra tentantibus: et qui succisis poplitibus in genua se excepit, nec arma demisit. Macte virtute esto, sanguinolentis et ex acie redeun-

tibus dicitur. Itaque haec magis laudaverim bona exercitata et fortia, et cum fortuna rixata. 48. Ego dubitem, quin magis laudem truncam illam et retorridam manum Mucii, quam cuiuslibet fortissimi salvam? Stetit hostium flammarumque contemtor, et manum suam in hostili foculo distillantem perspectavit, donec Porsenna, cuius poenae favebat, gloriae invidit, et ignem invito eripi iussit. Hoc bonum quidni inter prima numerem, tantoque maius putem, quam illa secura et intentata fortunae, quanto rarius est hostem amissa manu vicisse, quam armata? Quid ergo? inquis: hoc bonum tibi optabis? 49. Quidni? hoc enim, nisi qui potest et optare, non potest facere. An potius optem, ut malacissandos articulos exoletis meis porrigam? ut muliercula, aut aliquis in mulierculam ex viro versus, digitulos meos ducat? Quidni ego feliciorem putem Mucium, qui sic tractavit ignem, quasi illam manum tractatori praestitisset? In integrum restituit, quidquid erraverat: confecit bellum inermis ac mancus, et illa manu trunca reges duos vicit.

EPISTOLA LXVII.

Post praefatiunculam quaestio: an omne bonum optabile? Ait, esse: etiam cuius materia in malis sit. Ut, fortiter uri, aegrotare, flagellari. Non ipsa ustio, morbus, flagella; sed illud, fortiter et patienter, inquit, est optabile. Deinde, virtutes nexas esse inter se.

Ut a communibus initium faciam, ver aperire se coepit: sed iam inclinatum in aestatem, quo tempore calere debebat, intepuit: nec adhuc illi fides est: saepe enim in hiemem revolvitur. Vis scire, quam dubium adhuc sit? nondum me committo frigidae: adhuc rigorem eius infringo. Hoc est, inquis, nec calidum, nec frigidum pati. Ita est, mi Lucili: iam aetas mea contenta est suo frigore: vix media regelatur aestate. 2. Itaque maior pars in vestimentis

degitur. Ago gratias senectuti, quod me lectulo affixit. Quidni gratias illi hoc nomine agam? Quidquid debebam nolle, nón possum. Cum libellis mihi plurimus sermo est: si quando interveniunt epistolae tuae, tecum esse mihi videor: et sic afficior animo, tanquam tibi non rescribam, sed respondeam. Itaque et de hoc quod quaeris, quasi colloquar tecum: quale sit, una scrutabimur. 3. Quaeris, „an omne bonum optabile sit. Si bonum est," inquis, „fortiter torqueri, et magno animo uri, et patienter aegrotare, sequitur ut ista optabilia sint: nihil autem video ex istis voto dignum. Neminem certe adhuc scio eo nomine votum solvisse, quod flagellis caesus esset, aut podagra distortus, aut equuleo longior factus." 4. Distingue, mi Lucili, ista; et intelliges esse in his aliquid optandum. Tormenta abesse a me velim: sed si sustinenda fuerint, ut me in illis fortiter, honeste, animose geram, optabo. Quidni ego malim non incidere bellum? sed si inciderit, ut vulnera, ut famem, et omnia quae bellorum necessitas fert, generose feram, optabo. 5. Non sum tam demens, ut aegrotare cupiam: sed si aegrotandum fuerit, ut nihil intemperanter, nihil effeminate faciam, optabo. Ita non incommoda optabilia sunt, sed virtus qua perferuntur incommoda. 6. Quidam ex nostris existimant, omnium tormentorum fortem tolerantiam non esse optabilem, sed nec abominandam quidem: quia voto purum bonum peti debet, et tranquillum, et extra molestiam positum. Ego dissentio. Quare? primum quia fieri non potest, ut aliqua res bona quidem sit, sed optabilis non sit: deinde si virtus optabilis est, nullum autem sine virtute bonum, et omne bonum optabile. 7. Deinde etiam, si tormentorum fortis patientia optabilis non est, etiamnunc interrogo: Nonne fortitudo optabilis est? atqui pericula contemnit et provocat.

Pulcherrima pars eius, maximeque mirabilis illa est, non cedere ignibus, obviam ire vulneribus, interdum tela ne vitare quidem, sed pectore excipere. 8. Si fortitudo optabilis est, et tormenta patienter ferre optabile est: hoc enim fortitudinis pars est. Sed separa ista, ut dixi, nihil erit quod tibi faciat errorem. Non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter. Illud opto fortiter, quod est virtus. Quis tamen unquam hoc sibi optavit? Quaedam vota aperta et professa sunt, quum particulatim fiunt: quaedam latent, quum uno voto multa comprehensa sunt. 9. Tanquam opto mihi vitam honestam: vita autem honesta actionibus variis constat. In hac est Reguli arca, Catonis scissum manu sua vulnus, Rutilii exsilium, calix venenatus qui Socratem transtulit e carcere in coelum. Ita quum optavi mihi vitam honestam, et haec optavi, sine quibus interdum honesta non potest esse.

— — O terque quaterque beati, —
Queis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
Contigit oppetere!

10. Quid interest, optes hoc alicui, an optabile fuisse fatearis? Decius se pro republica devovit, et in medios hostes concitato equo mortem petens irruit. Alter post hunc paternae virtutis aemulus, conceptis solennibus, ac iam familiaribus verbis, in aciem confertissimam incurrit, de hoc solicitus tantum ut litaret, optabilem rem putans bonam mortem. Dubitas ergo, an optimum sit memorabilem mori, et in aliquo opere virtutis? 11. Quum aliquis tormenta fortiter patitur, omnibus virtutibus utitur fortasse, quum una in promtu sit, et maxime appareat, patientia. Ceterum illic est fortitudo: cuius patientia et perpessio, et tolerantia, rami sunt. Illic est prudentia, sine qua nullum initur consilium: quae suadet, quod effugere non possis, quam fortissime ferre.

Illic est constantia: quae deiici loco non potest, et propositum nulla vi extorquente dimittit. Illic est individuus ille comitatus virtutum. 12. Quidquid honeste fit, una virtus facit, sed de consilii sententia: quod autem ab omnibus virtutibus comprobatur, etiam si ab una fieri videtur, optabile est. Quid? tu existimas ea tantum optabilia esse, quae per voluptatem et otium veniunt? quae excipiuntur foribus ornatis? Sunt quaedam tristes voluptates, sunt quaedam vota, quae non gratulantium coetu, sed adorantium venerantiumque celebrantur. 13. Ita tu non putas Regulum optasse, ut ad Poenos perveniret? Indue magni viri animum, et ab opinionibus vulgi secede paulisper: cape quantam debes virtutis pulcherrimae ac magnificentissimae speciem, quae nobis non sertis, sed sudore et sanguine colenda est. Adspice M. Catonem, sacro illi pectori purissimas manus admoventem, et vulnera parum demissa laxantem. 14. Utrum illi tandem dicturus es, Vellem quae velles: et, Moleste fero? an, Feliciter, quod agis? Hoc loco mihi Demetrius noster occurrit, qui vitam securam et sine ullis fortunae incursionibus mare mortuum vocat. Nihil habere ad quod exciteris, ad quod te concites, cuius denuntiatione et incursu firmitatem animi tui tentes, sed in otio inconcusso iacere, non est tranquillitas; malacia est. 15. Attalus Stoicus dicere solebat: „Malo me fortuna in castris suis, quam in deliciis habeat: torqueor, sed fortiter; bene est: occidor, sed fortiter; bene est.“ Audi Epicurum: dicet: „Et dulce est.“ Ego tam honestae rei ac severae nunquam molle nomen imponam. Uror, sed invictus. Quidni optabile sit, non quod urit me ignis, sed quod non vincit? Nihil est virtute praestantius, nihil pulchrius: et bonum est, et optabile, quidquid ex huius geritur imperio.

EPISTOLA LXVIII.

Suadet otium, sed cum philosophia iunctum, et ab omni iactatione et ostentatione remotum. Et in eo de se, apud se, agendum: id est, ut in vitia inquiramus, emendemus. Denique hoc otium, super aliorum negotia esse: quod magnae reip. i. e. mundo, serviat.

Consilio tuo accedo: absconde te in otio, sed et otium tuum absconde. Hoc te facturum, Stoicorum etiamsi non praecepto, at exemplo licet scias: sed ex praecepto quoque facies: id tibi, quum voles, approbabo. Nec ad omnem Rempublicam mittimus, nec semper, nec sine ullo fine. Praeterea, quum sapienti Rempublicam ipso dignam dedimus, id est, mundum: non est extra Rempublicam, etiamsi secesserit: 2. immo fortasse relicto uno angulo in maiora atque ampliora transit, et coelo impositus, intelligit, quum sellam aut tribunal ascenderat, quam humili loco sederit. Depono hoc apud te: nunquam plus agere sapientem, quam quum in conspectum eius divina atque humana venerunt. Nunc ad illud revertor, quod suadere tibi coeperam, ut otium tuum ignotum sit. 3. Non est quod inscribas tibi philosophiam: atque etiam aliud proposito tuo nomen impone: valetudinem, et imbecillitatem vocato, et desidiam. Gloriari otio, iners ambitio est. Animalia quaedam, ne inveniri possint, vestigia sua circa cubile ipsum confundunt: idem tibi faciendum est, alioqui non deerunt qui persequantur. Multi aperta transeunt, condita et obstrusa rimantur: furem signata sollicitant: 4. vile videtur, quidquid patet: aperta effractarius praeterit. Hos mores habet populus, hos imperitissimus quisque: in secreta irrumpere cupit. Optimum itaque est, non iactare otium suum: iactandi autem genus est, nimis latere, et a conspectu hominum secedere. Ille Tarentum se abdidit, ille Neapoli inclusus est: ille multis annis non

transit domus suae limen. 5. Convocat turbam, quisquis otio suo aliquam fabulam imposuit. Quum secesseris, non est agendum hoc, ut de te homines loquantur, sed ut ipse tecum loquaris. Quid autem tecum loquaris? quod homines de aliis libentissime faciunt: de te apud te male existima. Assuesce et dicere verum, et audire. Id autem maxime tracta, quod in te esse infirmissimum senties. 6. Nota habet quisque sui corporis vitia: itaque alius vomitu levat stomachum, alius frequenti cibo fulcit, alius interposito ieiunio corpus exhaurit et purgat. Hi quorum pedes dolor repetit, aut vino aut balneo abstinent: in cetera negligentes, huic, a quo saepe infestantur, occurrunt. Sic in animo nostro sunt quasi causariae partes, quibus adhibenda curatio est. 7. Quid in otio facio? ulcus meum curo. Si ostenderem tibi pedem turgidum, lividam manum, aut contracti cruris aridos nervos, permitteres mihi uno loco iacere, et fovere morbum meum: maius malum est hoc, quod non possum tibi ostendere. In pectore collectio et vomica est. Nolo laudes, nolo dicas, O magnum virum! contemsit omnia, et damnatis humanae vitae furoribus fugit. 8. Nihil damnavi, nisi me: non est, quod proficiendi causa venire ad me velis. Erras, qui hinc aliquid auxilii speras: non medicus, sed aeger hic habitat. Malo illa, quum discesseris, dicas: „ego istum beatum hominem putabam, et eruditum: erexeram aures: destitutus sum, nihil vidi, nihil audivi, quod concupiscerem, ad quod reverterer." Si hoc sentis, si hoc loqueris, aliquid profectum est. Malo ignoscas otio meo, quam invideas. 9. Otium, inquis, Seneca, mihi commendas? ad Epicureas voces dilaberis. Otium tibi commendo, in quo maiora agas et pulchriora, quam, quae reliquisti. Pulsare superbas potentiorum fores, digerere in literam senes orbos, plurimum in

foro posse, invidiosa potentia ac brevis est, et, si verum aestimes, sordida. Ille me gratia forensi longe antecedit, ille stipendiis militaribus et quaesita per hoc dignitate, ille clientum turba. 10. Tanti est ab hominibus vinci, dum a me fortuna vincatur! Cuius turbae par esse non possum, plus habet gratiae. Utinam quidem hoc propositum sequi olim fuisset animus tibi! utinam de vita beata non in conspectu mortis ageremus! Sed nunc quoque non moremur. Multa enim, quae supervacua esse et inimica, credituri fuimus rationi, nunc experientiae credimus. 11. Quod facere solent qui serius exeunt, et volunt tempus celeritate reparare, calcar addamus. Haec aetas optime facit ad haec studia: iam despumavit, iam vitia primo fervore adolescentiae indomita lassavit: non multum superest, ut exstinguat. Et quando, inquis, tibi proderit istud, quod in exitu discis, aut in quam rem? In hanc, ut exeam melior. 12. Non est tamen quod existimes, ullam aetatem aptiorem esse ad bonam mentem, quam quae se multis experimentis, longa ac frequenti rerum patientia domuit: quae ad salutaria, mitigatis affectibus, venit. Hoc est huius boni tempus. Quisquis senex ad sapientiam pervenit, annis pervenit.

EPISTOLA LXIX.

Loca non mutanda, sed magis quiescendum corpore, ut et animus possit. Hunc in salutari studio defigendum, et quae avocent, vitanda.

Mutare te loca, et in alium de alio transilire, nolo. Primum, quia tam frequens migratio instabilis animi est: coalescere otio non potest, nisi desiit circumspicere et errare. Ut animum possis continere, prius corporis tui fugam siste. Deinde, plurimum remedia continuata proficiunt. Interrumpenda non est quies, et vitae prioris oblivio. Sine dediscere oculos tuos: sine aures assuescere sanioribus verbis.

Quoties processeris, in ipso transitu aliqua quae renovent cupiditates tuas, tibi occurrent. 2. Quemadmodum ei, qui amorem exuere conatur, evitanda est omnis admonitio dilecti corporis, (nihil enim facilius quam amor recrudescit:) ita qui deponere vult desideria rerum omnium, quarum cupiditate flagravit, et oculos et aures ab his quae reliquit, avertat. Cito rebellat affectus: quocunque se verterit, pretium aliquod praesens occupationis suae adspiciet. 3. Nullum sine auctoramento malum est. Avaritia pecuniam promittit: luxuria multas ac varias voluptates: ambitio purpuram et plausum, et ex hoc potentiam, et quidquid potentia potest. Mercede te vitia solicitant: hic tibi gratis vivendum est. Vix effici toto seculo potest, ut vitia tam longa licentia tumida subigantur, et iugum accipiant: nedum, si tam breve tempus per intervalla discindimus. 4. Unamquamlibet rem vix ad perfectum adducit assidua vigilia et intentio. Si me quidem velis audire, hoc meditare: exerce te, ut mortem et excipias, et si ita res suadebit, arcessas: interest nihil, an illa ad nos veniat, an ad illam nos. Illud imperitissimi cuiusque verbum, falsum esse ipse tibi persuade: Bella res est, mori sua morte. Illud praeterea tecum licet cogites: Nemo nisi suo die moritur. Nihil perdis ex tuo tempore: nam quod relinquis, alienum est.

EPISTOLA LXX.

Pompeiis se fuisse, et praeteriti temporis admonitu sensisse eius fugam. Mortem instare, portum nempe iactationum: neque timendam, neque appetendam, aut sumendam: nisi interdum. Et quando? cum ratio, non impetus suadebit. Ceterum exspectandam.

Post longum intervallum Pompeios tuos vidi. In conspectum adolescentiae meae reductus sum. Quidquid illic iuvenis feceram, videbar mihi facere adhuc

posse, et paulo ante fecisse. Praenavigamus, mi Lucili, vitam: et quemadmodum in mari, ut ait Virgilius noster,

— —*Terraeque urbesque recedunt:*

2. sic in hoc cursu rapidissimi temporis, primum pueritiam abscondimus, deinde adolescentiam, deinde quidquid est illud inter iuvenem et senem medium, in utriusque confinio positum, deinde ipsius senectutis optimos annos: novissime incipit ostendi publicus finis generis humani. Scopulum esse illum putamus dementissimi? portus est, aliquando petendus, nunquam recusandus. In quem si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet, quam qui cito navigavit. 3. Alium enim, ut scis, venti segnes ludunt ac detinent, et tranquillitatis lentissimo taedio lassant: alium pertinax flatus celerrime perfert. Idem evenire nobis puta. Alios vita velocissime adduxit, quo veniendum erat etiam cunctantibus: alios maceravit et coxit. Quae, ut scis, non semper retinenda est. Non enim vivere bonum est, sed bene vivere. Itaque sapiens vivit, quantum debet, non quantum potest. 4. Videbit ubi victurus sit, cum quibus, quomodo, quid acturus. Cogitat semper, qualis vita, non quanta sit. Si multa occurrunt molesta et tranquillitatem turbantia, emittit se: nec hoc tantum in necessitate ultima facit, sed, quum primum illi coeperit suspecta esse fortuna, diligenter circumspicit, numquid illo die desinendum sit. Nihil existimat sua referre, faciat finem, an accipiat: tardius fiat, an citius. Non tanquam de magno detrimento timet. 5. Nemo multum ex stillicidio potest perdere. Citius mori, vel tardius, ad rem non pertinet: bene mori, aut male, ad rem pertinet. Bene autem mori, est effugere male vivendi periculum. Itaque effeminatissimam vocem illius Rhodii existimo, qui quum in caveam coniectus esset a tyranno,

et tanquam ferum aliquod animal aleretur, suadenti cuidam ut abstineret cibo: „Omnia," inquit, „homini, dum vivit, speranda sunt." 6. Ut sit hoc verum, non omni pretio vita emenda est. Quaedam, licet magna, licet certa sint, tamen ad illa turpi infirmitatis confessione non veniam. Ego cogitem, in eo qui vivit, omnia posse fortunam, potius quam cogitem, in eo qui scit mori, nihil posse fortunam? Aliquando tamen, etiamsi certa mors instabit, et destinatum sibi supplicium sciet, non commodabit poenae suae manum. Stultitia est, timore mortis mori. Venit qui occidat. 7. Exspecta. Quid occupas? Quare suscipis alienae crudelitatis procurationem? Utrum invides carnifici tuo, an parcis? Socrates potuit abstinentia finire vitam, et inedia potius quam veneno mori. Triginta tamen dies in carcere et in exspectatione mortis exegit: non hoc animo, tanquam omnia fieri possent, tanquam multas spes tam longum tempus reciperet, sed ut praeberet se legibus, ut fruendum amicis extremum Socratem daret. 8. Quid erat stultius quam mortem contemnere, venenum timere? Scribonia, gravis femina, amita Drusi Libonis fuit, adolescentis tam stolidi, quam nobilis, maiora sperantis, quam aut illo seculo quisquam sperare poterat, aut ipse ullo. Quum aeger a senatu in lectica relatus esset, non sane frequentibus exsequiis, (omnes enim necessarii deseruerant impie, iam non reum, sed funus) habere coepit consilium, utrum consisceret sibi mortem, an exspectaret. 9. Cui Scribonia: „Quid te," inquit, „delectat, alienum negotium agere?" Num persuasit illi? Manus sibi attulit, nec sine causa. Nam post diem tertium aut quartum inimici moriturus arbitrio, si vivit, alienum negotium agit. Non possis itaque de re in universum pronuntiare, quum mortem vis externa denuntiat, occupanda sit, an exspectanda.

Multa enim sunt, quae in utramque partem trahere possunt. Si altera mors cum tormento, altera simplex et facilis est, quidni huic iniicienda sit manus? 10. Quemadmodum navim eligam navigaturus, et domum habitaturus, ita mortem, utique qua sum exiturus e vita, meliorem. Praeterea quemadmodum non utique melior est longior vita, sic peior utique mors longior. In nulla re magis, quam in morte, morem animo gerere debemus. Exeat qua impetum cepit: sive ferrum appetit, sive laqueum, sive aliquam potionem venas occupantem, pergat, et vincula servitutis abrumpat. 11. Vitam et aliis approbare quisque debet, mortem sibi. Optima est, quae placet. Stulte haec cogitantur: Aliquis dicet, me parum fortiter fecisse; aliquis, nimis timere; aliquis, fuisse aliquod genus mortis animosius. Vis tu cogitare, id in manibus esse consilium, ad quod fama non pertinet? Hoc unum intuere, ut te fortunae quam celerrime eripias. Alioqui aderunt, qui de facto tuo male existiment. 12. Invenies etiam professos sapientiam, qui vim afferendam vitae suae negent, et nefas iudicent ipsum interemtorem sui fieri: exspectandum esse exitum, quem natura decrevit. Hoc qui dicit, non videt se libertati viam claudere. Nil melius aeterna lex fecit, quam quod unum introitum nobis ad vitam dedit, exitus multos. 13. Ego exspectem vel morbi crudelitatem, vel hominis, quum possim per media exire tormenta, et adversa discutere? Hoc est unum, cur de vita non possimus queri: neminem tenet. Bono loco res humanae sunt, quod nemo nisi vitio suo miser est. Placet? vive. Non placet? licet eo reverti unde venisti. Ut dolorem capitis levares, sanguinem saepe emisisti: ad extenuandum corpus vena percutitur: non opus est vasto vulnere dividere praecordia: 14. scalpello aperitur ad illam magnam libertatem via:

et puncto securitas constat. Quid ergo est, quod nos facit pigros inertesque? Nemo nostrum cogitat, quandoque sibi ex hoc domicilio exeundum. Sic veteres inquilinos indulgentia loci et consuetudo, etiam inter iniurias, detinet. Vis adversus hoc corpus liber esse? tanquam migraturus habita: propone tibi, quandoque hoc contubernio carendum. Fortior eris ad necessitatem exeundi. 15. Sed quemadmodum suus finis veniet in mentem omnia sine fine concupiscentibus? Nullius rei meditatio tam necessaria est. Alia enim exercentur fortasse in supervacuum: „Adversus paupertatem praeparatus est animus?" permansere divitiae. „Ad contemtum nos doloris armavimus?" nunquam a nobis exiget huius virtutis experimentum integri ac sani felicitas corporis. „Ut fortiter amissorum desideria pateremur, praecepimus nobis?" omnes quos amabamus, superstites fortuna servavit. Huius unius rei usum qui exigat dies, veniet. 16. Non est quod existimes, magnis tantum viris hoc robur fuisse, quo servitutis humanae claustra perrumperent. Non est quod iudices, hoc fieri nisi a Catone non posse, qui quam ferro non emiserat animam, manu extraxit. Quum vilissimae sortis homines ingenti impetu in tutum evaserint, quumque commodo mori non licuisset, nec ad arbitrium suum instrumenta mortis eligere: obvia quaeque rapuerunt, et quae natura non erant noxia, vi sua tela fecerunt. 17. Nuper in ludo bestiariorum, unus e Germanis, quum ad matutina spectacula pararetur, secessit ad exonerandum corpus. Nullum aliud illi dabatur sine custode secretum. Ibi lignum id, quod ad emundanda obscoena adhaerente spongia positum est, totum in gulam farsit, et vi praeclusis faucibus spiritum elisit. Hoc fuit morti contumeliam facere. Ita prorsus. Parum munde, et parum decenter! 18. Quid est stultius, quam fasti-

diose mori? O virum fortem! o dignum, cui fati daretur electio! Quam fortiter ille gladio usus esset! quam animose in profundam se altitudinem maris, aut abscissae rupis, immisisset! Undique destitutus invenit, quemadmodum et mortem sibi deberet, et telum: ut scias ad moriendum nihil aliud in mora esse, quam velle. 19. Existimetur de facto hominis acerrimi, ut cuique visum erit, dum hoc constet, praeferendam esse spurcissimam mortem servituti mundissimae. Quoniam coepi sordidis exemplis uti, perseverabo. Plus enim a se quisque exiget, si viderit hanc rem etiam a contemtissimis posse contemni. Catones, Scipionesque, et alios, quos audire cum admiratione consuevimus, supra imitationem positos putamus: iam ego istam virtutem habere tam multa exempla in ludo bestiario, quam in ducibus belli civilis ostendam. 20. Quum adveheretur nuper inter custodias quidam ad matutinum spectaculum missus, tanquam somno premente nutaret, caput usque eo demisit, donec radiis insereret, et tamdiu se in sedili suo tenuit, donec cervicem circumactu rotae frangeret. Eodem vehiculo quo ad poenam ferebatur, poenam effugit. Nihil obstat, erumpere et exire cupienti. In aperto nos natura custodit. 21. Cui permittit necessitas sua, circumspiciat exitum mollem. Cui ad manum plura sunt, per quae sese asserat, is delectum agat, et qua potissimum liberetur consideret. Cui difficilis occasio est, is proximam quamque pro optima arripiat, sit licet inaudita, sit nova. Non deerit ad mortem ingenium, cui non defuerit animus. Vides, quemadmodum extrema quoque mancipia, ubi illis stimulos adegit dolor, excitentur, et intentissimas custodias fallant? 22. Ille vir magnus est, qui mortem sibi non tantum imperavit, sed invenit. Ex eodem tibi munere plura exempla premisi. Secundo Naumachiae spectaculo unus

e barbaris lanceam, quam in adversarios acceperat, totam iugulo suo immersit. Quare, inquit, non omne tormentum, omne ludibrium iamdudum effugio? quare ego mortem armatus exspecto? Tanto hoc speciosius spectaculum fuit, quanto honestius mori discunt homines, quam occidere. 23. Quid ergo? quod animi perditi noxiosique habebunt, non habebunt illi, quos adversus hos casus instruxit longa meditatio, et magistra rerum omnium ratio? Illa nos docet, fati varios esse accessus, finem eundem: nihil autem interesse, unde incipiat quod venit. Eadem illa ratio monet, ut, si licet, moriaris sine dolore: sin autem non potes, fac quemadmodum potes, et quidquid obvenerit ad vim afferendam tibi, invadas. Iniuriosum est rapto vivere: at contra pulcherrimum, mori rapto.

EPISTOLAE LXXI.

Summum bonum in oculis habendum; eo singula consilia vel actiones referendas. Quod igitur illud? unum honestum. Adulterant, qui externa miscent: quia in solo animo haeret. Deinde, bona paria esse: et contemptum a claritate non differre, si utrumque ex honesto. Catonem dat exemplum. Mortem honestam a vita tali non item differre: contra Academicos, qui gradus faciunt beatitatis. Non esse, nec illam nec, honestum intendi. Itaque in eculeo, beatissimo esse licere. Itane? non pallebit, tremet, dolebit? Imo (a natura enim ista:) sed haec omnia animi robore vincet. Nec tamen statim omnes: discrimina sunt inter sapientes, aut studiosos.

Subinde me de rebus singulis consulis, oblitus vasto nos mari dividi. Quum magna pars consilii sit in tempore, necesse est evenire, ut de quibusdam rebus tunc ad te perferatur sententia mea, quum iam contraria potior est. Consilia enim rebus aptantur: res nostrae feruntur, immo volvuntur. Ergo consilium sub die nasci debet: et hoc quoque tardum est nimis: sub manu, quod aiunt, sub manu nascatur.

Quemadmodum autem inveniatur ostendam. 2. Quoties quid fugiendum sit, aut quid petendum, voles scire, ad summum bonum, et propositum totius vitae respice. Illi enim consentire debet, quidquid agimus. Non disponet singula, nisi cui iam vitae suae summa proposita est. Nemo quamvis paratos habeat colores, similitudinem reddet, nisi iam constet quid velit pingere. Ideo peccamus, quia de partibus vitae omnes deliberamus, de tota nemo deliberat. 3. Scire debet quid petat ille, qui sagittam vult mittere: et tunc dirigere, et moderari manu telum. Errant consilia nostra, quia non habent quo dirigantur. Ignoranti quem portum petat, nullus suus ventus est. Necesse est multum in vita nostra casus possit, quia vivimus casu. Quibusdam autem evenit, ut quaedam scire se nesciant. 4. Quemadmodum quaerimus saepe eos, cum quibus stamus: ita plerumque finem summi boni ignoramus appositum. Nec multis verbis, nec circuitu longo, quid sit summum bonum colliges: digito, ut ita dicam, demonstrandum est, nec in multa spargendum. Quid enim ad rem pertinet, in particulas illud diducere? Quum possis dicere, Summum bonum est, quod honestum est, et quod magis admireris, Unum bonum est, quod honestum est: cetera falsa et adulterina bona sunt. 5. Haec si persuaseris tibi, et virtutem adamaveris, (amare enim parum est) quidquid illa contigerit, id tibi, qualecunque aliis videbitur, faustum felixque erit: et torqueri, si modo iacueris ipso torquente securior, et aegrotare, si non maledixeris fortunae, si non cesseris morbo. Omnia denique quae ceteris videntur mala, et mansuescent, et in bonum abibunt, si super illa eminueris. 6. Hoc liqueat, nihil esse bonum, nisi honestum: et omnia incommoda suo iure bona vocabuntur, quae modo virtus honestaverit. Multis videmur maiora promittere, quam reci-

pit humana conditio. Non immerito. Ad corpus enim respiciunt: revertantur ad animum: iam hominem Deo metientur. Erige te, Lucili virorum optime, et relinque istum ludum literarium philosophorum, qui rem magnificentissimam ad syllabas vocant, qui animum minuta docendo demittunt et conterunt: fies similis illis, qui invenerunt ista, non qui docent, et id agunt ut philosophia potius difficilis, quam magna videatur. 7. Socrates, qui totam philosophiam revocavit ad mores, et hanc summam dixit esse sapientiam, bona malaque distinguere. Sequere illos, si quid apud te habeo auctoritatis, ut sis beatus, et te alicui stultum videri sine. Quisquis volet, tibi contumeliam faciat, et iniuriam: tu tamen nihil patieris, si modo tecum erit virtus. Si vis, inquit, beatus esse, si fide bona vir bonus, sine contemnat te aliquis. 8. Hoc nemo praestabit, nisi qui omnia bona exaequaverit: quia nec bonum sine honesto est, et honestum in omnibus par est. Quid ergo? nihil interest inter praeturam Catonis, et repulsam? nihil interest utrum Pharsalica acie Cato vincatur, an vincat? Hoc eius bonum, quo victis partibus non potest vinci, par erat illi bono, quo victor rediret in patriam, et componeret pacem? 9. Quidni par sit? Eadem enim virtute et mala fortuna vincitur, et ordinatur bona. Virtus autem non potest maior aut minor fieri. Unius staturae est. Sed Cn. Pompeius amittet exercitum: sed illud pulcherrimum reipublicae praetextum, optimates, et prima acies Pompeianarum partium, senatus ferens arma, uno proelio profligabuntur: et tam magni ruina imperii, in totum dissiliet orbem. Aliqua pars eius in Aegypto, aliqua in Africa, aliqua in Hispania cadet. Ne hoc quidem miserae reipublicae continget, semel ruere. 10. Omnia licet fiant. Iubam in regno suo non locorum notitia adiuvet, non popularium pro rege suo

virtus obstinatissima: Uticensium quoque fides malis fracta deficiat, et Scipionem in Africa nominis sui fortuna destituat: olim provisum est, ne quid Cato detrimenti capiat. Victus est tamen. Et hoc numera inter repulsas Catonis. Tam magno animo feret, aliquid sibi ad victoriam, quam ad praeturam obstitisse. 11. Quo die repulsus est, lusit: qua nocte periturus fuit, legit. Eodem loco habuit, praetura et vita excidere. Omnia quae acciderent, ferenda esse persuaserat sibi. Quidni ille mutationem Reipublicae forti et aequo pateretur animo? Quid enim mutationis periculo exceptum? Non terra, non coelum, non totus hic rerum omnium contextus, quamvis Deo agente ducatur. Non semper tenebit hunc ordinem: sed illum ex hoc cursu aliquis dies deiiciet. 12. Certis eunt cuncta temporibus: nasci debent, crescere, exstingui. Quaecunque vides supra nos currere, et haec quibus innixi atque impositi sumus veluti solidissimis, carpentur ac desinent. Nulli non senectus sua est. Inaequalibus ista spatiis eodem natura dimittit. Quidquid est, non erit, nec peribit, sed resolvetur. Nobis solvi, perire est. 13. Proxima enim intuemur: ut ulteriora non prospicit mens hebes, et quae se corpori addixerit: alioqui fortius finem sui suorumque pateretur, si speraret omnia illa sic in vitam mortemque per vices ire, et composita dissolvi, dissoluta componi: in hoc opere aeternam artem cuncta temperantis Dei verti. Itaque Cato quum aevum animo percurrerit, dicet: Omne humanum genus, quodque est, quodque erit, morte damnatum est. 14. Omnes quae usquam rerum potiuntur, urbes, quaeque alienorum imperiorum magna sunt decora, ubi fuerint, aliquando quaerentur, et vario exitii genere tollentur. Alias destruent bella, alias desidia, paxque ad inertiam versa consumet, et magnis opibus exitiosa res luxus.

Omnes hos fertiles campos repentina maris inundatio abscondet, aut in subitam cavernam considentis soli lapsus abducet. 15. Quid est ergo, quare indigner, aut doleam, si exiguo momento publica fata praecedo? Magnus animus Deo pareat: et quidquid lex universi iubet, sine cunctatione patiatur. Aut in meliorem emittitur vitam, lucidius tranquilliusque inter divina mansurus: aut certe sine ullo futurus incommodo, naturae suae remiscebitur, et revertetur in totum. 16. Non est ergo M. Catonis maius bonum honesta vita, quam mors honesta: quoniam non intenditur virtus. Idem esse dicebat Socrates veritatem et virtutem. Quomodo illa non crescit, sic nec virtus quidem. Habet numeros suos, plena est. Non est itaque quod mireris paria esse bona, et quae ex proposito sumenda sunt, et quae subita res tulit. nam si hanc inaequalitatem receperis, ut fortiter torqueri in minoribus bonis numeres, numerabis etiam in malis: 17. et infelicem Socratem dices in carcere, infelicem Catonem vulnera sua animosius, quam fecerat, retractantem: calamitosissimum omnium Regulum, fidei poenas etiam hostibus servatae pendentem. Atqui nemo hoc dicere, ne ex mollissimis quidem, ausus est. Negant enim illum esse beatum, sed tamen negant miserum. Academici veteres beatum quidem esse etiam inter hos cruciatus fatentur, sed non ad perfectum, nec ad plenum: quod nullo modo potest recipi. 18. Nisi beatus est, in summo bono non est. Quod summum bonum est, supra se gradum non habet: si modo illi virtus inest, si illam adversa non minuunt, si manet etiam comminuto corpore incolumis. Manet autem. Virtutem enim intelligo animosam et excelsam: quam incitat, quidquid infestat. Hunc animum quem saepe induunt generosae indolis iuvenes, quos alicuius honestae rei pulchritudo percussit, ut omnia fortuita

mavult, Tanto melior, quam felicior. 28. Venio nunc illo, quo me vocat exspectatio tua. Ne extra rerum naturam vagari virtus nostra videatur, et tremet sapiens, et dolebit, et expallescet: hi enim omnes corporis sensus sunt. Ubi ergo est origo calamitatis? ubi illud malum verum est? Illic scilicet, si ista animum detrahunt, si ad confessionem servitutis adducunt, si illi poenitentiam sui faciunt. 29. Sapiens quidem vincit virtute fortunam. „At multi professi sapientiam levissimis nonnunquam minis exterriti sunt." Hoc loco nostrum vitium est, qui quod dicitur de sapiente, exigimus et a proficiente. Suadeo adhuc mihi ista quae laudo, nondum persuadeo: etiamsi persuasissem, nondum tam parata haberem, aut tam exercitata, ut ad omnes casus procurrerent. 30. Quemadmodum lana quosdam colores semel ducit, quosdam nisi saepius macerata et recocta non perbibit: sic alias disciplinas ingenia quum accepere, protinus praestant: haec nisi alte descendit, et diu sedit, animum non coloravit, sed infecit, nihil ex his quae promiserat, praestat. 31. Cito hoc potest tradi, et paucissimis verbis, unum bonum esse virtutem: nullum certe sine virtute: et ipsam virtutem in parte nostri meliore, id est, rationali positam. Quid erit haec virtus? Iudicium verum et immotum: ab hoc enim impetus veniet mentis, ab hoc omnis species, quae impetum movet, redigetur ad liquidum. 32. Huic iudicio consentaneum erit, omnia quae virtute contacta sunt, et bona iudicare, et inter se paria. Corporum autem bona corporibus quidem bona sunt, sed in totum non sunt bona. His pretium quidem erit aliquod, ceterum dignitas non erit: magnis inter se intervallis distabunt: alia maiora, alia minora erunt. 33. Et in ipsis sapientiam sectantibus magna discrimina esse, fateamur necesse est. Alius iam in tantum profecit, u

contra fortunam audeat attollere oculos, sed non pertinaciter: cedunt enim nimio splendore praestricti. Alius in tantum, ut possit cum illa conferre vultum: si iam pervenit ad summum, et fiduciae plenus est. 34. Imperfecta necesse est labent, et modo prodant, modo sublabantur, aut succidant. Sublabentur autem, nisi ire et niti perseveraverint: si quidquam ex studio et fideli intentione laxaverint, retro eundum est. Nemo profectum ibi invenit, ubi reliquerat. Instemus itaque, et perseveremus. Plus quam profligavimus, restat: sed magna pars est profectus, velle proficere. 35. Huius rei conscius mihi sum: volo, et tota mente volo. Te quoque instinctum esse, et magno ad pulcherrima properare impetu video. Properemus. Ita demum vita beneficium erit: alioqui mora est, et quidem turpis inter foeda versantibus. Id agamus, ut nostrum omne tempus sit. Non erit autem, nisi prius nos nostri esse coeperimus. 36. Quando continget contemnere utramque fortunam? quando continget omnibus oppressis affectibus, et sub arbitrium adductis, hanc vocem emittere: Vici. Quem vicerim, quaeris? Non Persas, nec extrema Medorum, nec si quid ultra Dahas bellicosum iacet: sed avaritiam, sed ambitionem, sed metum mortis, qui victores gentium vicit.

EPISTOLA LXXII.

Differt petitionem Lucilii. Ea autem occasione ait, differri a nobis boni studium: male. Huic uni, omissis aliis, vacandum est. Nihil incidere, quod impediat, sapienti quidem: aliqua, proficienti. Discrimen inter utrosque. Externa nec addere, nec demere sapienti, semper se contento.

Quod quaeris a me, liquebat mihi, si remeditarer, per se: sed diu non retentavi memoriam meam. Itaque non facile me sequitur. Quod evenit libris situ cohaerentibus, hoc evenisse mihi sentio: explicandus est animus, et quaecunque apud illum deposita

sunt, subinde excuti debent, ut parata sint quoties usus exegerit. Ergo hoc in praesentia differamus: multum enim operae, multum diligentiae poscit. Quum primum longiorem eodem loco speravero moram, tunc istud in manus sumam. 2. Quaedam enim sunt, quae possis et in cisio scribere: quaedam lectum, et otium, et secretum desiderant. Nihilominus his quoque occupatis diebus agatur aliquid, et quidem totis. Nunquam enim non succedent occupationes novae. Serimus illas. Itaque ex una exeunt plures: deinde ipsi nobis dilationem damus: quum hoc peregero, toto animo incumbam, et, si hanc rem molestam composuero, studio me dabo. 3. Non quum vacaveris, philosophandum est: omnia alia negligenda, ut huic assideamus, cui nullum tempus satis magnum est, etiamsi a pueritia usque ad longissimos humani aevi terminos vita protenditur. Non multum refert, utrum omittas philosophiam, an intermittas. Non enim ubi interrupta est manet, sed eorum more, quae intenta dissiliunt, usque ad initia sua recurrit, quod a continuatione discessit. 4. Resistendum est occupationibus, nec explicandae, sed submovendae sunt. „Tempus quidem nullum est parum idoneum studio salutari." Atqui multi inter illa non student, propter quae studendum: incidet aliquid quod impediat. Non equidem eum, cuius animus in omni negotio laetus atque alacer est. 5. Imperfectis adhuc interscinditur laetitia: sapienti vero contexitur gaudium, nulla rumpitur causa, nulla fortuna: semper et ubique tranquillum est. Non enim ex alieno pendet, nec favorem fortunae aut hominis exspectat: domestica illi felicitas est. Exiret ex animo, si intraret: ibi nascitur. 6. Aliquando extrinsecus, quo admoneatur mortalitatis, intervenit: sed id leve, et quod summam cutem stringat. Aliquo, inquam, incommodo afflatur maximus is: illud

bonum est fixum. Ita dico, extrinsecus aliqua sunt incommoda, velut in corpore interdum robusto solidoque eruptiones quaedam pustularum et ulcuscula: nullum in alto malum est. 7. Hoc, inquam, interest inter consummatae sapientiae virum, et alium procedentis, quod inter sanum, et ex morbo gravi ac diutino emergentem: cui sanitatis loco est levior accessio. Hic, nisi attendit, subinde gravatur, et in eadem revolvitur. Sapiens recidere non potest, ne incidere quidem amplius. 8. Corpori enim ad tempus bona valetudo est; quam medicus etiamsi reddidit, non praestat. Saepe ad eundem quem advocaverat, excitatur: animus semel in totum sanatur. Dicam quomodo intelligas sanum. Si se ipse contentus est, si confidit sibi; si scit, omnia vota mortalium, omnia beneficia quae dantur petunturque, nullum in beata vita habere momentum. 9. Nam cui quid accedere potest, id imperfectum est: cui quid abscedere potest, id imperpetuum est. Cuius perpetua futura laetitia est, is suo gaudeat. Omnia autem quibus vulgus inhiat, ultro citroque fluunt: nihil dat fortuna mancipio. Sed haec quoque fortuita tunc delectant, quum illa ratio temperavit ac miscuit. Haec est etiam quae externa commendet, quorum avidus usus ingratus est. 10. Solebat Attalus hac imagine uti: Vidisti aliquando canem missa a domino frusta panis aut carnis aperto ore captantem? Quidquid excepit, protinus integrum devorat, et semper ad spem futuri hiat. Idem evenit nobis. Quidquid exspectantibus fortuna proiecit, id sine ulla voluptate demittimus, statim ad rapinam alterius erecti et attenti. 11. Hoc sapienti non evenit: plenus est. Etiamsi quid obvenit, secure excipit, ac reponit. Laetitia fruitur maxima, continua, sua. Habet aliquis bonam voluntatem, habet profectum, sed cui multum desit a summo? hic deprimitur alternis,

et extollitur, ac modo in coelum allevatur, modo defertur ad terram. Imperitis ac rudibus nullius praecipitationis finis est: in Epicureum illud chaos decidunt inane, sine termino. 12. Adhuc est genus tertium eorum qui sapientiae alludunt: quam non quidem contigerunt, in conspectu tamen, et ut ita dicam, sub ictu habent: hi non concutiuntur; ne defluunt quidem: nondum in sicco, iam in portu sunt. Ergo quum tam magna sint inter summos imosque discrimina, quum medios quoque sequatur fructus suus, sequatur ingens periculum ad deteriora redeundi: non debemus occupationibus indulgere. Excludendae sunt, si semel intraverint, in locum suum alias substituent. Principiis illarum obstemus. Melius non incipient, quam desinent.

EPISTOLA LXXIII.

Philosophos non esse contumaces. Parere magis, et amare principes, quam illos ambitiosos aut palatinos. Nam isti appetunt, invident, semper inquieti, et saepe irati. Illi autem, amant, quia in quiete sub iis sunt. Imputant etiam hoc beneficium, etsi pluribus contingat. Hortatur deinde assurgere ad virtutem, id est deum. Nam sapientem (Stoica superbia) vel illi parem.

Errare mihi videntur, qui existimant, philosophiae fideliter deditos, contumaces esse ac refractarios, et contemtores magistratuum ac regum, eorumve per quos publica administrantur. E contrario enim, nulli adversus illos gratiores sunt: nec immerito. Nullis enim plus praestant, quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque hi, quibus aptum ad propositum bene vivendi aditum confert securitas publica, necesse est auctorem huius boni, ut parentem colant: multo quidem magis, quam illi inquieti, et in medio positi; 2. qui multa principibus debent, sed multa et imputant: quibus nunquam tam plene occurrere ulla liberalitas potest, ut cupiditates illo-

rum, quae crescunt, dum implentur, exsatiet. Quisquis autem de accipiendo cogitat, oblitus accepti est. Nec ullum habet malum cupiditas maius, quam quod ingrata est. 3. Adiice nunc, quod nemo eorum qui in republica versantur, quos vincat, sed a quibus vincatur, adspicit: et illis non tam iucundum est, multos post se videre, quam grave, aliquem ante se. Habet hoc vitium omnis ambitio: non respicit. Nec ambitio tantum instabilis est, verum cupiditas omnis: quia incipit semper a fine. 4. At ille vir sincerus ac purus, qui reliquit et curiam et forum, et omnem administrationem reipublicae, ut ad ampliora secederet, diligit eos per quos hoc ei facere tuto licet, solusque illis gratuitum testimonium reddit, et magnam rem nescientibus debet. Quemadmodum praeceptores suos veneratur ac suspicit, quorum beneficio illis inviis exiit: sic et his, sub quorum tutela positus exercet artes bonas. 5. Verum alios quoque rex viribus suis protegit. Quis negat? Sed quemadmodum Neptuno plus debere se iudicat, ex his qui eadem tranquillitate usi sunt, qui plura et pretiosiora illo mari vexit: et animosius a mercatore, quam a vectore solvitur votum; et ex ipsis mercatoribus effusius gratus est, qui odores ac purpuras et auro pensanda portabat, quam qui vilissima quaeque et saburrae loco futura congesserat: sic huius pacis beneficium ad omnes pertinentis, altius ad eos pervenit, qui illa bene utuntur. Multi enim sunt ex his togatis, quibus pax operosior bello est. 6. An idem existimas pro pace debere eos, qui illam ebrietati aut libidini impendunt, aut aliis vitiis, quae vel bello rumpenda sunt? nisi forte tam iniquum putas esse sapientem, ut nihil viritim se debere pro communibus bonis iudicet. Soli lunaeque plurimum debeo: et non uni mihi oriuntur. Anno, temperantique annum Deo, privatim obligatus sum: quamvis nihil in

meum honorem descripta sint. 7. Stulta avaritia mortalium possessionem proprietatemque discernit, nec quidquam suum credit esse, quod publicum est: at ille sapiens nihil iudicat suum magis, quam cuius illi cum humano genere consortium est. Nec enim essent ista communia, nisi pars illorum pertineret ad singulos. Socium efficit, etiam quod ex minima portione commune est. 8. Adiice nunc, quod magna et vera bona non sic dividuntur, ut exiguum in singulos cadat: ad unumquemque tota perveniunt. Ex congiario tantum ferunt homines, quantum in capita promissum est: epulum et visceratio, et si quid aliud capitur manu, discedit in partes: at haec individua bona, pax, et libertas, tam omnium tota, quam singulorum sunt. 9. Cogitat itaque sapiens, per quem sibi horum usus fructusque contingat, per quem non ad arma illum, nec ad servandas vigilias, nec ad tuenda moenia, et multiplex belli tributum, publica necessitas vocet: agitque gubernatori suo gratias. Hoc docet philosophia praecipue, bene debere beneficia, bene solvere. Interdum autem solutio est ipsa confessio. 10. Confitebitur ergo, multum se debere ei, cuius administratione ac providentia contingit illi pingue otium, et arbitrium sui temporis, et imperturbata publicis occupationibus quies.

O Meliboee, Deus nobis haec otia fecit.
Namque erit ille mihi semper Deus. —

Si illa quoque otia multum auctori suo debent, quorum munus hoc maximum est:

Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere, quae vellem, calamo permisit agresti:

11. quanti aestimamus hoc otium, quod inter deos agitur, quod deos facit? Ita dico, Lucili, et te in coelum compendiario voco. Solebat Sextius dicere:

Iovem plus non posse quam bonum virum. Plura Iupiter habet, quae praestet hominibus: sed inter duos bonos non est melior, qui locupletior: non magis, quam inter duos, quibus par scientia regendi gubernaculum est, meliorem dixeris, cui maius speciosiusque navigium est. 12. Iupiter quo antecedit virum bonum? Diutius bonus est. Sapiens nihilo se minoris aestimat, quod virtutes eius spatio breviore clauduntur. Quemadmodum ex duobus sapientibus, qui senior decessit, non est beatior eo, cuius intra pauciores annos terminata virtus est: sic Deus non vincit sapientem felicitate, etiamsi vincit aetate. Non est virtus maior, quae longior. 13. Iupiter omnia habet, sed nempe aliis tradidit habenda. Ad ipsum hic unus usus pertinet, quod utendi etiam omnibus causa est: sapiens tam aequo animo omnia apud alios videt, contemnitque, quam Iupiter. Et hoc se magis suspicit, quod Iupiter uti illis non potest, sapiens non vult. Credamus itaque Sextio, monstranti pulcherrimum iter, et clamanti, Hac itur ad astra: hac, secundum frugalitatem; hac, secundum temperantiam; hac, secundum fortitudinem. 14. Non sunt dii fastidiosi, non invidi: admittunt, et ascendentibus manum porrigunt. Miraris hominem ad deos ire? Deus ad homines venit, immo, quod propius est, in homines venit. Nulla sine Deo mens bona est. Semina in corporibus humanis divina dispersa sunt. Quae si bonus cultor excipit, similia origini prodeunt, et paria his ex quibus orta sunt surgunt: si malus, non aliter quam humus sterilis ac palustris, necat, ac deinde creat purgamenta pro frugibus.

EPISTOLA LXXIV.

Honestum unum re bonum esse: cetera opinione. Qui tuto, qui securo volet vivere, sic sentiat. Scutum in omnia fortuita promptum habeat, Deum sequi. Obiectiunculis qui-

busdam deinde respondet: postremo, vitam beatam, ut circulum esse, in parvo, in magno, perfectam: nihil addi, nihil detrahi ab externis.

Epistola tua delectavit me, et marcentem excitavit: memoriam quoque meam, quae iam mihi segnis ac lenta est, evocavit. Quidni tu, mi Lucili, maximum putes instrumentum beatae vitae hanc persuasionem, unum bonum esse, quod honestum est? Qui omne bonum honesto circumscripsit, intra se felix est. Nam qui alia bona iudicat, in fortunae venit potestatem, alieni arbitrii fit: 2. hic amissis liberis moestus, hic solicitus aegris, hic turpibus et aliquam passis infamiam tristis. Illum videbis alienae uxoris amore cruciari, illum suae. Non deerit, quem repulsa distorqueat: erunt, quos honor ipse vexet. Illa vero maxima est ex omni mortalium populo turba miserorum, quam exspectatio mortis exagitat, undique impendens: nihil enim est, unde non subeat. 3. Itaque ut in hostili regione versantibus, huc et illuc circumspiciendum est, et ad omnem strepitum circumagenda cervix: nisi hic timor e pectore eiectus est, palpitantibus praecordiis vivitur. Occurrent acti in exsilium, et evoluti bonis: occurrent (quod genus egestatis gravissimum est) in divitiis inopes: 4. occurrent naufragi, similiave naufragis passi, quos aut popularis ira, aut invidia, perniciosum optimis telum, inopinantes securosque disiecit, procellae more, quae in ipsa sereni fiducia solet emergere, aut fulminis subiti, ad cuius ictum etiam vicina tremuerunt. Nam ut illic quisquis ab igne propior stetit, percusso similis obstupuit: sic in his per aliquam vim accidentibus, unum calamitas opprimit, ceteros metus; paremque passis tristitiam facit, pati posse. 5. Omnium animos mala aliena ac repentina sollicitant. Quemadmodum aves etiam inanis fundae sonus territat: ita nos non ad ictum

tantum exagitamur, sed ad crepitum. Non potest ergo quisquam beatus esse, qui huic se opinioni credidit. Non enim beatum est, nisi quod intrepidum. Inter suspecta male vivitur. Quisquis se multum fortuitis dedit, ingentem sibi materiam perturbationis, et inexplicabilem fecit: una haec via est ad tuta vadenti, et externa dispicere, et honesto contentum esse. 6. Nam qui aliquid virtute melius putat, aut ullum praeter illam bonum; ad haec quae a fortuna sparguntur, sinum expandit, et solicitus missilia eius exspectat. Hanc imaginem animo tuo propone, ludos facere fortunam, et in hunc mortalium coetum honores, divitias, gratiam excutere: 7. quorum alia inter diripientium manus scissa sunt, alia infida societate divisa, alia magno detrimento eorum, in quos devenerant, prensa: ex quibus quaedam aliud agentibus inciderunt, quaedam quia nimis captabantur, amissa, et dum avide rapiuntur, excussa sunt. Nulli vero, etiam cui rapina feliciter cessit, gaudium rapti duravit in posterum. 8. Itaque prudentissimus quisque, quum primum induci videt munuscula, a theatro fugit, et scit magno parva constare. Nemo manum conserit cum recedente, nemo exeuntem ferit: circa praemium rixa est. Idem in his evenit, quae fortuna desuper iactat. Aestuamus miseri, distringimur, multas habere cupimus manus: modo in illam respicimus: 9. nimis tarde nobis mitti videntur, quae cupiditates nostras irritant, ad paucos perventura, exspectata omnibus. Ire obviam cadentibus cupimus: gaudemus si quid invasimus, invidemusque alii, quos spes vana delusit. Vilem praedam magno aliquo incommodo luimus, aut inde fallimur. 10. Secedamus itaque ab istis ludis, et demus raptoribus locum. Illi spectent bona ista pendentia, et ipsi magis pendeant. Quicunque beatus esse constituit, unum esse bonum putet, quod honestum est. Nam si ullum aliud existimat, primum male de pro-

videntia indicat: quia multa incommoda iustis viris accidunt: et quia quidquid nobis dedit, breve est et exiguum, si compares mundi totius aevo. 11. Ex hac deploratione nascitur, ut ingrati divinorum interpretes simus. Querimur, quod non semper, et quod pauca nobis, et incerta, et abitura contingant. Inde est quod nec vivere, nec mori volumus. Vitae nos odium tenet, timor mortis. Nutat omne consilium, nec implere nos ulla felicitas potest. Causa autem est, quod non pervenimus ad illud bonum immensum et insuperabile, ubi necesse est resistat voluntas nostra, quia ultra summum non est locus. 12. Quaeris, quare virtus nullo egeat? Praesentibus gaudet, non concupiscit absentia: nihil non illi magnum est, quia satis. Ab hoc discede iudicio: non pietas constabit, non fides: multa utramque praestare cupienti patienda sunt ex his, quae mala appellantur: multa impendenda sunt ex his, quibus indulgemus tanquam bonis. 13. Perit fortitudo, quae periculum facere debet sui: perit magnanimitas, quae non potest eminere, nisi omnia velut minuta contemserit, quae pro maximis vulgus optat: perit gratia, et relatio gratiae aestimatur labor, si quidquam pretiosius fide novimus, si non optima spectamus. Sed ut illa praeteream, aut ista bona non sunt quae vocantur, aut homo felicior Deo est. Quoniam quidem quae parata nobis sunt, non habet in usu Deus: 14. nec enim libido ad illum, nec epularum lautitia, nec opes, nec quidquam ex his hominem inescantibus, et vili voluptate ducentibus, pertinet. Ergo aut, quod incredibile est, bona Deo desunt; aut hoc ipsum argumentum est, bona non esse quae Deo desunt. Adiice, quod multa quae bona videri volunt, animalibus quam homini pleniora contingant. 15. Illa cibo avidius utuntur: Venere non aeque fatigantur: virium illis maior est et aequabilior firmitas. Sequitur ut multo feliciora sint homine. Nam sine nequitia,

sine fraudibus degunt; fruuntur voluptatibus, quas et magis capiunt, et ex facili, sine ullo pudoris aut poenitentiae metu. Considera tu itaque, an id bonum vocandum sit, quo Deus ab homine vincitur. 16. Summum bonum in animo contineamus. Obsolescit, si ab optima nostri parte ad pessimam transit, et transfertur ad sensus, qui agiliores sunt animalibus mutis. Non est summa felicitatis nostrae in carne ponenda. Bona illa sunt vera, quae ratio dat: solida ac sempiterna, quae cadere non possunt, nec decrescere quidem aut minui. Cetera opinione bona sunt: et nomen quidem habent commune cum veris, proprietas in illis boni non est. 17. Itaque commoda vocentur et, (ut nostra lingua loquar,) producta: ceterum sciamus mancipia nostra esse, non partes; et sint apud nos, sed ita ut meminerimus extra nos esse. Etiamsi apud nos sint, inter subiecta et humilia numerentur, propter quae nemo se attollere debeat. Quid enim stultius, quam aliquem eo sibi placere, quod ipse non fecit? Omnia ista nobis accedant, non haereant: ut si abducantur, sine ulla nostri laceratione discedant. 18. Utamur illis, non gloriemur: et utamur parce, tanquam depositis apud nos, et abituris. Quisquis illa sine ratione possedit, non diu tenuit. Ipsa enim felicitas se nisi temperat, premit: si fugacissimis bonis credidit, cito deseritur; et ut non deseratur, affligitur. Paucis deponere felicitatem molliter licuit: ceteri, cum his inter quae eminuere, labuntur, et illos degravant ipsa quae extulerant. 19. Ideo adhibebitur prudentia, quae modum illis ac parsimoniam imponat: quoniam quidem licentia opes suas praecipitat, atque urget: nec unquam immodica durarunt, nisi illa moderatrix ratio compescuit. Hoc multarum tibi urbium ostendet eventus, quarum in ipso flore luxuriosa imperia ceciderunt, et quidquid virtute erat partum, intemperantia corruit. Adversus hos casus

muniendi sumus. Nullus autem contra fortunam inexpugnabilis murus est: intus instruamur. 20. Si illa pars tuta est, pulsari homo potest, capi non potest. Quod sit hoc instrumentum, scire desideras? Nihil indignetur sibi accidere, sciatque, illa ipsa quibus laedi videtur, ad conservationem universi pertinere, et ex his esse, quae cursum mundi officiumque consummant. Placeat homini, quidquid Deo placuit: ob hoc seipsum suaque miretur, quod non potest vinci, quod mala ipsa sub se tenet, quod ratione, qua valentius nihil est, casum doloremque et iniuriam subigit. 21. Ama rationem: huius te amor contra durissima armabit. Catulorum amor in venabula impingit feras, quas feritas et inconsultus impetus praestat indomitas: iuvenilia nonnunquam ingenia cupido gloriae in contemtum tam ferri, quam ignium, misit: species quosdam, atque umbra virtutis, in mortem voluntariam trudit. Quanto his omnibus fortior ratio est, quanto constantior, tanto vehementior. Per metus ipsos et pericula exibit. 22. Nihil agitis, inquit, quod negatis ullum esse aliud ab honesto bonum. Non faciet vos haec munitio tutos a fortuna, et immunes. Dicitis enim, inter bona esse liberos pios, et bene moratam patriam, et parentes bonos. Horum pericula non potestis spectare securi; perturbabit vos obsidio patriae, liberorum mors, parentum servitus. Quid adversus hos pro nobis responderi soleat, ponam: 23. deinde tunc adiiciam, quid praeterea respondendum putem. Alia conditio est in his, quae ablata in locum suum aliquid incommodi substituunt: tanquam bona valetudo vitiata, in malam transfertur: acies oculorum exstincta, caecitate nos afficit: non tantum velocitas perit poplitibus incisis, sed debilitas pro illa subit. Hoc periculum non est in his, quae paulo ante retulimus. Quare? si amicum bonum amisi, non est mihi pro illo perfidia patienda: nec si bonos liberos

extuli, in illorum locum impietas succedit. 24. Deinde non amicorum ille, aut liberorum interitus, sed corporum est. Bonum autem uno modo perit, si in malum transit, quod natura non patitur: quia omnis virtus et opus omne virtutis incorruptum manet. Deinde, etiamsi amici perierunt, etiamsi probati respondentesque voto patris liberi: est quod illorum expleat locum. Quid sit, quaeris? Quod illos bonos fecerat, virtus. 25. Haec nihil vacare patitur loci: totum animum tenet, desiderium omnium tollit: sola satis est. Omnium enim bonorum vis et origo in ipsa est. Quid refert, an aqua decurrens intercipiatur atque abeat, si fons ex quo fluxerat, salvus est? Non dices vitam iustiorem salvis liberis, quam amissis, nec ordinatiorem, nec prudentiorem, nec honestiorem: ergo nec meliorem quidem. Non facit collectio amicorum sapientiorem, non facit stultiorem detractio: ergo nec beatiorem, aut miseriorem. Quamdiu salva fuerit virtus, non senties quid abscesserit. 26. Quid ergo? non est beatior et amicorum et liberorum turba succinctus? Quidni non sit? Summum enim bonum nec infringitur, nec augetur: in suo modo permanet: utcunque fortuna se gessit, sive illi senectus longa contigit, sive citra senectutem finitus est, eadem mensura summi boni est, quamvis aetatis diversa sit. Utrum maiorem an minorem circulum scribas, ad spatium eius pertinet, non ad formam: licet alter diu manserit, alterum statim obduxeris, et in eum in quo scriptus est pulverem solveris, in eadem uterque forma fuit. 27. Quod rectum est, nec magnitudine aestimatur, nec numero, nec tempore: non magis produci, quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero in quantum voles corripe, et in unum diem coge: aeque honesta est. Modo latius virtus funditur, regna, urbes, provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia:

modo arcto fine circumdatur paupertatis, exsilii, orbitatis: non tamen minor est, si ex altiore fastigio in privatum, ex regio in humilem subducitur, ex publico et spatioso iure in angustias domus vel anguli coit. 28. Aeque magna est, etiamsi in se recessit, undique exclusa. Nihilominus enim magni spiritus est et erecti, exactae prudentiae, indeclinabilis iustitiae. Ergo aeque beata est: beatum enim illud in uno loco positum est, in ipsa mente, stabile, grande, tranquillum: quod sine scientia divinorum humanorumque non potest effici. 29. Sequitur illud, quod me responsurum esse dicebam: Non affligitur sapiens liberorum amissione, non amicorum. Eodem enim animo fert illorum mortem, quo suam exspectat. Non magis hanc timet, quam illam dolet. 30. Virtus enim convenientia constat: omnia opera eius cum ipsa concordant, et congruunt: haec concordia perit, si animus, quem excelsum oportet esse, luctu aut desiderio submittitur. Inhonesta est omnis trepidatio et solicitudo, et in ullo actu pigritia. Honestum enim securum et expeditum est, interritum est, in procinctu stat. Quid ergo? non aliquid perturbationi simile patietur? non et color eius mutabitur, et vultus agitabitur, et artus refrigescent? et quidquid aliud, non ex imperio animi, sed inconsulto quodam naturae impetu geritur? 31. Fateor: sed permanebit illi persuasio eadem: nihil illorum malum esse, nec dignum, ad quod mens sana deficiat. Omnia quae facienda erunt, audacter facit et promte. Hoc enim stultitiae proprium quis non dixerit, ignave et contumaciter facere quae facit, et alio corpus impellere, alio animum, distrahique inter diversissimos motus? Iam propter illa ipsa, quibus extollit se miraturque, contemta est, et ne illa quidem quibus gloriatur, libenter facit. 32. Si vero aliquod timetur malum, eo perinde, dum exspectatur, quasi venisset urgetur: et quidquid ne patiatur timet, iam

metu patitur. Quemadmodum in corporibus futuri languoris signa praecurrunt: quaedam enim segnitia nervis inest, et sine labore ullo lassitudo et oscitatio et horror membra percurrens: sic infirmus animus, multo ante quam opprimatur malis, quatitur. Praesumit illa, et ante tempus cadit. 33. Quid dementius autem, quam angi futuris, nec se tormento reservare, sed accersere sibi miserias, et admovere: quas optimum est differre, si discutere non possis? Vis scire, futuro neminem debere torqueri? Quicunque audierit post quinquagesimum annum sibi patienda supplicia, non perturbatur, nisi si medium spatium transilierit, et se in illam seculo post futuram solicitudinem immiserit. Eodem modo fit, ut animos libenter aegros, et captantes causas doloris, vetera atque obliterata contristent. Et quae praeterierunt, et quae futura sunt, absunt: neutra sentiamus! Non est autem, nisi ex eo quod sentias, dolor.

EPISTOLA LXXV.

Philosophiam verba non captare, nec tamen ingenio aut eloquio renunciare. Praecipuum est: sit vita ut sermo. Deinde, tentemus progredi: quoniam per gradus ascenditur; et sunt tres proficientium classes.

Minus tibi accuratas a me epistolas mitti quereris. Quis enim accurate loquitur, nisi qui vult putide loqui? Qualis sermo meus esset, si una sederemus aut ambularemus, illaboratus et facilis: tales esse epistolas meas volo, quae nihil habeant accersitum, nec fictum. Si fieri posset, quid sentiam ostendere quam loqui mallem. Etiamsi disputarem, nec supploderem pedem, nec manum iactarem, nec attollerem vocem: sed ista oratoribus reliquissem, contentus sensus meos ad te pertulisse, quos nec exornassem, nec abiecissem. Hoc unum plane tibi approbare vellem, omnia me illa sentire quae dicerem: nec tantum sentire, sed amare. 2. Aliter homines amicam, aliter liberos osculantur: tamen in hoc quoque am-

plexu tam sancto et moderato, satis apparet affectus. Non mehercules ieiuna esse et arida volo, quae de rebus tam magnis dicentur: neque enim philosophia ingenio renuntiat: multum tamen operae impendi verbis non oportet. Haec sit propositi nostri summa: quod sentimus, loquamur; quod loquimur, sentiamus. 3. Concordet sermo cum vita. Ille promissum suum implevit, qui et quum videas illum, et quum audias, idem est. Videbimus qualis sit, quantus: unus sit. Non delectent verba nostra, sed prosint. Si tamen contingere eloquentia non solicito potest, aut si parata est, aut parvo constat, adsit, et res pulcherrimas prosequatur. 4. Sit talis, ut res potius quam se ostendat. Aliae artes ad ingenium totae pertinent: hic animi negotium agitur. Non quaerit aeger medicum eloquentem, sed sanantem: sed si ita competit, ut idem ille qui sanare potest, comte de his quae facienda sunt disserat, boni consulet: non tamen erit, quare gratuletur sibi, quod inciderit in medicum etiam disertum. Hoc enim tale est, quale si peritus gubernator etiam formosus est. 5. Quid aures meas scalpis? Quid oblectas? Aliud agitur. Urendus, secandus, abstinendus sum. Ad haec adhibitus es: curare debes morbum veterem, gravem, publicum. Tantum negotii habes, quantum in pestilentia medicus. Circa verba occupatus es? Iamdudum gaude, si sufficis rebus. Quando multa disces? quando quae didiceris affiges tibi, ita ut excidere non possint? quando illa experieris? Non enim ut cetera memoriae tradidisse satis est: in opere tentanda sunt. 6. Non est beatus qui scit illa, sed qui facit. Quid ergo? infra illum nulli gradus sunt? statim ad sapientiam praeceps est? Non existimo. Nam qui proficit, in numero quidem stultorum est, magno tamen intervallo ab illis diducitur. Inter ipsos quoque proficientes sunt magna discrimina. In tres classes (ut quibusdam placet) dividuntur:

primi sunt qui sapientiam nondum habent, sed iam in vicinia eius constiterunt. Tamen etiam quod prope est, ex ora est. 7. Qui sint hi, quaeris? Qui omnes iam affectus ac vitia posuerunt: quae erant complectenda, didicerunt: sed illis adhuc inexperta fiducia est. Bonum suum nondum in usu habent. Iam tamen in illa quae fugerunt, decidere non possunt: iam ibi sunt, unde non est retro lapsus: sed hoc illis de se nondum liquet, et quod in quadam epistola scripsisse me memini, scire se nesciunt. Iam contigit illis bono suo frui, nondum confidere. 8. Quidam hoc proficientium genus, de quo locutus sum, ita complectuntur, ut illos dicant iam effugisse morbos animi, affectus nondum, et adhuc in lubrico stare: quia nemo sit extra periculum malitiae, nisi qui totam eam excussit. Nemo autem illam excussit, nisi qui pro illa sapientiam assumsit. 9. Quid inter morbos animi intersit et affectus, saepe iam dixi: nunc quoque te admonebo. Morbi sunt inveterata vitia, et dura: ut avaritia, ut ambitio nimia: actu haec animum implicuerunt, et perpetua esse mala eius coeperunt. Vt breviter finiam, morbus est iudicium in pravo pertinax, tanquam valde expetenda sint, quae leviter expetenda sunt. 10. Vel, si mavis, ita finiamus: nimis imminere leviter petendis, vel ex toto non petendis, aut in magno pretio habere in aliquo habenda, vel in nullo. Affectus, sunt motus animi improbabiles, subiti et concitati: qui frequentes neglectique, fecere morbum: sicut distillatio una, nec adhuc in morem adducta, tussim facit; assidua et vetus, phthisin. Itaque qui plurimum profecere, extra morbos sunt: affectus adhuc sentiunt, perfecto proximi. 11. Secundum genus est eorum, qui et maxima animi mala et affectus deposuerunt, sed ita, ut non sit illis securitatis suae certa possessio: possunt enim in eadem relabi. Tertium illud genus extra multa et magna vitia est, sed non

extra omnia. Effugit avaritiam; sed iram adhuc sentit: iam non sollicitatur libidine: sed habet etiamnunc ambitionem: iam non concupiscit; sed adhuc timet. Et in ipso metu ad quaedam satis firmus est, quibusdam cedit: mortem contemnit, dolorem reformidat. 12. De hoc loco aliquid cogitemus: bene nobiscum agetur, si in hunc admittimur numerum. Magna felicitate naturae, magnaque et assidua intentione studii, secundus occupatur gradus: sed nec hic quidem contemnendus est color tertius. Cogita, quantum circa te videas malorum: adspice, quam nullum sit nefas sine exemplo, quantum quotidie nequitia proficiat, quantum publice privatimque peccetur: intelliges satis nos consequi, si inter pessimos non sumus. 13. „Ego vero," inquis, „spero me posse et amplioris ordinis fieri." Optaverim hoc nobis magis, quam promiserim. Praeoccupati sumus: ad virtutem contendimus, inter vitia districti: pudet dicere, honesta colimus, quantum vacat. At quam grande praemium nos exspectat, si occupationes nostras, et mala tenacissima, abrumpimus? Non cupiditas nos, non timor pellet: inagitati terroribus, incorrupti voluptatibus, nec mortem horrebimus, nec deos: sciemus mortem malum non esse, deos malos non esse. 14. Tam imbecillum est, quod nocet, quam cui nocetur: optima vi noxia carent. Exspectant nos, si ex hac aliquando faece in illud evadimus sublime et excelsum, tranquillitas animi, et expulsis erroribus absoluta libertas. Quaeris, quae sit ista? Non homines timere, non deos: nec turpia velle, nec nimia: in seipsum habere maximam potestatem. Inaestimabile bonum est, suum fieri.

EPISTOLA LXXVI.

Philosophum se audire, et scholam adire. Conqueritur de hominum incuria vel ignavia, qui aliis discant, philosophari negligant. Ne tu sic, o Lucili: propera, et bonum

disce. Quod bonum? unum illud, honestum. Et iterum argumentis evincit, hoc esse; alia non esse.

Inimicitias mihi denuntias, si quidquam ex his quae quotidie facio, ignoraveris. Vide quam simpliciter tecum vivam: hoc quoque tibi committam. Philosophum audio, et quidem quintum iam diem habeo, ex quo in scholam eo, et ab octava disputantem audio. Bona, inquis, aetate! Quidni bona? Quid autem stultius, quam, quia diu non didiceris, non discere? Quid ergo? Idem faciam, quod trossuli et iuvenes? Bene mecum agitur, si hoc unum senectutem meam dedecet. 2. Omnis aetatis homines haec schola admittit: in hac senescamus, hanc ut iuvenes sequamur. In theatrum senex ibo, et in circum deferar, et nullum par sine me depugnabit: ad philosophum ire erubescam? Tamdiu discendum est, quamdiu nescias, et, si proverbio credimus, quamdiu vivas. Nec ulli hoc rei magis convenit, quam huic: tamdiu discendum est quemadmodum vivas, quamdiu vivis. Ego tamen hic aliquid et doceo. 3. Quaeris quid doceam? etiam seni esse discendum. Pudet autem me generis humani, quoties scholam intravi. Praeter ipsum theatrum Neapolitanorum (ut scis) transeundum est, Metronactis petenti domum. Illud quidem farctum est: et hoc ingenti studio, quis sit pythaules bonus, iudicatur. Habet tibicen quoque Graecus et praeco concursum! At in illo loco, in quo vir bonus quaeritur, in quo vir bonus discitur, paucissimi sedent, et hi plerisque videntur nil boni negotii habere, quod agant: inepti et inertes vocantur. 4. Mihi contingat iste derisus. Aequo animo audienda sunt imperitorum convicia: et ad honesta vadenti contemnendus est ipse contemtus. Perge, Lucili, et propera, ne tibi accidat quod mihi, ut senex discas. Immo ideo magis propera, quoniam id nunc aggressus es, quod perdiscere vix senex possis. Quantum, inquis, proficiam? Quantum tentaveris.

Quid exspectas? Nulli sapere casu obtigit. Pecunia veniet ultro, honor offeretur, gratia ac dignitas fortasse ingerentur tibi: virtus in te non incidet, ne levi quidem opera aut parvo labore cognoscitur: sed est tanti laborare, omnia bona semel occupaturo. 5. Unum enim est bonum, quod honestum: in illis nihil invenies veri, nihil certi, quaecunque famae placent. Quare hoc unum sit bonum, quod honestum, dicam: quoniam me parum exsecutum priore epistola iudicas, magisque hanc rem tibi laudatam quam probatam putas. Et ut in arctum, quae dicta sunt, contraham: omnia suo bono constant. Vitem fertilitas commendat, sapor vinum, velocitas cervum. Quare fortia dorso iumenta sint, quaeris? Quia eorum hic unus est usus, sarcinam ferre. 6. In cane sagacitas prima est, si investigare debet feras: cursus, si consequi: audacia, si mordere et invadere. Id in quoque optimum est, cui nascitur, quo censetur. In homine optimum quid est? Ratio. Hac antecedit animalia, deos sequitur. Ratio ergo perfecta, proprium hominis bonum est: cetera illi cum animalibus satisque communia sunt. Valet? et leones. Formosus est? Et pavones. Velox est? Et equi. Non dico, in his omnibus vincitur. 7. Non quaero quid in se maximum habeat, sed quid suum. Corpus habet? Et arbores. Habet impetum et motum voluntarium? Et bestiae, et vermes. Habet vocem? Sed quanto clariorem canes, acutiorem aquilae, graviorem tauri, dulciorem mobilioremque lusciniae! Quid in homine proprium? Ratio. Haec recta et consummata felicitatem hominis implevit. 8. Ergo si omnis res, quum bonum suum perfecit, laudabilis est, et ad finem naturae suae pervenit, homini autem suum bonum ratio est: si hanc perfecit, laudabilis est, et finem naturae suae attigit. Haec ratio perfecta, virtus vocatur, eademque honestum est. Id itaque unum bonum est in homine, quod unum hominis est. Nunc enim

non quaerimus quid sit bonum, sed quod sit hominis bonum. Si nullum aliud est hominis, quam ratio: haec erit unum eius bonum, sed pensandum cum omnibus. 9. Si sit aliquis malus, puto improbabitur: si bonus, puto probabitur. Id ergo in homine primum solumque est, quo et probatur et improbatur. Non dubitas, an hoc sit bonum: dubitas, an solum bonum sit. Si quis omnia alia habeat, valetudinem, divitias, imagines multas, frequens atrium, sed malus ex confesso sit: improbabis illum. Item si quis nihil quidem illorum quae retuli, habeat, deficiatur pecunia, clientum turba, nobilitate, et avorum proavorumque serie, sed ex confesso bonus sit: probabis illum. 10. Ergo hoc unum est bonum hominis: quod qui habet, etiamsi aliis destituitur, laudandus est: qui non habet, in omnium aliorum copia damnatur ac reiicitur. Quae conditio rerum, eadem et hominum est. Navis bona dicitur, non quae pretiosis coloribus picta est, nec cui argenteum aut aureum rostrum est, nec cuius tutela ebore caelata est, nec quae fiscis ac opibus regiis pressa est: sed stabilis, et firma, et, iuncturis aquam excludentibus, spissa, ad ferendum incursum maris solida, gubernaculo parens, velox, et non sentiens ventum. 11. Gladium bonum dices, non cui deauratus est baltheus, nec cui vagina gemmis distinguitur: sed cui et ad secandum subtilis acies, et mucro munimentum omne rupturus. Regula non quam formosa, sed quam recta sit, quaeritur. Eo quodque laudatur, cui comparatur, quod illi proprium est. Ergo in homine quoque nihil ad rem pertinet, quantum aret, quantum foeneret, a quam multis salutetur, quam pretioso incumbat lecto, quam pellucido poculo bibat, sed quam bonus sit: bonus autem est, si ratio explicita et recta est, et ad naturae suae voluntatem accommodata. 12. Haec vocatur virtus: hoc est honestum, et unicum hominis bonum. Nam quum sola ratio perficiat ho-

minem, sola ratio perfecta beatum facit. Hoc autem unum hominis bonum est, quo uno beatus efficitur. Dicimus et illa bona esse, quae a virtute profecta contactaque sunt, id est, opera eius omnia; sed ideo unum ipsa bonum est, quia nullum sine illa est. Si omne in animo bonum est; quidquid illum confirmat, extollit, amplificat, bonum est. 13. Validiorem autem animum, excelsiorem et ampliorem facit virtus. Nam cetera quae cupiditates nostras irritant, deprimunt quoque animum et labefaciunt: et quum videntur attollere, inflant, ac multa vanitate deludunt. Ergo unum id bonum est, quo melior animus efficitur. Omnes actiones totius vitae, honesti ac turpis respectu, temperantur: ad haec, faciendi et non faciendi ratio dirigitur. Quid sit hoc, dicam. 14. Vir bonus quod honeste se facturum putaverit, faciet, etiamsi laboriosum erit: faciet, etiamsi damnosum erit: faciet, etiamsi periculosum erit. Rursus quod turpe erit, non faciet, etiamsi pecuniam affert, etiamsi voluptatem, etiamsi potentiam. Ab honesto nulla re deterrebitur, ad turpia nulla spe invitabitur. Ergo si honestum utique secuturus est, turpe itaque vitaturus: et in omni actu vitae spectaturus haec duo: nullum aliud bonum quam honestum, nec aliud malum quam turpe. 15. Si una indepravata virtus est, et sola permanet tenoris sui, unum est bonum, virtus: cui iam accidere ne sit bonum, non potest. Mutationis periculum effugit. Stultitia ad sapientiam erepit: sapientia in stultitiam non revolvitur. Dixi, si forte meministi, concupita vulgo, et formidata, inconsulto impetu plerosque calcasse. Inventus est qui flammis imponeret manum: cuius risum non interrumperet tortor: qui in funere liberorum lacrimam non mitteret: qui morti intrepidus occurreret. Amor, ira, cupiditas, pericula depoposcerunt. 16. Quod si hoc potest brevis obstinatio animi, aliquo stimulo excitata: quanto magis virtus

quae non ex impetu, nec subito, sed aequaliter valet; cui perpetuum robur est? Sequitur, ut quae ab inconsultis saepe contemnuntur, a sapientibus semper, ea nec bona sint, nec mala. Vnum ergo bonum ipsa virtus est, quae inter hanc fortunam et illam superba incedit, cum magno utriusque contemtu. 17. Si hanc opinionem receperis, aliquid bonum esse praeter honestum, nulla non virtus laborabit. Nulla enim obtineri poterit, si quidquam extra se respexerit. Quod si est, rationi repugnat, ex qua virtutes sunt; et veritati, quae sine ratione non est. Quaecunque autem opinio veritati repugnat, falsa est. Virum bonum, concedas necesse est, summae pietatis erga deos esse: itaque quidquid illi acciderit, aequo animo sustinebit. Sciet enim id accidisse lege divina, qua universa procedunt. 18. Quod si est, unum illi bonum erit, quod honestum: in hoc enim positum est et parere diis, nec excandescere ad subita, nec deplorare sortem suam, sed patienter excipere fatum, et facere imperata. Si enim ullum aliud est bonum quam honestum, sequetur nos aviditas vitae, aviditas rerum vitam instruentium: quod est intolerabile, infinitum, vagum. Solum ergo bonum est honestum, cui modus est. Diximus, hominum futuram feliciorem vitam quam deorum, si ea bona sunt, quorum nullus diis usus est, tanquam pecunia et honores. 19. Adiice nunc, quod si modo solutae corporibus animae manent, felicior illis status restat, quam est dum versantur in corpore. Atqui si ista bona sunt, quibus per corpora utimur, emissis erit peius: quod contra fidem est, feliciores esse liberis et in universum datis, clausas et obsessas. Illud quoque dixeram, si bona sunt ea quae tam homini contingunt quam mutis animalibus; et muta animalia beatam vitam actura: quod fieri nullo modo potest. 20. Omnia pro honesto patienda sunt: quod non erat faciendum, si esset ullum aliud bonum

quam honestum. Haec quamvis latius executus essem priore epistola, constrinxi, et breviter percurri. Nunquam autem vera tibi opinio talis videbitur, nisi animum alleves et teipsum interroges: si res exegerit, ut pro patria moriaris, et salutem omnium civium tua redimas, an porrecturus sis cervicem, non tantum patienter, sed etiam libenter? Si hoc facturus es, nullum aliud bonum est. Omnia relinquis, ut hoc habeas. 21. Vide, quanta vis honesti sit. Pro republica morieris, etiamsi non statim facturus hoc eris, quum scieris tibi esse faciendum. Interdum ex re pulcherrima magnum gaudium etiam tempore brevi ac exiguo capitur: et quamvis fructus operis peracti nullus ad defunctum exemtumque rebus humanis pertineat, ipsa tamen contemplatio futuri operis iuvat: et vir fortis et iustus, quum mortis suae pretia ante se posuit, libertatem patriae, salutem omnium pro quibus dependit animam, in summa voluptate est, et periculo suo fruitur. 22. Sed ille quoque, cui etiam hoc gaudium eripitur, quod tractatio operis maximum et ultimum praestat, nihil cunctatus desiliet in mortem, facere recte pieque contentus. Oppone etiam nunc illi multa, quae dehortentur. Dic: Factum tuum matura sequetur oblivio, et parum grata existimatio civium. Respondebit tibi: Ista omnia extra opus meum sunt. Ego ipsum contemplor: hoc esse honestum scio. Itaque quocunque ducit ac vocat, venio. Hoc ergo unum bonum est, quod non tantum perfectus animus, sed generosus quoque et indolis bonae sentit: cetera levia sunt, mutabilia. 23. Itaque solicite possidentur, etiamsi favente fortuna in unum congesta sunt: dominis suis incumbunt gravia, et illos semper premunt, aliquando et elidunt. Nemo ex istis, quos purpuratos vides, felix est, non magis, quam ex illis, quibus sceptrum et chlamydem in scena fabulae assignant. Quum praesente populo elati incesserunt et cothurnati,

simul exierunt, excalceantur, et ad staturam suam redeunt. Nemo istorum, quos divitiae honoresque in altiore fastigio ponunt, magnus est. 24. Quare ergo magnus videtur? Cum basi illum sua metiris. Non est magnus pumilio, licet in monte constiterit: Colossus magnitudinem suam servabit, etiamsi steterit in puteo. Hoc laboramus errore: sic nobis imponitur: quod neminem aestimamus eo quod est, sed adiicimus illi et ea, quibus adornatus est. Atqui quum voles veram hominis aestimationem inire, et scire qualis sit, nudum inspice. 25. Ponat patrimonium, ponat honores, et alia fortunae mendacia: corpus ipsum exuat: animum intuere, qualis quantusque sit, alieno an suo magnus. Si rectis oculis gladios micantes videt, et si scit sua nihil interesse, utrum anima per os, an per iugulum exeat, beatum voca. Si, quum illi denuntiata sunt corporis tormenta, et quae casu veniunt, et quae potentioris iniuria, si vincula et exsilia, et vanas humanarum formidines mentium, securus audit, et dicit,

— Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit:
Omnia praecepi, atque animo mecum ipse peregi.

26. Tu hodie ista denuntias, ego semper denuntiavi mihi, et hominem paravi ad humana. Praecogitati mali mollis ictus venit. At stultis et fortunae credentibus, omnis videtur nova rerum et inopinata facies. Magna autem pars est apud imperitos mali, novitas. Hoc ut scias, ea quae putaverunt aspera, quum assuevere, patiuntur. Ideo sapiens assuescit futuris malis: et quae alii diu patiendo levia faciunt, hic levia facit diu cogitando. Audimus aliquando voces imperitorum, dicentium: Sciebam hoc mihi restare? Sapiens scit, sibi omnia restare: quidquid factum est, dicit, Sciebam.

EPISTOLA LXXVII.

Narrat obiter de Alexandrinis navibus: aliis accurrentibus, se neglexisse. Quanti enim ista, aut quamdiu? Senex sum, abeo.

Et aliquando sponte abeundum, ut fecit Marcellinus. Tum contra metum mortis: rationesque huius temnendae.

Subito hodie nobis Alexandrinae naves apparuerunt, quae praemitti solent et nuntiare secuturae classis adventum. Tabellarias vocant. Gratus illarum Campaniae adspectus est. Omnis in pilis Puteolorum turba consistit, et ex ipso genere velorum Alexandrinas, quamvis in magna turba navium, intelligit. Solis enim licet supparum intendere, quod in alto omnes habent naves. 2. Nulla enim res aeque adiuvat cursum, quam summa pars veli: illinc maxime navis urgetur. Itaque quoties ventus increbuit, maiorque est quam expedit, antenna submittitur. Minus habet virium flatus ex humili. Quum intravere Capreas et promontorium, ex quo

Alta procelloso speculatur vertice Pallas,

ceterae velo iubentur esse contentae: supparum Alexandrinarum insigne est. 3. In hoc omnium discursu properantium ad litus, magnam ex pigritia mea sensi voluptatem, quod epistolas meorum accepturus, non properavi scire, quis illic esset rerum mearum status, quid afferrent. Olim iam nec perit quidquam mihi, nec acquiritur. Hoc, etiamsi senex non essem, fuerat sentiendum: nunc vero multo magis, quia quantulumcunque haberem, tamen plus iam mihi superesset viatici, quam viae: praesertim quum eam viam simus ingressi, quam peragere non est necesse. 4. Iter imperfectum erit, si in media parte, aut citra petitum locum steteris: vita non est imperfecta, si honesta est. Ubicunque desines, si bene desinis, tota est. Saepe autem et fortiter desinendum est, et non ex maximis causis. Nam nec hae maximae sunt, quae nos tenent. Tullius Marcellinus, quem optime noveras, adolescens quietus et cito senex, morbo, et non insanabili correptus, sed longo et molesto et multa imperante, coepit deliberare de morte. 5. Convocavit complures amicos; unusquisque, aut quia ti-

midus erat, id illi suadebat, quod sibi suasisset, aut quia adulator et blandus, id consilium dabat, quod deliberanti gratius fore suspicabatur. Amicus noster Stoicus, homo egregius, et, ut verbis illum, quibus laudari dignus est, laudem, vir fortis ac strenuus, videtur mihi optime illum cohortatus. 6. Sic enim coepit: „Noli, mi Marcelline, torqueri, tanquam de re magna deliberes. Non est res magna, vivere. Omnes servi tui vivunt, omnia animalia. Magnum est, honeste mori, prudenter, fortiter. Cogita quamdiu iam idem facias. Cibus, somnus, libido; per hunc circulum curritur. Mori velle non tantum prudens et fortis, aut miser, sed etiam fastidiosus potest.“ Non opus erat suasore illi, sed adiutore. Servi parere nolebant. 7. Primum detraxit illis metum, et indicavit, tunc familiam periculum adire, quum incertum esset, an mors domini voluntaria fuisset: alioquin tam mali exempli esset occidere dominum, quam prohibere. Deinde ipsum Marcellinum admonuit, non esse inhumanum, quemadmodum coena peracta reliquiae circumstantibus dividuntur, sic peracta vita aliquid porrigi his, qui totius vitae ministri fuissent. Erat Marcellinus facilis animi, et liberalis, etiam quum de suo fieret. 8. Minutas itaque summulas distribuit flentibus servis, et illos ultro consolatus est. Non fuit illi opus ferro, non sanguine: triduo abstinuit, et in ipso cubiculo poni tabernaculum iussit. Solium deinde illatum est, in quo diu iacuit, et calida subinde suffusa, paulatim defecit: ut aiebat, non sine quadam voluptate: quam afferre solet lenis dissolutio, non inexperta nobis, quos aliquando liquit animus. 9. In fabellam excessi, non ingratam tibi: exitum enim amici tui cognosces, non difficilem, nec miserum. Quamvis enim mortem sibi consciverit, tamen mollissime excessit, et vitae elapsus est. Sed ne inutilis quidem haec fabella fuerit. Saepe enim talia exempla necessitas exigit. Saepe

debemus mori; nec volumus: morimur: nec volumus. Nemo tam imperitus est, ut nesciat, sibi quandoque moriendum: tamen quum prope accesserit, tergiversatur, tremit, plorat. 10. Nonne tibi videbitur stultissimus omnium, qui fleverit quod ante annos mille non vixerat? Aeque stultus est, qui flet, quod post annos mille non vivet. Haec paria sunt: non eris, nec fuisti. Utrumque tempus alienum est. In hoc punctum coniectus es: quod ut extendas, quousque extendes? Quid fles? quid optas? Perdis operam.

Desine fata Deum flecti sperare precando:

rata et fixa sunt, atque magna et aeterna necessitate ducuntur. 11. Eo ibis, quo omnia eunt. Quid tibi novum est? Ad hanc legem natus es: hoc patri tuo accidit, hoc matri, hoc maioribus, hoc omnibus ante te, hoc omnibus post te. Series invicta, et nulla mutabilis ope, illigat ac trahit cuncta. Quantus te populus moriturorum sequetur, quantus comitabitur! Fortior, ut opinor, esses, si multa millia tibi commorerentur. Atqui multa millia hominum et animalium hoc ipso momento, quo tu mori dubitas, animam variis generibus emittunt. 12. Tu autem non putabas te aliquando perventurum ad id, ad quod semper ibas? Nullum sine exitu iter est. Exempla nunc magnorum virorum me tibi iudicas relaturum? Puerorum referam. Laeon ille memoriae traditur impubes adhuc, qui captus clamabat, Non serviam, sua illa Dorica lingua: et verbis fidem imposuit. Ut primum iussus est fungi servili et contumelioso ministerio (afferre enim vas obscoenum iubebatur:) illisum parieti caput rupit. 13. Tam prope libertas est: et servit aliquis? Ita non sic perire filium tuum malles, quam per inertiam senem fieri? Quid ergo est, cur perturberis, si mori fortiter etiam puerile est? Puta te nolle sequi, duceris. Fac tui iuris, quod alieni est. Non sumes pueri spiritum, ut dicas, Non servio? Infelix, servis hominibus, servis rebus, servis vitae!

Nam vita, si moriendi virtus abest, servitus est. 14. Ecquid habes propter quod exspectes? Voluptates quae te morantur ac retinent, consumsisti: nulla tibi nova est: nulla non iam odiosa ipsa satietate. Quis sit vini, quis mulsi sapor, scis: nihil interest, centum per vesicam tuam, an mille amphorae transeant. Saccus es. Quid sapiat ostreum, quid mullus, optime nosti. Nihil tibi luxuria tua in futuros annos intactum reservavit. Atqui haec sunt, a quibus invitus divelleris! Quid est aliud quod tibi eripi doleas? 15. Amicos et patriam? Tanti enim illam putas, ut tardius coenes? Solem quoque, si posses, exstingueres. Quid enim unquam fecisti luce dignum? Confitere, non curiae te, non fori, non ipsius naturae rerum desiderio, tardiorem ad moriendum fieri. Invitus relinquis macellum, in quo nihil reliquisti. Mortem times: at quomodo illam media oblectatione contemnis? Vivere vis: scis enim. Mori times: quid porro ista vita? non mors est? 16. Caesar, quum illum transeuntem per Latinam viam, unus ex custodiarum agmine, demissa usque in pectus vetere barba, rogaret mortem: Nunc enim, inquit, vivis? Hoc istis respondendum est, quibus succursura mors est: Mori times. Nunc enim vivis? Sed ego, inquit, vivere volo, qui multa honeste facio. Invitus relinquo officia vitae, quibus fideliter et cum industria fungor. Quid? tu nescis unum esse ex vitae officiis, et mori? Nullum officium relinquis. 17. Non enim certus numerus, quem debebas explere, finitur. Nulla vita est non brevis. Nam si ad naturam rerum respexeris, etiam Nestoris et Statiliae brevis est: quae inscribi monumento suo iussit, annis se nonaginta novem vixisse. Vides aniculam gloriari senectute longa. Quis illam ferre potuisset, si contigisset centesimum implere? Quomodo fabula, sic vita; non quam diu, sed quam bene acta sit, refert. Nihil ad rem pertinet, quo loco desinas. Quocunque voles, desine: tantum bonam clausulam impone.

EPISTOLA LXXVIII.

De morbis suis, etiam in iuventute: et quae in iis sint solatia. Honesta, inquit, studia, itemque amici: sed remediorum remedium, contemptus mortis. Eo vocat Lucilium; et contra dolorem plura disserit, alta, animosa, vera.

Vexari te destillationibus crebris, ac febriculis, quae longas destillationes et in consuetudinem adductas sequuntur, eo molestius mihi est, quia expertus sum hoc genus valetudinis: quod inter initia contemsi. Poterat adhuc adolescentia iniurias ferre, et se adversus morbos contumaciter gerere: deinde succubui, et eo perductus sum, ut ipse destillarem. Ad summam maciem deductus, saepe impetum cepi abrumpendae vitae: patris me indulgentissimi senectus retinuit. Cogitavi enim, non quam fortiter ego mori possem, sed quam ille fortiter desiderare non posset. 2. Itaque imperavi mihi ut viverem. Aliquando enim et vivere, fortiter facere est. Quae mihi tunc fuerint solatio, dicam: si prius hoc dixero, haec ipsa quibus acquiescebam, medicinae vim habuisse. In remedium cedunt honesta solatia: et quidquid animum erexit, etiam corpori prodest. Studia mihi nostra saluti fuerunt. Philosophiae acceptum fero quod surrexi, quod convalui: illi vitam debeo, et nihil illi minus debeo. 3. Multum mihi contulerunt ad bonam valetudinem amici, quorum adhortationibus, vigiliis, sermonibus allevabar. Nihil aeque, Lucili virorum optime, aegrum reficit atque adiuvat, quam amicorum affectus: nihil aeque exspectationem mortis ac metum surripit. Non iudicabam me, quum illos superstites relinquerem, mori: putabam, inquam, me victurum, non cum illis, sed per illos: non effundere spiritum mihi videbar, sed tradere. 4. Haec mihi dederunt voluntatem adiuvandi me, et patiendi omne tormentum. Alioqui miserrimum est, quum animum moriendi proieceris, non habere vivendi. Ad haec ergo remedia te confer. Medicus

tibi quantum ambules, quantum exercearis, monstrabit: ne indulgeas otio, ad quod vergit iners valetudo: ut legas clarius, et spiritum, cuius iter et receptaculum laborat, exerceas: 5. ut naviges, et viscera molli iactatione concutias: quibus cibis utaris: vinum quando virium causa advoces, quando intermittas, ne irritet et exasperet tussim. Ego tibi illud praecipio, quod non tantum huius morbi, sed totius vitae remedium est: contemne mortem. Nihil triste est, quum huius metum effugimus. Tria haec in omni morbo gravia sunt, metus mortis, dolor corporis, intermissio voluptatum. 6. De morte, satis dictum est. Hoc unum dicam, non morbi hunc esse, sed naturae metum. Multorum mortem distulit morbus: et saluti illis fuit, videri perire. Morieris, non quia aegrotas, sed quia vivis. Ista te res et sanatum manet. Quum convalueris, non mortem, sed valetudinem effugies. — Ad illud nunc proprium incommodum revertamur. Magnos cruciatus habet morbus: sed hos tolerabiles intervalla faciunt. 7. Nam summi doloris intentio invenit finem. Nemo potest valde dolere, et diu. Sic nos amantissima nostri natura disposuit, ut dolorem aut tolerabilem aut brevem faceret. Maximi dolores consistunt in macerrimis corporis partibus: nervi, articulique, et quidquid aliud exile est, acerrime saevit, quum in arcto vitia concepit. Sed cito hae partes obstupescunt, et ipso dolore sensum doloris amittunt: 8. sive quia spiritus naturali prohibitus cursu, et mutatus in peius, vim suam qua viget admonetque nos, perdit: sive quia corruptus humor, quum desiit habere quo confluat, ipse se elidit, et his quae nimis implevit, excutit sensum. Sic podagra et chiragra, et omnis vertebrarum dolor nervorumque, interquiescit, quum illa quae torquebat hebetavit: omnium istorum prima verminatio vexat, impetus mora exstinguitur et finis dolendi est, obtorpuisse. 9. Dentium, oculo-

rum, aurium dolor ob hoc ipsum acutissimus est, quod inter angusta corporis nascitur: non minus mehercule, quam capitis ipsius. Sed quo incitatior est, eo citius in alienationem stuporemque convertitur. Hoc itaque solatium vasti doloris est, quod necesse est desinas illum sentire, si nimis senseris. Illud autem est, quod imperitos in vexatione corporis male habet: non assueverunt animo esse contenti: multum illis cum corpore fuit. 10. Ideo vir magnus ac prudens animum deducit a corpore, et multum cum meliore et divina parte versatur: cum hac querula ac fragili, quantum necesse est. Sed molestum est, inquis, carere assuetis voluptatibus, abstinere cibo, sitire, esurire. Haec prima abstinentia gravia sunt: deinde cupiditas relanguescit, ipsis per quae cupimus fatigatis, ac deficientibus. Inde morosus est stomachus: inde quorum fuit aviditas, odium est: desideria ipsa moriuntur. Non est autem acerbum, carere eo, quod cupere desieris. 11. Adiice, quod nullus non intermittitur dolor, aut certe remittitur. Adiice, quod licet et cavere venturum, et obsistere imminenti remediis. Nullus enim non signa praemittit, utique qui ex solito revertitur. Tolerabilis est morbi patientia, si contemseris id quod extremum minatur. Noli mala tua facere tibi ipsi graviora, et te querelis onerare: levis dolor est, si nihil illi opinio adiecerit. 12. Contra, si exhortari te coeperis, ac dicere: „Nihil est, aut certe, exiguum est duremus, iam desinet;" levem illum, dum putas, facies. Omnia ex opinione suspensa sunt. Non ambitio tantum ad illam respicit, et luxuria, et avaritia ad opinionem dolemus. Tam miser est quisque, quam credit. Detrahendas praeteritorum dolorum conquestiones puto, et illa verba: „Nulli unquam fuit peius! Quos cruciatus, quanta mala pertuli! Nemo me surrecturum putavit! 13. Quoties deploratus sum a meis! quoties a medicis relictus! In equuleum im-

positi non sic distrahuntur! Etiamsi sunt vera ista, transierunt. Quid iuvat praeteritos dolores retractare, et miserum esse, quia fueris? Quid, quod nemo non multum malis suis adiicit, et sibi ipse mentitur? Deinde quod acerbum fuit, retulisse iucundum est. Naturale est, mali sui fine gaudere. Circumcidenda ergo duo sunt, et futuri timor, et veteris incommodi memoria: hoc ad me iam non pertinet, illud nondum. 14. In ipsis positus difficultatibus dicat:

— *Forsan et haec olim meminisse iuvabit.*

Toto contra illum pugnet animo. Vincetur, si cesserit: vincet, si se contra dolorem suum intenderit. Nunc hoc plerique faciunt, attrahunt in se ruinam, cui obstandum est. Istud quod premit, quod impendet, quod urget, si subducere te coeperis, sequetur et gravius incumbet: si contra steteris, et obniti volueris, repelletur. 15. Athletae quantum plagarum ore, quantum toto corpore excipiunt! Ferunt tamen omne tormentum gloriae cupiditate: nec tantum quia pugnant, ista patiuntur, sed ut pugnent. Exercitatio ipsa tormentum est. Nos quoque evincamus omnia, quorum praemium non corona, nec palma est, nec tubicen praedicationi nominis nostri silentium faciens: sed virtus, et firmitas animi, et pax in ceterum parta, si semel in aliquo certamine debellata fortuna est. — 16. „Dolorem gravem sentio!“ Quidni sentias, si illum muliebriter tuleris? Quemadmodum perniciosior est hostis fugientibus, sic omne fortuitum incommodum magis instat cedenti et averso. — „Sed grave est.“ Quid? nos ad hoc fortes sumus, ut levia portemus? Utrum vis longum esse morbum, an concitatum et brevem? Si longus est, habet intercapedinem, dat refectioni locum: multum temporis donat. Necesse est ut exsurgat, et desinat. 17. Brevis morbus ac praeceps alterutrum faciet: aut exstinguetur, aut exstinguet. Quid autem interest, non sit, an non sim? In utroque finis dolendi est. Il-

lud quoque proderit, ad alias cogitationes avertere animum, et a dolore discedere. Cogita, quid honeste, quid fortiter feceris: bonas partes tecum ipse tracta: memoriam in ea, quae maxime miratus es, sparge. Nunc tibi fortissimus quisque, et victor doloris, occurrat. Ille, qui dum varices exsecandas praeberet, legere librum perseveravit. 18. Ille, qui non desiit ridere, quum hoc ipsum irati tortores omnia instrumenta crudelitatis experirentur. Non vincetur dolor ratione, qui victus est risu? Quidquid vis, nunc licet dicas, destillationes, et vim continuae tussis egerentem viscerum partes, et febrem praecordia ipsa torrentem, et sitim, et artus in diversam articulis exeuntibus tortos: plus est flamma, et equuleus, et lamina, et, vulneribus ipsis intumescentibus, quod illa renovaret et altius urgeret impressum. 19. Inter haec tamen aliquis non gemuit: parum est. Non rogavit: parum est. Non respondit: parum est. Risit, et quidem ex animo: vis tu post hoc dolorem deridere? — „Sed nihil, inquit, agere sinit morbus, qui me omnibus abduxit officiis.“ Corpus tuum valetudo tenet, non animum. Itaque cursoris moratur pedes, sutoris ac fabri manus impediet. Si animus tibi esse in usu solet; suadebis, docebis, audies, disces, quaeres, recordaberis. 20. Quid porro? nihil agere te credis, si temperans aeger sis? Ostendes morbum posse superari, vel certe sustineri. Est, mihi crede, virtuti etiam in lectulo locus. Non tantum arma et acies dant argumenta alacris animi, indomitique terroribus: et in vestimentis vir fortis apparet. Habes quod agas. Bene luctare cum morbo: si nihil te coëgerit, si nihil exoraverit, insigne prodis exemplum. O quam magna erat gloriae materia, si spectaremur aegri! Ipse te specta: ipse te lauda. — 21. Praeterea duo sunt genera voluptatum. Corporales morbus inhibet, non tamen tollit, immo, si verum aestimes, incitat. Magis iuvat bibere si-

tientem: gratior est esurienti cibus. Quidquid ex abstinentia contingit, avidius excipitur. Illas vero animi voluptates, quae maiores certioresque sunt, nemo medicus aegro negat: has quisquis sequitur, et bene intelligit, omnia sensuum blandimenta contemnit. 22. O infelicem aegrum! quare? quia non vino nivem diluit: quia non rigorem potionis suae, quam capaci scypho miscuit, renovat fracta insuper glacie: quia non ostrea illi Lucrina in ipsa mensa aperiuntur: quia non circa coenationem eius tumultus coquorum est, ipsos cum obsoniis focos transferentium. Hoc enim iam luxuria commenta est. Ne quis intepescat cibus, ne quid palato iam calloso parum ferveat, coenam culina prosequitur. 23. O infelicem aegrum! edet quantum concoquat. Non iacebit in conspectu aper, ut vilis caro a mensa relegatus, nec in repositorio eius pectora avium (totas enim videre fastidium est) congesta ponentur! Quid tibi mali factum est? coenabis tanquam aeger: immo aliquando tanquam sanus. Sed omnia ista facile perferemus, sorbitionem, aquam calidam, et quidquid aliud intolerabile videtur delicatis et luxu fluentibus, magisque animo quam corpore morbidis: tantum mortem desinamus horrere. 24. Desinemus autem, si fines bonorum ac malorum cognoverimus: ita demum nec vita taedio erit, nec mors timori. Vitam enim occupare satietas sui non potest, tot res varias, magnas, divinas percensentem: in odium illam sui adducere solet iners otium. Rerum naturam peragranti nunquam in fastidium veritas veniet: falsa satiabunt. Rursus, si mors accedit et vocat, licet immatura sit, licet mediam praecidat aetatem, perceptus longissime fructus est. Cognita est illi ex magna parte natura, scit tempore honesta non crescere. His necesse est videri omnem vitam brevem, qui illam voluptatibus vanis, et ideo infinitis, metiuntur. 25. His te cogitationibus recrea, et interim epistolis nostris vacando: ve-

miet aliquod tempus, quod nos iterum iungat ac misceat. Quantumlibet sit illud, longum faciet scientia utendi. Nam, ut Posidonius ait, unus dies hominum eruditorum plus patet, quam imperiti longissima aetas. Interim hoc tene, hoc morde: adversis non succumbere, laetis non credere, omnem fortunae licentiam in oculis habere: tanquam, quidquid potest facere, factura sit. Quidquid exspectatum est diu, levius accedit.

EPISTOLA LXXIX.

De Charybdi aliquid, Scylla, et Aetna. Tum, sapientes inter se pares esse: et ad sapientiam hortatur, etiamsi gloria non comitetur. Atqui comitabitur, vel post vitam.

Exspecto epistolas tuas, quibus mihi indices, circumitus Siciliae totius quid tibi novi ostenderit, et omnia de ipsa Charybdi certiora. Nam Scyllam saxum esse, et quidem non terribile navigantibus, optime scio: Charybdis an respondeat fabulis, perscribi mihi desidero. Et si forte observaveris (dignum est autem, ut observes) fac nos certiores, utrum uno tantum vento agatur in vortices, an omnis tempestas aeque mare illud contorqueat: et an verum sit, quidquid illo freti turbine arreptum est, per multa millia trahi conditum, et circa Tauromenitanum litus emergere. 2. Si haec mihi perscripseris, tunc tibi audebo mandare, ut in honorem meum Aetnam quoque ascendas: quam consumi, et sensim subsidere, ex hoc colligunt, quod aliquando longius navigantibus solebat ostendi. Potest hoc accidere, non quia montis altitudo desedit, sed quia ignis evanuit, et minus vehemens ac largus effertur: ob eandem causam fumo quoque per diem segnior. 3. Neutrum autem incredibile est, nec montem qui devoretur quotidie minui, nec ignem non manere eundem: qui non ipse ex se est, sed in aliqua inferna valle conceptus exaestuat, et aliis pascitur: in ipso monte non alimentum habet, sed viam. In Lycia regio notissima est, Ephestion incolae vocant, perforatum pluribus locis so-

lum, quod sine ullo nascentium damno ignis innoxius circuit. 4. Laeta itaque regio est, et herbida, nil flammis adurentibus, sed tantum vi remissa ac languida refulgentibus. Sed reservemus ista, tunc quaesituri, quum tu mihi scripseris, quantum ab ipso ore montis nives absint, quas ne aestas quidem solvit: adeo tutae sunt ab igne vicino. Non est autem, quod istam curam imputes mihi: morbo enim tuo daturus eras, etiamsi nemo mandaret tibi, donec Aetnam describas in tuo carmine, et hunc solennem omnibus poëtis locum attingas. 5. Quem quo minus Ovidius tractaret, nihil obstitit, quod iam Virgilius impleverat: ne Severum quidem Cornelium uterque deterruit. Omnibus praeterea feliciter hic locus se dedit: et qui praecesserant, non praeripuisse mihi videntur quae dici poterant, sed aperuisse. Sed multum interest, utrum ad consumtam materiam, an ad subactam accedas: crescit in dies, et inventuris inventa non obstant. 6. Praeterea, conditio optima est ultimi. Parata verba invenit, quae aliter instructa novam faciem habent: nec illis manus iniicit, tanquam alienis: sunt enim publica. Iurisconsulti negant, quidquam publicum usucapi. Aut ego te non novi, aut Aetna tibi salivam movet. Iam cupis grande aliquid, et par prioribus scribere. Plus enim sperare modestia tibi tua non permittit: quae tanta in te est, ut videaris mihi retracturus ingenii tui vires, si vincendi periculum sit. Tanta tibi priorum reverentia est. — 7. Inter cetera, hoc habet boni sapientia: nemo ab altero potest vinci, nisi dum ascenditur. Quum ad summum perveneris, paria sunt: non est incremento locus, statur. Numquid sol magnitudini suae adiicit? numquid luna ultra quam solet procedit? Maria non crescunt: mundus eundem habitum ac modum servat. Extollere se, quae iustam magnitudinem implevere, non possunt. 8. Quicunque fuerint sapientes, pares erunt et ae-

habebit unusquisque ex his proprias dotes: alius erit affabilior, alius expeditior, alius promtior in eloquendo, alius facundior: illud, de quo agitur, quod beatum facit, aequale erit in omnibus. An Aetna tua possit sublabi, et in se ruere, an hoc excelsum cacumen et conspicuum per vasti maris spatia detrahat assidua vis ignium, nescio: virtutem non flamma, non ruina inferius adducet. 9. Haec una maiestas deprimi nescit, nec proferri ultra, nec referri potest. Sic huius, ut coelestium, stata magnitudo est. Ad hanc nos conemur educere. Iam multum operis effectum est, immo, si verum fateri volo, non multum. Nec enim bonitas est, pessimis esse meliorem. Quis oculis glorietur, qui suspicentur diem; quibus sol per caliginem splendet? Licet contentus interim sit effugisse tenebras, adhuc non fruitur bono lucis. 10. Tunc animus noster habebit quod gratuletur sibi, quum emissus his tenebris, in quibus volutatur, non tenui visu clara prospexit, sed totum diem admiserit, et redditus coelo suo fuerit, quum receperit locum, quem occupavit sorte nascendi. Sursum vocant illum initia sua. Erit autem illic, etiam antequam hac custodia exsolvatur, quum vitia disiecerit, purusque ac levis in cogitationes divinas emicuerit. Hoc nos agere, Lucili carissime, in hoc ire impetu toto, licet pauci sciant, licet nemo videat. 11. Gloria umbra virtutis est: etiam invitos comitabitur. Sed quemadmodum aliquando umbra antecedit, aliquando sequitur: ita gloria aliquando ante nos est, visendamque se praebet, aliquando in averso est, maiorque quo serior, ubi invidia secessit. Quamdiu videbatur furere Democritus! Vix recepit Socratem fama. Quamdiu Catonem civitas ignoravit! Respuit: nec intellexit, nisi quum perdidit. 12. Rutilii innocentia ac virtus lateret, nisi accepisset iniuriam: dum violatur, effulsit. Numquid non sorti suae gratias egit, et exsilium suum complexus est?

De his loquor, quos illustravit fortuna, dum vexat. Quam multorum profectus in notitiam evasere post ipsos! quam multos fama non excepit, sed eruit! Vides Epicurum, quantopere non tantum erudítiores, sed haec quoque imperitorum turba miretur. Hic ignotus ipsis Athenis fuit, circa quas delituerat. 13. Multis itaque iam annis Metrodoro suo superstes, in quadam epistola, quum amicitiam suam et Metrodori, grata commemoratione cecinisset, hoc novissime adiecit: „Nihil sibi et Metrodoro inter bona tanta nocuisse, quod ipsos illa nobilis Graecia non ignotos solum habuisset, sed paene inauditos.“ Numquid ergo non postea, quam esse desierat, inventus est? numquid non opinio eius emicuit? 14. Hoc Metrodorus quoque in quadam epistola confitetur: „Se et Epicurum non satis eminuisse: sed post, se et Epicurum magnum paratumque nomen habituros apud eos, qui voluissent per eadem ire vestigia.“ Nulla virtus latet: et latuisse, non ipsius est damnum. Veniet qui conditam, et seculi sui malignitate compressam, dies publicet. Paucis natus est, qui populum aetatis suae cogitat. 15. Multa annorum millia, multa populorum supervenient: ad illa respice. Etiamsi omnibus tecum viventibus silentium livor indixerit: venient qui sine offensa, sine gratia iudicent. Si quod est pretium virtutis ex fama, nec hoc interit. Ad nos quidem nihil pertinebit posterorum sermo: tamen etiam non sentientes colet, ac frequentabit. 16. Nulli non virtus, et vivo, et mortuo, retulit gratiam: si modo illam bona secutus est fide, si se non exornavit et pinxit, sed idem fuit, sive ex denuntiato videbatur, sive imparatus ac subito. Nihil simulatio proficit. Paucis imponit leviter extrinsecus inducta facies: veritas in omnem partem sui semper eadem est. Quae decipiunt, nihil habent solidi. Tenue est mendacium: perlucet, si diligenter inspexeris.

EPISTOLA LXXX.

Vulgus ad spectaculum et ad stadium, sese ad studium et animum ivisse. Hunc colendum, non corpus: et facile id esse, si bona velis. Ad libertatem eundum; quod fit spretis calcatisque cupidinibus. In eo veram felicitatem, non in externo splendore esse.

Hodierno die non tantum meo beneficio mihi vaco, sed spectaculi, quod omnes molestos ad sphaeromachiam avocavit. Nemo irrumpit, nemo cogitationem meam impedit: quae hac ipsa fiducia procedit audacius. Non crepuit subinde ostium, non allevabatur velum. Licebit uni vadere; quod magis necessarium est per se eunti, et suam sequenti viam. Non ergo sequor priores? Facio: sed permitto mihi et invenire aliquid, et mutare, et relinquere. 2. Non servio illis, sed assentior. Magnum tamen verbum dixi, qui mihi silentium promittebam, et sine interpellatione secretum: ecce ingens clamor ex stadio profertur, et me non excutit mihi, sed in huius ipsius rei contentionem transfert. Cogito mecum, quam multi corpora exerceant, quam ingenia pauci: quantus ad spectaculum non fidele et lusorium fiat concursus, quanta sit circa artes bonas solitudo: quam imbecilli animo sint, quorum lacertos humerosque miramur. 3. Illud maxime revolvo mecum: si corpus perduci exercitatione ad hanc patientiam potest, qua et pugnos pariter et calces non unius hominis ferat, qua solem ardentissimum in ferventissimo pulvere sustinens aliquis, et sanguine suo madens diem ducat: quanto facilius animus corroborari possit, ut fortunae ictus invictus excipiat, ut proiectus, ut conculcatus exsurgat? 4. Corpus enim multis eget rebus, ut valeat: animus ex se crescit, se ipse alit, se exercet. Illi multo cibo, multa potione opus est, multo oleo, longa denique opera: tibi continget virtus sine apparatu, sine impensa. Quidquid facere te potest bonum, tecum est. Quid tibi opus est ut sis bonus? velle. Quid autem melius potes velle,

quam eripere te huic servituti, quae omnes premit, quam mancipia quoque conditionis extremae, et in his sordibus nata, omni modo exuere conantur? 5. Peculium suum, quod comparaverunt ventre fraudato, pro capite numerant: tu non concupisces quanticunque ad libertatem pervenire, qui te putas in illa natum? Quid ad arcam tuam respicis? emi non potest. Itaque in tabellas vanum coniicitur nomen libertatis: quam nec qui emerunt habent, nec qui vendiderunt. Tibi des oportet istud bonum, a te petas. Libera te primum metu mortis; illa nobis primum iugum imponit: deinde metu paupertatis. 6. Si vis scire quam nihil in illa mali sit, compara inter se pauperum et divitum vultus. Saepius pauper et fidelius ridet: nulla solicitudo in alto est: etiam si qua incidit cura, velut nubes levis transit. Horum qui felices vocantur, hilaritas ficta est, aut gravis et suppurata tristitia: et quidem gravior, quia interdum non licet palam esse miseros: sed inter aerumnas cor ipsum exedentes, necesse est agere felicem. 7. Saepius hoc exemplo mihi utendum est: nec enim ullo efficacius exprimitur hic humanae vitae mimus, qui nobis partes has, quas male agamus, assignat. Ille, qui in scena elatus incedit, et haec resupinus dixit,

En impero Argis; regna mihi liquit Pelops,
Qua Ponto ab Helles atque ab Ionio mari
Urgetur Isthmos:

servus est; quinque modios accipit, et quinque denarios. 8. Ille qui superbus, atque impotens, et fiducia virium tumidus ait,

Quodnisi quieris, Menelae, hac dextra occides:

diurnum accipit, in centunculo dormit. Idem de istis licet omnibus dicas, quos supra capita hominum, supraque turbam delicatos lectica suspendit: omnium istorum personata felicitas est. Contemnes illos, si despoliaveris. Equum emturus, solvi iubes stratum, detrahis vestimenta venalibus, ne qua vitia

fundendus sanguis, et suscipienda egestas, et ipsa innocentia saepe maculanda, indignisque obiicienda rumoribus. 26. Non parvo sibi constat homo gratus. Nihil carius aestimamus, quam beneficium, quamdiu petimus: nihil vilius, quum accepimus. Quaeris quid sit, quod oblivionem acceptorum nobis faciat? Cupiditas accipiendorum. Cogitamus non quid impetratum, sed quid impetrandum sit. Abstrahunt a recto divitiae, honores, potentia, et cetera, quae opinione nostra cara sunt, pretio suo vilia. 27. Nescimus aestimare res: de quibus non cum fama, sed cum rerum natura deliberandum est. Nihil habent ista magnificum, quo mentes in se nostras trahant, praeter hoc, quod mirari illa consuevimus. Non enim quia concupiscenda sunt, laudantur; sed concupiscuntur, quia laudata sunt: et quum singulorum error publicum fecerit, singulorum errorem facit publicus. Sed quemadmodum illa credimus, sic et in hoc fidei populi credamus, nihil esse grato animo honestius. 28. Omnes hoc urbes, omnes etiam ex barbaris regionibus gentes conclamabunt: in hoc bonis malisque conveniet. Erunt qui voluptates laudent, erunt qui labores malint: erunt qui dolorem maximum malum dicant, erunt qui ne malum quidem appellent: divitias aliquis ad summum bonum admittet, alius illas dicet humanae malo vitae repertas: nihil esse eo locupletius, cui quod donet fortuna non invenit. 29. In tanta iudiciorum diversitate, referendam bene merentibus gratiam, omnes uno tibi, quod aiunt, ore affirmabunt: in hoc tam discors turba consentiet, quum interim iniurias pro beneficiis reddimus. Et prima causa est, cur quis ingratus sit, si satis gratus esse non potuit. Eo perductus est furor, ut periculosissima res sit, beneficia in aliquem magna conferre. Nam quia putat turpe, non reddere non vult esse, cui reddat. Tibi habe, quod accepisti non repeto, non exigo. Profuisse tutum sit. Nullum est odium perniciosius, quam ex beneficii violati pudore